

'KANSEN ZIEN, KANSEN GRIJPEN' (werktitel)

BELEIDSVISIE EN UITVOERINGSSTRATEGIE

REGIONALE ECONOMIE EN ENERGIE

2012-2015

Voorwoord (PM)

Inhoudsopgave

Samenvatting

DEEL 1: VISIE

1. Inleiding

- 1.1 Aanleiding
- 1.2 Omslag in beleid
- 1.3 Doelstelling
- 1.4 Rol (algemeen)
- 1.5 Positionering van de beleidsvisie en uitvoeringsstrategie
- 1.6 Leeswijzer

2. Analyse en krachtenveld

- 2.1 De crisis waart rond
- 2.2 Zuid-Holland: sterk, maar (nog) niet top
- 2.3 Een economie in transitie...
- 2.4 ...Met een kwetsbare structuur
- 2.5 Economische Agenda Zuidvleugel
- 2.6 Topsectorenbeleid Rijk
- 2.7 Europa

3. Bestuurlijke keuzes

- 3.1 Vijf hoofdpogaven
 - 3.1.1 Transitie Havenindustriële complex
 - 3.1.2 Transitie Greenports
 - 3.1.3 Ontwikkeling kennisas
 - 3.1.4 Werklocaties: ruimte voor economische dynamiek
 - 3.1.5 Duurzame energie: noodzaak en kans
- 3.2 Drie samenhangende beleidslijnen
 - 3.2.1 Beleidslijn Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel
 - 3.2.2 Beleidslijn Werklocaties
 - 3.2.3 Beleidslijn Energie

DEEL 2: UITVOERINGSSTRATEGIE

4. Uitvoeringsstrategie

- 4.1 Transitie Havenindustriële complex
- 4.2 Transitie Greenports
- 4.3 Ontwikkeling kennisas
- 4.4 Werklocaties
- 4.5 Energie

5. Financiën

6. Monitoring en evaluatie

Bijlagen

Samenvatting ('Kansen zien, Kansen grijpen', Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015)

Tijden van economische crisis en transitie...

De Europese schuldencrisis heeft ons land en onze provincie voor de tweede keer in drie jaar tijd in een recessie gebracht. De gevolgen voor de Nederlandse en Zuid-Hollandse economie zijn groot. Net als op nationaal niveau krimpt onze regionale economie, de werkloosheid in de regio stijgt, de vastgoedmarkt - voor zowel kantoren als bedrijventerreinen - zit volledig op slot en krimpt, winkels sluiten en meer bedrijven gaan failliet.

De recessie die wij meemaken legt bovendien een aantal zwakheden van de Zuid-Hollandse economie bloot. Vaak genoemd worden het ontbreken van *passende* bedrijfsruimte in een aantal sectoren, de gevoeligheid voor fluctuerende energieprijzen, de mismatch op de arbeidsmarkt, de bestuurlijke spaghetti en de gebrekkige vermarkting van de excellente wetenschappelijke kennis. Het economische fundament van Zuid-Holland is kwetsbaar.

Desondanks bezit Zuid-Holland een economie met een zeer krachtige basis; het is nog steeds de kurk waar de nationale economie op drijft. De meeste van de nationale topsectoren hebben dan ook hun kern in Zuid-Holland. Uit onderzoek¹ van blijkt dat het groeipotentieel van de belangrijkste internationaal concurrerende economische sectoren in Zuid-Holland zeer substantieel is.

Het economisch verkeer in Europa speelt zich de komende decennia in toenemende mate af tussen een beperkt aantal topregio's. Zuid-Holland heeft, als het de komende paar jaar de goede ontwikkeldynamiek vindt, een prima uitgangspositie om mee te spelen in deze Champions League. De huidige zwakke conjunctuur is daarmee juist ook een moment om in te zetten op vernieuwing, bijvoorbeeld op de noodzakelijke transitie naar een economie gebaseerd op duurzame energie en groene (bio-based) grondstoffen.

...vragen om een stevige rol van de provincie...

Om Zuid-Holland tot een Europese topregio te ontwikkelen is gezamenlijke actie en inzet nodig. Marktpartijen, die in belangrijke mate de economische groei genereren, begrijpen dat maar al te goed. Zij hebben echter een overheid nodig die de noodzakelijke bijdrage levert aan het op orde houden en brengen van de sterke uitgangssituatie. De provincie staat in het regionaal-economisch domein dan ook voor een uitdagende en belangrijke opgave. Sinds 2010 is het regionaal economisch beleid gedecentraliseerd. De provincie voelt een grote verantwoordelijkheid voor dit beleidsterrein en wil bedrijven helpen sterker uit de crisis te komen door *ruimte te bieden en te verbinden*. De provincie legt daarbij nadrukkelijk de verbinding met andere overheden:

- De provincie zorgt met de betrokken Zuid-Hollandse gemeenten en omliggende provincies dat opgaven op de juiste schaal worden opgepakt;
- De provincie zoekt de verbinding met het Topsectorenbeleid van het Rijk en met het Europees beleid, waarin nadruk wordt gelegd op slimme gebiedsgerichte economische specialisaties.

..en noodzaakt tot scherpe keuzen...

De provincie zal het tot haar beschikking staande instrumentarium (ruimtelijk, infrastructureel, procesmatig en financieel) inzetten op structuurversterking van de economie. De hoofdlijnen van de uitvoeringsstrategie zijn:

¹ Roland Berger, *Zuidvleugel. De Topregio van Nederland. Naar een nieuwe economische agenda Zuidvleugel 2010-2020*, Amsterdam, 2010.

1. Uitvoering van Economische Agenda Zuidvleugel.

In november 2011 hebben de Zuidvleugelpartners het Uitvoeringsprogramma Economische agenda Zuidvleugel ondertekend, dat de prioritaire opgaven benoemt voor de vier pijlers van de regionale economie. De focus van de provinciale inspanningen daarbij ligt op ruimtelijke, bereikbaarheids, innovatie- en verduurzamingsopgaven (waaronder Biobased Economy) binnen drie van die vier economische pijlers:

- o **het Haven Industrieel Complex**
- o **de Greenports**
- o **de Kennisas**
- Publieke investeringen in versterking van **Zakelijke dienstverlening** (Veiligheid, ICT, Pensioenen, Hoofdkantoren), de vierde hoofdpoging van het uitvoeringsprogramma, zijn zeker nodig en urgent. De provincie ziet het eigenaarschap hiervoor bij de (grote) steden liggen. Hetzelfde geldt voor opgaven op het gebied van aansluiting tussen arbeidsmarkt en onderwijs.
- Met het Rijk en partners in de Zuidvleugel ontwikkelt de provincie een plan voor de stroomlijning van functies op het gebied van marketing en acquisitie, ontwikkeling en innovatie en financiering; deze functies zijn mogelijk te bundelen in een **Regionale Ontwikkelingsmaatschappij**.

2. Afstemmen van vraag en aanbod werklocaties.

De afnemende vraag naar werklocaties en een kwantitatieve en kwalitatieve mismatch tussen aanbod van en vraag naar werklocaties noodzaakt in een aantal situaties tot een aanpassing van de huidige plancapaciteit in de ruimtelijke planning van de provincie (PSV) hiervoor.

- Voor **kantoorlocaties** is al met de in regionaal verband samenwerkende gemeenten een beweging ingezet om tot een halvering van de plancapaciteit te komen. De provincie werkt tevens actief mee aan de ontwikkeling van een nationale strategie voor transformatie en sloop van incurante kantoren (in ontwikkeling).
- Voor **bedrijventerreinen** wordt in dit document de actuele ruimtebehoefte naar bedrijventerreinen voor de periode 2010-2020 opgenomen. De provincie vraagt aan de regio's om hun bedrijventerreinenstrategie hierop te actualiseren. Eventuele consequenties voor de ruimtelijke planning worden door de provincie in 2013 getrokken. Voor watergebonden terreinen gebeurt dat al in 2012. Daarnaast wordt met de SER-ladder een stevige impuls gegeven aan het beter benutten van bestaande werklocaties. De inzet op herstructurering vanuit de provincie verandert. Deze concentreert zich in deze periode vooral op de planontwikkeling: op het helpen van gemeenten en bedrijfsleven bij het verzakelijken van de business cases van projecten. Onderzocht wordt of de inzet van revolverende fondsen de uitvoering kan versnellen. In Drechtsteden is met een financieringsimpuls voor de ROM-D al een stap gezet. De vraagontwikkelingen op het gebied van **detailhandel** zijn ook in kaart gebracht met een grootschalig consumentenonderzoek. In samenspraak met de per regio samenwerkende gemeenten beoordeelt de provincie nog dit jaar de consequenties voor ruimtelijke planning.
- Voor **tuinbouwgebieden** zijn recentelijk vier uitbreidingslocaties in de provinciale structuurvisie (PSV) vastgelegd. De inzet van de provincie focust zich nu op het behoud van teeltareaal in de concentratiegebieden en – net als bedrijventerreinen – op het versterken van zakelijke business cases voor modernisering van het areaal.

3. Het stimuleren en faciliteren van duurzame energie (wind, warmte en biomassa).

- De markt voor **windenergie** wordt meer en meer volwassen. De provincie kiest hier dan ook met name voor een kaderstellende rol.
- Op het gebied van **geothermie** en **restwarmte** zal de provincie samen met Rijk, gemeenten, bedrijven en andere stakeholders via zogenaamde **Green Deals** duurzame initiatieven ondersteunen die moeilijk van de grond komen.
- Binnen de Economische Agenda Zuidvleugel ontwikkelt de provincie het **Biobased Economy programma** dat tot doel heeft om nieuwe ontwikkelingen op het terrein van de groene grondstoffen de ruimte te geven, partijen en initiatieven in de markt met elkaar te verbinden.

...met beperkte financiële middelen.

Voor de uitvoering van het beleidsprogramma zet de provincie de volgende financiële middelen in: € 77,7 mln op basis van de begroting 2012 en de meerjarenbegroting tot en met 2015. Daarnaast is er tot en met 2016 € 53,05 mln aan gedecentraliseerde Rijksbijdragen toegezegd. In totaal bedraagt het budget € 130,75 mln.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In 2010 is het regionaal economisch beleid gedecentraliseerd naar de provincies. Dit betekent dat – waar het regionaal economisch beleid voorheen onder regie van en met middelen van Rijk en regio gezamenlijk werd vormgegeven – provincies de inhoudelijke en financiële invulling van dit beleid nu op eigen kracht moeten doen. De Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015 geeft aan hoe de provincie Zuid-Holland dat doet. De periode waarin deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie uitkomt is er één van economische stagnatie. De huidige economische conjunctuur treft ook Zuid-Holland. De groei van bedrijvigheid en kantoren vlakkt af en ook de bestedingen van consumenten zijn teruggelopen. Er zijn verschillende bedreigingen op economisch gebied, maar de economische situatie biedt ook kansen. De provincie voelt de noodzaak en de verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het economische herstel door in te zetten op de versterking van de economische structuur. Zij zet daarbij nadrukkelijk in op de kansen die er liggen om de transitie naar een *biobased economy* te maken. Mede daarom is het beleidsveld energie als integraal onderdeel toegevoegd aan de beleidsvisie en uitvoeringsstrategie. Duurzame energie is niet alleen een belangrijke randvoorwaarde om economisch concurrerend te blijven; ontwikkelingen op dit vlak, inclusief CO₂-reductie en energiebesparing vormen ook een kans om actief innovatie en werkgelegenheid te stimuleren.

Het regionaal economisch en energiebeleid van de provincie staat niet op zichzelf: er is in sterke mate sprake van raakvlakken met het beleid van partners in en soms buiten Zuid-Holland, met het topsectorenbeleid van het Rijk en met Europees beleid, waarin nadruk wordt gelegd op slimme gebiedsgerichte specialisaties. Het uiteindelijke resultaat is afhankelijk van het samenspel met deze partijen en met bedrijven en kennisinstellingen. Om het samenspel goed te laten verlopen is een afbakening van verantwoordelijkheden nodig: wie doet wat? De provincie laat met deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie zien welke resultaten zij wil bereiken en welke bijdrage zij daaraan wil en kan leveren. De beleidsvisie en uitvoeringsstrategie is daarmee ook de vertaling van de Economische Agenda Zuidvleugel naar het takenpakket van de provincie.

1.2 Omslag in beleid

De aanpak van de provincie is op een aantal onderdelen gewijzigd ten opzichte van de vorige collegeperiode. Vier veranderingen springen het meest in het oog:

1. Waar de provincie voorheen werkte met een eigenstandige beleidsvisie en uitvoeringsstrategie voor economische clusters, richt zij zich nu samen met regionale partners op de uitvoering van een gezamenlijke economische agenda, de Economische Agenda Zuidvleugel. De keuze voor samenwerking op het niveau van de Zuidvleugel is bewust: dit schaalniveau is wat de provincie betreft cruciaal met het oog op de ambitie een Europese topregio te worden (zie paragraaf 1.2). De Economische Agenda Zuidvleugel richt zich op vier economische pijlers: het Havenindustriële Complex, de Greenports, de kennisas en de zakelijke dienstverlening (waarbij de provincie zich primair richt op de eerste drie).
2. Als gevolg van de economische situatie neemt momenteel de vraag naar nieuwe bedrijventerreinen, kantoorlocaties en detailhandelsvestigingen af. Dit heeft consequenties voor de hoogte van de plancapaciteit die de provincie nodig acht om de vraag op te kunnen vangen. Dit vraagt om vernieuwing van regionale strategieën om tot een kwantitatieve en kwalitatieve afstemming tussen vraag en aanbod te komen. De strategieën moeten ertoe leiden dat de minder grote ruimtevraag opgevangen kan worden, maar dat ook de dynamiek in de markt gefaciliteerd kan worden die zich vooral in de clusters voordoet.

3. De provincie stopt na de 2^e tender 2012 met het verstrekken van UHB-subsidies voor de herstructurering van bedrijventerreinen. Wel blijft de Planvormingssubsidie bestaan en worden de gemaakte afspraken in het kader van de Oude Rijnzone gehandhaafd. De provincie gaat een instrumentenmix ontwikkelen waarin naast het subsidie-instrument ook revolverende fondsen (zo mogelijk als onderdeel van een regionale ontwikkelingsmaatschappij) een rol spelen, voor zowel innovatie als werklocaties en energie. Het financiële en niet-financiële instrumentarium van de provincie wordt zoveel mogelijk programmatisch ingezet, dat wil zeggen binnen economische programma's waarin aan de voorkant keuzes zijn gemaakt met regionale partners.
4. De vorige collegeperiode kende een apart energieprogramma met eigen middelen. Energie maakt nu integraal onderdeel uit van deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie. Ook is er geen apart stroomversnellersprogramma meer, maar is de stroomversnellersaanpak² als procesaanpak geïncorporeerd in deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie.

Een aantal taken voert de provincie niet meer uit:

- Arbeidsmarkt en Onderwijs (A&O): de provincie ziet dit primair als taak van gemeenten, bedrijven en onderwijsinstellingen. Het provinciale A&O-programma wordt zorgvuldig afgebouwd. Arbeidsmarkt vraagstukken worden in de Economische Agenda Zuidvleugel echter wel nadrukkelijk genoemd als beleidsterrein waarop Zuidvleugelpartners actie moeten ondernemen. Dit speelt vooral binnen de clusters Delta/Maritiem en Greenports. Daarom zal de provincie, als er een specifiek verzoek wordt ingediend in relatie tot de Economische Agenda Zuidvleugel, een verbindende rol spelen.
- Stimuleren zonne-energie: hiervoor wordt geen subsidie voor grootschalige projecten of gerichte aanpak meer ingezet. Zonne-energie is geen apart speerpunt meer.
- Bevorderen van ondernemerschap: in de vorige collegeperiode is het bevorderen van ondernemerschap afgebouwd in het kader van het programma Provincie Nieuwe Stijl. In 2011 is ter afronding nog een overbruggingsubsidie aan Stichting Jong Ondernemen verleend met instemming van PS.
- Visserij: de betrokkenheid van de provincie bij visserij was van tijdelijke aard. In de periode 2010-2013 was er € 2,3 externe subsidie beschikbaar. Dit wordt in 2013 afgesloten.

Tenslotte zijn er provinciale taken die inhoudelijk een koppeling hebben met het beleid op het gebied van economie en energie, maar die buiten de afbakening van de beleidsvisie en uitvoeringsstrategie vallen. Het gaat om:

- Recreatie en toerisme: de provinciale inzet op dit gebied is opgenomen in het Impulsprogramma Recreatie & Vrije Tijd.
- De provinciale inzet voor een duurzame economisch rendabele en grondgebonden landbouw en een vitaal platteland wordt in de Groenagenda opgenomen.
- Sanering van verspreid glas: de provincie voert deze taak uit in het kader van het versterken van de ruimtelijke kwaliteit.

1.3 Doelstelling

De provincie heeft de ambitie om Zuid-Holland een duurzame, concurrerende en leefbare Europese topregio te laten zijn. De provincie streeft naar groei met een duurzaam karakter, die gebaseerd is op de

² In de stroomversnellersaanpak werkt de provincie samen met de markt aan het versnellen van duurzame innovaties. Eerst vindt een grondige analyse plaats waarom systeeminnovaties stagneren. Vervolgens wordt de versnellingsbehoefte gedefinieerd. Voorbeelden van instrumenten die bij de stroomversneller worden ingezet, zijn: het bijeenbrengen van relevante partijen en vasthouden van commitment gedurende het project. In de vorige collegeperiode is de stroomversneller als aanpak gebruikt bij de innovatie in duurzame energie. In deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie wordt de aanpak breder ingezet.

aanwending van hernieuwbare grondstoffen, energie efficiency en zuinig ruimtegebruik. De provincie heeft nadrukkelijk oog voor de balans tussen economische groei (profit) en sociale (people) en ecologische (planet) waarden.

Gemeten naar inkomen per hoofd van de bevolking en economische groei bevindt de Zuidvleugel zich nu in de Europese subtop. De focus van de provinciale beleidsinspanningen ligt daarom in de eerste plaats op de uitvoering van de Economische Agenda Zuidvleugel. Dat betekent het versterken van de economische pijlers van de Zuidvleugeleconomie door het wegnemen van belemmeringen en het stimuleren van kansrijke initiatieven. De provincie zet zich in op het bieden van voldoende ruimte voor economische groei voor het Havenindustriële Complex, de Greenports en de kennisas en om de bereikbaarheid van deze pijlers te verbeteren; de provincie stimuleert daarnaast innovatie en verduurzaming binnen de economische pijlers door coalities van bedrijven, kennisinstellingen en overheden te helpen opbouwen en daar waar nodig (Europese³) middelen voor beschikbaar te stellen of te verwerven. De provincie draagt in de tweede plaats bij aan een duurzame economische groei door de beschikbaarheid van voldoende werklocaties van de juiste kwaliteit te faciliteren. In de derde plaats doet de provincie dit door te stimuleren en te faciliteren dat het aandeel duurzame energie wordt verhoogd tot ten minste 14% in 2020, ook energiebesparing en CO₂ reductie dragen hiertoe bij.

1.4 Rol van de provincie

De provincie hanteert het principe *'je gaat erover of niet'*. De provincie heeft kerntaken op het gebied van ruimte, economie, mobiliteit en groen. Op deze primair ordenende en bovenlokale taken beschikt de provincie over expliciete verantwoordelijkheden, bevoegdheden en instrumenten. De provincie is daarmee voor andere overheden en marktpartijen essentieel in het realiseren van ruimtelijk economische opgaven en doelstellingen.

Het is van belang op te merken dat bij de beleidsterreinen economie en energie het primaat bij bedrijven en kennisinstellingen ligt. Daar worden de effecten gegenereerd; de overheid stuurt in randvoorwaardelijke zin mee. Dit heeft effect op de rol van de provincie bij verschillende vraagstukken. Deze rol varieert van kaderstellend tot verbindend en implementerend. De specifieke inzet van menskracht en middelen is onder meer afhankelijk van de problematiek, (in het geval van clustergericht beleid) de ontwikkelingsfase van een cluster, de aan- of afwezigheid van overleg- en uitvoeringsstructuren en de financiële mogelijkheden. De provincie zet op de beleidsterreinen economie en energie ruimtelijk en financieel instrumentarium (beperkte subsidiëring, revolverende fondsen en opdrachtrelaties) in, daarnaast gebruikt de provincie het instrument procesaanpak om haar doelstellingen te bereiken. Tot slot wordt ook vanuit het mobiliteitsbeleid een bijdrage geleverd aan de regionale economie.

1.5 Positionering van de beleidsvisie en uitvoeringsstrategie

De Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie is een uitwerking van het hoofdlijnenakkoord 2011-2015 'Zuid-Holland verbindt en geeft ruimte' en van de startnotitie Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015⁴. De beleidsvisie en uitvoeringsstrategie heeft betrekking op de periode 2012-2015 en biedt een kader voor het handelen van Gedeputeerde Staten op regionaal-economisch terrein en voor de besteding van middelen binnen programma 3 van de begroting. De beleidsvisie en uitvoeringsstrategie is geen wettelijk verplichte planfiguur met inspraakverplichting. Indien sprake is van doorwerking van de Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie naar de beleidsterreinen ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer, groen en milieu (met name het

³ Komende jaren leidt de uitwerking van het Witboek klimaatverandering tot aanpassingen in onder andere de cohesie- en structuurfondsen.

⁴ Deze startnotitie is op 9 november 2011 door Provinciale Staten vastgesteld.

onderdeel vergunningen), zal de vertaling daarvan na integrale afweging van belangen worden meegenomen in de plannen van de desbetreffende sectoren, waarvoor wel een verplichte inspraakprocedure geldt.

1.6 Leeswijzer

De beleidsvisie en uitvoeringsstrategie bestaat uit twee delen. Het eerste deel, de visie, bevat een analyse van de economie van Zuid-Holland en het krachtenveld waarin de provincie opereert. Tevens worden in dit deel de belangrijkste bestuurlijke keuzes gemarkeerd. Het tweede deel betreft de uitvoeringsstrategie. Deze strategie wordt door de provincie uitgewerkt in concrete acties.

2. Analyse en krachtenveld

2.1 De crisis waart rond

Het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 stortte Nederland in een diepe recessie. In de daaropvolgende jaren herstelde de economie zich door een aantrekkende wereldhandel verrassend snel. De crisisjaren hebben de Zuid-Hollandse economie echter hard geraakt (over een periode van vier jaar, 2012 meegerekend, geen economische groei) en een aantal onevenwichtigheden blootgelegd. Zo is het economisch herstelvermogen van de Zuid-Hollandse economie achtergebleven ten opzicht van provincies als Noord-Brabant en Noord-Holland. Regio's die samen met Zuid-Holland het economische kerngebied van Nederland vormen. Zuid-Holland vertoonde minder groei na de kredietcrisis en het aantal werklozen steeg sneller dan in de rest van Nederland. Daarnaast zijn er grote verschillen tussen de deelregio's van Zuid-Holland ontstaan. De twee grote stedelijke agglomeraties zijn sinds 2000 duidelijk de trekkers van de Zuid-Hollandse economie. Het zijn vooral de minder verstedelijkte regio's (zoals Delft-Westland, Zuidoost Zuid-Holland en Oost-Zuid-Holland) die in groei van het regionaal product achterblijven. Ook is het herstel in de grote agglomeraties sneller op gang gekomen.

Tabel: Regionale economische groei 2009 - 2012				
Provincie	2009	2010	2011*	2012*
Zuid-Holland	-3,2%	1,1%	1,4%	-0,6%
Noord-Holland	-3,1%	2,3%	1,5%	-0,1%
Noord-Brabant	-4,1%	1,9%	1,6%	-1,7%
Nederland	-3,5%	1,7%	1,4%	-0,8%

Bron: CBS, *ramingen ING Economisch Bureau

Niet alle deelregio's in Zuid-Holland zijn hersteld van de kredietcrisis die in 2008 uitbrak. Maar tijd om te herstellen is er echter niet meer. De Europese schuldencrisis heeft ons land en provincie voor de tweede keer in drie jaar tijd in een recessie gebracht. De gevolgen voor de Nederlandse en Zuid-Hollandse economie zullen groot zijn. De regionale economie zal in 2012 wederom krimpen, de regionale werkloosheid zal verder stijgen (naar verwachting tot 7% oplopen), het aantal faillissementen blijft onverminderd hoog, de vastgoedmarkt blijft op slot en de bezuinigen op de overheidsuitgaven zullen vooral de Haagse regio deze keer extra zwaar treffen. En hoewel in vergelijkbare regio's als Noord-Holland en Noord-Brabant het ook niet goed gaat, zullen de verschillen met Zuid-Holland verder oplopen. Meer informatie over de relatieve economische positie van Zuid-Holland en haar regio's is te vinden in bijlage 1.

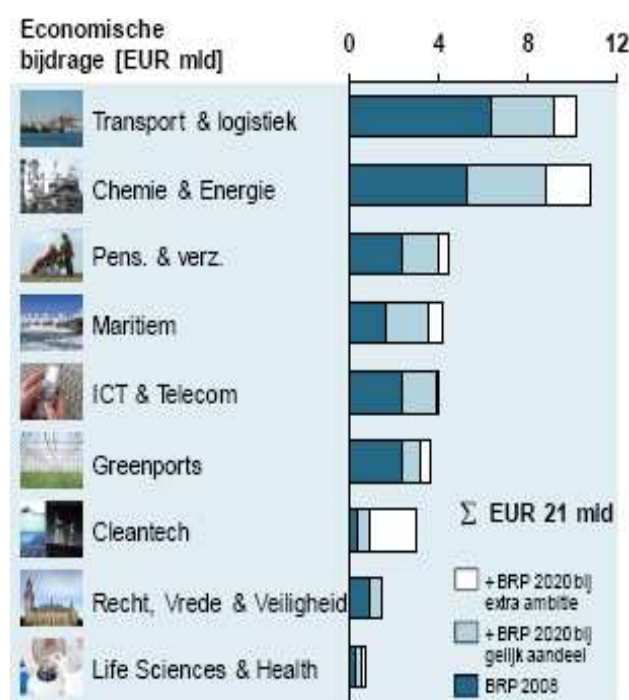
Ondanks de recessie en de sombere economische vooruitzichten tonen enkele economische sectoren in Zuid-Holland een opvallende veerkracht. De Rotterdamse haven is sterker uit de kredietcrisis gekomen dan haar concurrenten. De haven verwacht bovendien voor 2012 dat de overslag van het jaar daarvoor kan worden vastgehouden. Ook de veiling omzet van bloemen en planten was het vierde kwartaal van 2011 redelijk door o.a. het zachte winterweer en doordat in binnen- en buitenland de vraag op peil bleef. De life & health science sector blijft groeien en de wereldhandel, waarvan onze exportgedreven sectoren zo afhankelijk zijn, zal in 2012 naar verwachting aantrekken. Indicaties die tevens aantonen dat de bodem van de recessie bereikt lijkt.

De economische situatie in Zuid-Holland zal de komende jaren zwaar zijn. De vraag is hoe (veer)krachtig de Zuid-Hollandse economische structuur is om sterker uit de crisis te komen? En wat kunnen overheden doen in tijden van economische recessie en transitie?

2.2 Zuid-Holland: sterk, maar (nog) niet top

Zuid-Holland is met traditioneel sterke sectoren als proces- en petrochemie, logistiek en tuinbouw en met innovatieve niches in waterbouw, scheepsbouw en life & health sciences het kloppende hart van de Nederlandse economie. Ongeveer 22% van het BNP wordt verdiend in deze regio, die bovendien is gezegend met structurele sterktes als de grootste haven van Europa en de strategische ligging als toegangspport tot Europa.

De diversiteit van de economie is een belangrijke kracht van Zuid-Holland. Internationale case studies laten zien dat een diverse economische structuur een belangrijk kenmerk is van succesvolle regio's. Een diverse economie is beter bestand tegen conjuncturele schokken en biedt daarnaast mogelijkheden tot kruisbestuiving tussen verschillende economische activiteiten. Deze kruisbestuiving leidt vaak tot innovaties. De groeipotentie van Zuid-Holland is mede daardoor groot.

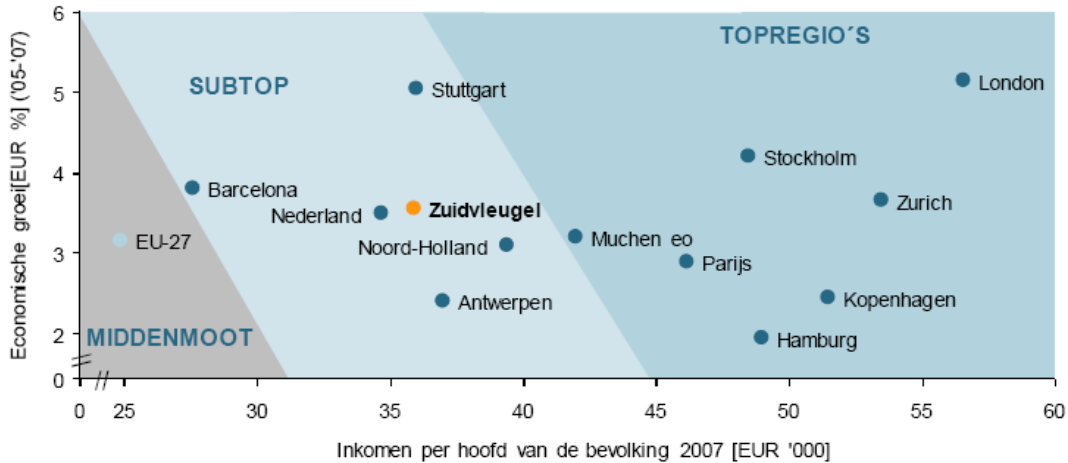
In 2010 heeft het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel een onderzoek naar de economische kracht en potentie van de Zuidvleugel laten uitvoeren door Roland Berger Strategy Consultants.⁵ Een van de conclusies uit dat onderzoek is dat de 'traditionele' dragende economische pijlers in de regio, het Haven-Industrieel Complex (HIC)⁶ en de Greenports, ook in 2020 nog steeds verreweg het grootst zullen zijn en bovenal een aanzienlijke groei kunnen realiseren. Deze sectoren zijn, samen met de kennis- en zakelijke dienstensector die geclusterd is rondom de drie universiteiten en de grote steden, van grote waarde voor de Zuid-Hollandse en Nederlandse economie. Het zijn de pijlers onder de regionale economie die bepalend zijn voor de concurrentiekracht.

Het onderzoek van Roland Berger Strategy Consultants laat zien dat het behoud van de

sterke economische positie van Zuid-Holland geen vanzelfsprekendheid is. Zuid-Holland behoort ondanks haar krachtige economie niet tot de top van Europese regio's. Dat is zorgelijk, het economische verkeer speelt zich namelijk in toenemende mate in en tussen stedelijke topregio's af. In de internationale concurrentieverhoudingen, met de grootste groei steeds buiten Europa, zal ruimte zijn voor slechts een handvol Europese topregio's. De Europese Commissie zet niet zonder reden sterk in op het versterken van die regio's en sectoren die (in potentie) tot de wereldtop behoren. Deze regio's trekken ook de meeste investeringen en talent naar zich toe. Zuid-Holland bevindt zich momenteel in de subtop.

⁵ Roland Berger, *Zuidvleugel. De Topregio van Nederland. Naar een nieuwe economische agenda Zuidvleugel 2010-2020*, Amsterdam, 2010.

⁶ Het geheel van de clusters Chemie & Energie, Transport & Logistiek en Maritiem.

Bron: Roland Berger

2.3 Een economie in transitie...

Nederland en Zuid-Holland in het bijzonder staan voor grote uitdagingen. Naast de economische crisis zijn er diverse structurele problemen, die bij het opnieuw aantrekken van de wereldeconomie waarschijnlijk weer prominent in beeld komen. Door haar lage ligging⁷, grote bevolkingsdichtheid en energie-intensieve industrie is Zuid-Holland extra kwetsbaar voor de groeiende schaarste aan grondstoffen, de stijgende energieprijzen⁸ en de klimaatverandering. Een transitie naar een water- en energie-efficiënte economie gebaseerd op duurzame energie en biobased grondstoffen is daarom urgent voor Zuid-Holland.⁹ Een dergelijk transitie raakt met name de sectoren waar energie een overheersende rol in het bedrijfsproces speelt: chemie, greenports en logistiek (naast de energiesector zelf).

De transitie naar een schone economie schept ook kansen en mogelijkheden voor de regio. Zuid-Holland is goed gepositioneerd in het transitieproces. De regio heeft een sterke positie vanwege de grote afzetmarkt, de eenvoudige aanvoer van grondstoffen, de aanwezigheid van (rest)warmte en koelvermogen en Rotterdam als sterke 'energyport'. Verder heeft de regio mondiaal vermaarde kennisinstututen en gezichtsbepalende wereldspelers in sectoren en technologievelden die kunnen profiteren van de transitie. *Clean tech* (schone technologie) kan als katalysator fungeren bij de hervormingen en daarmee een toekomstige groeisector worden.¹⁰ Dit geldt ook voor de ontwikkeling van een *biobased economy*, een economie waarin bedrijven *non-food* toepassingen vervaardigen uit groene grondstoffen (biomassa). Het gaat om toepassingen als transportbrandstoffen, chemicaliën, farmaceutische producten, materialen en energie (elektriciteit en warmte).¹¹

⁷ Er wonen 3,5 miljoen inwoners die vragen om een gezonde, veilige en aantrekkelijke omgeving om in te wonen, werken en recreëren en om schoon drinkwater. Land – en tuinbouw, industrie en haven hebben zoet water nodig voor hun bedrijfsvoering en transport.

⁸ De provincie Zuid-Holland staat voor 20% van het totale energiegebruik van Nederland, waarvan 60% door het bedrijfsleven.

⁹ SER, *Meer werken aan duurzame groei*, advies 10/03, mei 2010.

¹⁰ Roland Berger (2009) *Clean Economy, Living Planet; Building the Dutch Clean Energy Technology Industry*, in opdracht van het Wereld Natuurfonds.

¹¹ SER, *Meer chemie tussen groen en groei: De kansen en dilemma's van een biobased economy*, december 2010.

2.4 ...met een kwetsbare structuur

Uit het onderzoek van Roland Berger Strategy Consultants blijkt dat Zuid-Holland, naast economische kansen, ook een aantal urgente opgaven en omgevings specifieke kenmerken heeft. De regio moet deze opgaven met kracht oppakken om de economische pijlers de vruchtbare voedingsbodem te kunnen geven die zij nodig hebben. Dat wil zeggen dat clusters over voldoende ruimte moeten beschikken om te kunnen groeien, dat werklocaties bereikbaar zijn, dat er voldoende aanbod is van talent, dat energie beschikbaar en betaalbaar is en kapitaal voorhanden. Deze zaken zijn overigens niet alleen van belang voor de sleutelsectoren, maar voor de gehele regionale economie. Dat fundament is kwetsbaar in Zuid-Holland:

- Ruimte is een schaars goed in Zuid-Holland. Het HIC en de Greenports hebben behoefte aan veel en kwalitatief hoogstaande ruimte. De mogelijkheden voor uitbreiding van grootschalige ontwikkel- en productielocaties zijn beperkt, terwijl deze economische pijlers wel moeten kunnen groeien en blijven functioneren als clusters. Dit terwijl de omgeving leefbaar blijft.
- De marktsituatie voor werklocaties is veranderd ten opzichte van een aantal jaar terug, zo blijkt uit de meest recente behoefteramingen. Er is een overaanbod aan kantoren en detailhandellocaties ontstaan, met regionale verschillen. Het aanbod van bedrijventerreinen sluit niet altijd aan op de behoefte. In een aantal regio's bestaat er een kwantitatieve en of kwalitatieve mismatch. Private en publieke partijen zullen de komende jaren verliezen moeten nemen om zich aan te passen aan de nieuwe marktsituatie en bouw- en ontwikkelplannen moeten worden bijgesteld.
- De interne bereikbaarheid blijft voor Zuid-Holland en de Randstad in het algemeen een belangrijk aandachtspunt. Filevorming blijkt in de Randstad erger te zijn dan die in andere polycentrische gebieden zoals de Vlaamse Diamant in België en het Rijn-Ruhrgebied in Duitsland.
- Het HIC en de Greenports zijn grootafnemers van energie en water. Betaalbare, beschikbare en duurzame energie en voldoende water van voldoende kwaliteit is daarom van wezenlijk belang voor de concurrentiepositie van deze economische pijlers. De situatie is evenwel dat energieschaarste groeit, prijzen sterk fluctueren en de druk op het milieu groot is.
- De economische structuur van Zuid-Holland vraagt om veel mensen met een goede technische vakopleiding. Zuid-Holland kampt echter met een relatief groter tekort aan vakmensen dan andere delen van Nederland. Zelfs in de huidige laagconjunctuur kent Zuid-Holland nog krapte in enkele sectoren. Ook inhoudelijk sluiten vraag en aanbod op de arbeidsmarkt niet op elkaar aan.
- Op innovatie wordt niet goed gescoord. Zowel in inspanningen als resultaten blijft de regio achter bij Europese topregio's. De veelal excellente kennis van universiteiten, hogescholen, kennisinstellingen en grote bedrijven in de regio wordt niet snel genoeg vertaald naar nieuwe bedrijvigheid en innovatieve producten en diensten. Daar komt bij dat innovatieve bedrijven moeite hebben om aan kapitaal te komen. Dat raakt vooral bedrijven in de expansiefase: bedrijven met een bewezen en schaalbaar concept, die het meest bijdragen aan groei van werkgelegenheid en economie.
- Tot slot zijn initiatieven in de regio, waaronder op het gebied van marketing en acquisitie, vaak versnipperd waardoor zij de schaalgrootte missen om echt impact te hebben.¹² Roland Berger Strategy Consultants stelt dat de huidige samenwerking in de Zuidvleugel te gefragmenteerd is terwijl het slechten van hindernissen om een integrale aanpak vraagt van diverse met elkaar samenwerkende partijen.

2.5 Economische Agenda Zuidvleugel

Begin 2011 hebben de Zuidvleugelpartners met elkaar afgesproken om aan de hand van het onderzoek van Roland Berger Strategy Consultants een gezamenlijk uitvoeringsprogramma op te stellen, met focus op de periode 2012-2015. De provincie heeft dit proces samen met Rotterdam en Den Haag aangestuurd. Zes

¹² Zie ook; Planbureau voor de leefomgeving, *De concurrentiepositie van Nederlandse regio's. Regionaal-economische samenhang in Europa*, Den Haag, 2011.

bestuurlijke trekkers zijn gevraagd om bottom-up, in samenwerking met bedrijfsleven en kennisinstellingen, tot een clustergerichte agenda te komen, bestaande uit prioritaire programma's waarmee sectorale knelpunten worden aangepakt of economische kansen benut. Op de agenda staan alleen programma's waar reeds aantoonbaar (markt)energie in zit. De agenda is bedoeld om een prioritering in bestaande initiatieven aan te brengen: welke programma's moeten worden gecontinueerd, opgeschaald of verstevigd, waar worden (vanuit publieke zijde) menskracht en middelen op ingezet?

De aanpak heeft geleid tot een overzicht van 50 acties die op het schaalniveau van de Zuidvleugel opgepakt moeten worden en die de spelen op de terreinen waar de Zuidvleugel niet goed scoort: ruimte, infrastructuur, innovatie en kennisvalorisatie, onderwijs en arbeidsmarkt, regelgeving en promotie en acquisitie (zie paragraaf 2.4). De projecten en acties zijn geclusterd rondom het versterken van de vier economische pijlers in de Zuidvleugel: de transitie van het HIC, de transitie van de greenports, de ontwikkeling van de kennisas en de groei van de zakelijke dienstverlening in het stedelijk gebied. Omdat niet alles tegelijkertijd kan worden aangepakt is het overzicht van 50 acties op basis van de volgende criteria versmald tot een agenda met 22 prioritaire acties die in de periode 2012-2013 moeten worden opgepakt:

- De acties maken een schaa sprong mogelijk binnen een cluster;
- Zij bundelen en binden het organiserend vermogen in de regio;
- Zij bezitten internationale concurrentiekracht;
- Leiden de komende vier jaar tot concrete resultaten;
- En leveren cross-sectorale kansen op.

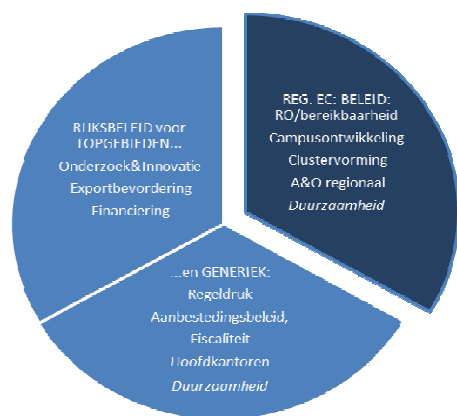
Het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel is in november 2011 met steun van alle Zuidvleugelpartners, het georganiseerde bedrijfsleven en kennisinstellingen gepresenteerd en aangeboden aan de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I). Na twee jaar zal het Uitvoeringsprogramma worden geactualiseerd, zodat optimaal kan worden aangesloten bij de nieuwe programmaperiode van het Europese cohesiebeleid (o.a. EFRO¹³) van 2014-2020.

2.6 Topsectorenbeleid Rijk

Medio september 2011 heeft de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) de beleidsbrief 'Naar de top. Het bedrijvenbeleid in actie(s)' aan de Tweede Kamer verstuurd. Het nieuwe bedrijvenbeleid van het kabinet richt zich op negen topsectoren van de Nederlandse economie: High Tech Systemen en Materialen, Energie, Creatieve Industrie, Logistiek, Agro & Food, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen, Life Sciences and Health, Water en Chemie. De minister heeft ondernemers en onderzoekers uit deze sectoren samengebracht in zogenaamde topteams en hen gevraagd om per sector

concrete voorstellen te doen die de Nederlandse concurrentiekracht versterken. Over het thema Biobased Economy (een belangrijke cross-over tussen verschillende sectoren) is een gezamenlijk advies opgesteld.

De provincie kiest met haar partners óók voor het versterken van topsectoren. De regionale insteek is echter clustergericht en erkent en versterkt de relaties tussen topsectoren en locaties. Dit vanuit de overtuiging dat clusters de ideale voedingsbodem zijn voor innovatie en bepalend voor de concurrentiepositie van de topsectoren. Sterke regionale clusters oefenen een sterke

¹³ Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling.

aantrekkingskracht uit op buitenlandse bedrijven om zich in Nederland te vestigen. Rijk en regio kunnen elkaar versterken wanneer er een duidelijke taakverdeling is. Het Rijk dient zich te richten op generieke zaken als regelgeving, fiscaliteit, en exportbevordering; steden en provincies richten zich op ruimtelijke ordening, regionale samenwerking (triple helix), bereikbaarheid, regionale arbeidsmarkt en duurzaamheidopgaven.

In de bedrijfslevenbrief heeft het Rijk aangekondigd dat er structureel bestuurlijk overleg zal worden gevoerd tussen Rijk en regio (verdeeld in vijf landsdelen), om onderling af te stemmen over de topsectorenaanpak. Het landsdeel Zuidwest bestaat volgens het Rijk uit de gebieden Zuid-Holland, West-Brabant en Zeeland.

Het in paragraaf 2.5 beschreven proces binnen de Zuidvleugel liep parallel met de ontwikkeling van het topsectorenbeleid. De bestuurlijke trekkers binnen de Zuidvleugel hebben gezorgd voor een goede aansluiting tussen de regionale en de nationale agenda. De Economische Agenda Zuidvleugel is het uitgangspunt voor de Zuidvleugelpartners voor het bestuurlijke overleg over de topsectoren tussen het Rijk en het landsdeel Zuidwest.

2.7 Europa

Europa wil werk maken van een slimme, duurzame en inclusieve groei (de zgn. EU 2020 doelstellingen). Vanuit deze doelen wil Europa investeren in een gezonde en veilige leefomgeving, duurzame landbouw, groener vervoer, veilige en schone energie en efficiënt gebruik van hulpbronnen.

Lidstaten en bedrijfsleven moeten sterke verbintenissen op lange termijn aangaan en strategische partnerschappen sluiten. De snellere doorstroming van innoverende producten en diensten naar de markt zal het Europese leiderschap versterken en het economisch herstel versnellen. Met deze opgave in gedachten bundelt de Europese Commissie de middelen voor onderzoek en innovatie in het programma Horizon 2020 (2014-2020). Met een budget van 80 miljard euro wil Brussel de positie van Europa als "centre of excellence" op het gebied van onderzoek en innovatie versterken.

De Commissie wil het cohesiebeleid (waarvan de financiering onder meer via EFRO loopt) sterk in dienst stellen van de Europa 2020-strategie. Dit wil zij doen door scherpe keuzes te maken, waarbij 'innovatie', 'mkb' en 'energie' topprioriteit hebben. De Europese Commissie wil dat iedere regio aangeeft op welke thema's zij excelleert. Het opstellen van een zogenaamde *Smart Specialisation Strategy* (S3) is verplicht voor alle regio's die vanaf 2014 met EFRO-middelen willen investeren in innovatie. De provincie Zuid-Holland werkt in Randstadverband aan een S3-strategie. Deze bouwt voort op keuzes die zijn gemaakt binnen de Economische Agenda Zuidvleugel.

Europa wil dat door de gewenste focus meer rendement wordt gehaald uit Europese middelen. Daarnaast wordt verwacht dat in toenemende mate andere instrumenten dan subsidies worden ingezet. Door garanties, leningen en revolverende fondsen kan met elke euro een groter projectvolume worden bereikt. In de laatste periode van het nu lopende programma (2007-2013) speelt de provincie hier waar mogelijk al op in. Zo is bij het project Biosimulation Factory in het kader van het Leiden Bioscience Park al deels gebruik gemaakt van garantstelling in plaats van subsidie. Verder vormt de provincie voor de optimale benutting van Europese gelden een reserve om in te spelen op vrijval van Europese middelen in lopende projecten. Hierdoor blijven deze middelen beschikbaar voor andere projecten binnen de economische strategie van het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel en voorkomt de provincie dat deze terugvloeien naar Brussel.

3. Bestuurlijke keuzes

3.1 Vijf hoofdopgaven

Regionale economie is een kerntaak van de provincie. Vanuit deze kerntaak wil de provincie ruimte scheppen voor duurzame economische groei. De provincie kiest voor een clustergerichte aanpak die de relatie tussen topsectoren en locaties versterkt.

De provincie geeft prioriteit aan samenwerking binnen en uitvoering van de Economische Agenda Zuidvleugel. De Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015 is een één-op-één doorvertaling van de Zuidvleugelagenda naar het takenpakket van de provincie. Binnen de Economische Agenda Zuidvleugel richt de provincie zich op de *transitie* van het Havenindustriële Complex (HIC), de *transitie* van de Greenports en de *ontwikkeling* van de kennisas. Dit zijn drie hoofdopgaven waaraan de provincie vanuit haar rol, taken en ambities kan en wil bijdragen. De provincie heeft hier toegevoegde waarde, niet alleen vanuit economisch perspectief, maar ook vanuit de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de leefomgeving.

Een vierde pijler in de Zuidvleugel is Zakelijke dienstverlening in het stedelijk gebied (ICT, Veiligheid, Hoofdkantoren). De ontwikkeling hiervan ziet de provincie vooral als verantwoordelijkheid van de grote steden. Een vierde provinciale hoofdopgave ziet de provincie in het werklocatiebeleid. Dit beleid is enerzijds een instrument in het clusterbeleid en daarmee relevant voor de drie hierboven genoemde opgaven, anderzijds is het een eigenstandige generieke hoofdopgave vanuit de ruimtelijk-economische kerntaken van de provincie. Energie, ten slotte, maakt als cluster onderdeel uit van de opgave met betrekking tot het Havenindustriële Complex, het is echter ook een randvoorwaarde voor duurzame groei en een motor voor innovatie. De provincie ziet energie daarom als een aparte provinciale hoofdopgave.

In de volgende paragrafen worden de vijf hoofdopgaven binnen het beleidsterrein regionale economie en energie toegelicht. Deze vormen het kader voor de (financiële) inzet van de provincie.

3.1.1 Transitie Havenindustriële complex

Het Haven-industriële complex (HIC) vormt het economische hart van de provincie en het grootste industriële complex van Europa¹⁴. Het behoud van de ijzersterke concurrentiepositie van het HIC is niet alleen een provinciaal, maar zeker ook een (inter)nationaal belang. Het HIC is één van de twee Mainports van Nederland. Het HIC staat echter voor een aantal belangrijke opgaven. De haven zal moeten inspelen op de toename van het goederentransport¹⁵ alsook de transitie naar een biobased economy. Om ook in de toekomst zijn rol als economische spil van de regio en het land waar te kunnen blijven maken is een expansieve ontwikkelingsstrategie nodig. Het Rotterdamse Havenbedrijf heeft met de Havenvisie 2030 deze noodzakelijke ontwikkelingsstrategie uitgewerkt en verwacht in 20 jaar ruim 1,5 keer zo groot te worden.¹⁶

¹⁴ De directe toegevoegde waarde van het Rotterdamse havengebied bedroeg in 2009 circa € 11,4 miljard. De directe werkgelegenheid van het havengebied bedroeg in hetzelfde jaar ongeveer 88.000 personen. Daarnaast genereert de Rotterdamse haven circa 52.000 indirecte banen (Bron: Nationale Havenraad)

¹⁵ Kansen en uitdagingen zitten in de volgende ontwikkelingen: ladingen worden in toenemende mate worden gecontaineriseerd en deze worden vervoerd via de Rotterdamse haven. De omvang van schepen wordt steeds groter wat ook betekent dat de Mainport ladingen van een grotere omvang te verwerken krijgt.

¹⁶ Op verzoek van het Havenbedrijf Rotterdam heeft Gedeputeerde Staten in augustus 2011 een reactie gegeven op de concept Havenvisie. De provincie Zuid-Holland heeft belangen die overeen komen met een aantal van de ambities uit de Havenvisie 2030. De ambities uit de Havenvisie zijn groot en de acties zijn divers. De provincie is bereid om, binnen haar kerntaken, deze actief te ondersteunen en faciliteren vanuit de rol en de positie die de provincie heeft.

In relatie tot haar hoofddoelstelling (zie par.1.3) streeft de provincie naar vergroting van de verdien capaciteit en naar de verduurzaming van het HIC. Bezien vanuit haar rol en taken zijn voor de provincie de volgende punten van belang bij deze opgave:

1. De fysieke verbreding van de haven zowel west- als oostwaarts, en de daarbij behorende fysieke maatregelen met betrekking tot transportassen (weg, water, spoor, buis) en bijbehorend ruimtebeslag voor logistieke bedrijvigheid en inlandhubs (overslaglocaties), en de betere benutting van de bestaande infrastructuur. Bij de fysieke maatregelen is een goede afweging tussen ruimtebeslag, leefomgeving (milieu, veiligheid, groen) en economische uitdagingen nodig om te komen tot goed ingepaste en kwalitatief hoogwaardige oplossingen. Naast de fysieke oplossingen voor de verwachte toename van de aan het HIC gerelateerde transportstromen, is ook 'slimme en duurzame logistiek' een onderdeel van de oplossing voor congestie.
2. De zuidwestelijk gerichte ruimtelijk-economische ontwikkeling van een samenhangend en geïntegreerd Haven-Industrieel Complex met de havens in de Zuidwestelijke Delta (Rotterdam, Dordrecht, Moerdijk, Vlissingen, Terneuzen, Antwerpen) en het achterland is niet alleen een bovenregionale ontwikkeling, maar kent zelfs interprovinciale en internationale componenten. Deze vragen om de juiste bestuurlijke sturing, aandacht en betrokkenheid.
3. De inzet op de transitie naar een duurzame en biobased chemie en industrie. Met het oog op de groeiende grondstoffschaarste wordt de productie van biobrandstoffen en duurzaam geproduceerde goederen (zoals plastics) steeds belangrijker voor de concurrentiepositie van Europa. De Rotterdamse regio heeft alles in huis (kennis, bedrijven, infrastructuur) om koploper te zijn binnen Europa om de biobased industrie te faciliteren en gebruik te laten maken van de voordelen van het bestaande (petro)chemische cluster. Hierin past ook het streven naar energiebesparing en hergebruik van reststromen zoals de benutting van warmte en CO₂ in de greenports en het stedelijke gebied en van biomassa in het petrochemisch complex. Ook wordt binnen het HIC een substantieel deel van de Zuid-Hollandse windenergie-inzet gerealiseerd.
4. De noodzaak tot innovatie, het valoriseren van kennis en versterken van het organiserend vermogen in de clusters binnen het HIC: chemie en energie, transport & logistiek, maritiem en deltatechnologie en biobased economy.

3.1.2 Transitie Greenports

Nederland kent vijf greenports, waarvan drie zich geheel in Zuid-Holland bevinden (Westland/Oostland, Duin- en Bollenstreek, Boskoop) en één gedeeltelijk in Zuid-Holland (Aalsmeer, Kaag en Braasem en Nieuwkoop). Naast de vijf hoofdgebieden is er nog een aantal grootschalige productiegebieden (satellietgebieden). Qua toegevoegde waarde en werkgelegenheid is de greenport vergelijkbaar met de mainports Rotterdam en Schiphol.¹⁷ Om ook in de toekomst concurrerend te blijven is de opgave voor het cluster om meer te doen met dezelfde hoeveelheid ruimte en met minder energie en water.

In relatie tot haar doelstelling streeft de provincie naar vergroting van de verdien capaciteit en verduurzaming van de Greenports. Ook de Greenportsector heeft te maken met toenemende internationale concurrentie en daarmee samenhangend de noodzaak tot verduurzaming. In het visiedocument 'Excelleren 2040' en het daarop aansluitende advies van de Commissie Nijkamp 'Vitaal Tuinbouwcluster 2040' zijn door dit cluster lijnen voor de toekomst uitgezet. Bezien vanuit haar rol en taken zijn voor de provincie de volgende punten van belang bij deze opgave:

¹⁷ Nederland is wereldwijd de grootste exporteur van verse groenten, die m.n via Barendrecht wordt afgewikkeld. In de sierteelt bedraagt het aandeel 60 procent in de wereld(export)handel, voor bloembollen zelfs 90 procent. Deze handel wordt voor het (over)grote deel in Zuid-Holland afgewikkeld. De totale productiewaarde bedraagt 7,9 miljard euro, waarvan circa 55% in Zuid-Holland wordt gerealiseerd. Daaraan is gekoppeld een exportwaarde van 15,6 miljard euro en een importwaarde 8,2 miljard euro.

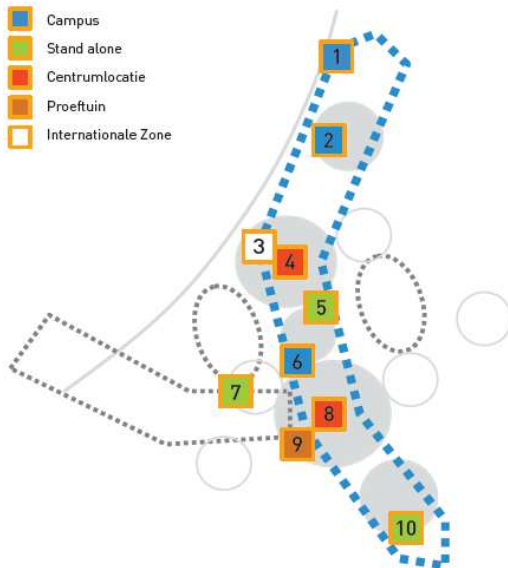
1. Goede bereikbaarheid en ontsluiting van de kerngebieden en tussen de kerngebieden en satellietlocaties. De Greenports zijn voor hun concurrentiepositie in belangrijke mate afhankelijk van betrouwbaar, snel en flexibel transport. Congestie op de wegen ondermijnt sterk de concurrentiepositie van de sector. De sector zal moeten zoeken naar mogelijkheden om naast het wegvervoer ook meer gebruik te gaan maken van andere modaliteiten zoals spoor en binnenvaart. Door de verdergaande containerisatie van versproducten worden de mogelijkheden voor binnenvaart en spoor vergroot en wordt de mainport Rotterdam met zijn goede binnenvaart en spoorverbindingen belangrijk voor de greenports in Zuid Holland. De verbindingen van met name de handelsgebieden (Barendrecht, Poeldijk, Honderdland, veiling Naaldwijk, veiling Bleiswijk) in de greenports met de mainport zullen dan wel moeten worden verbeterd. Slimme logistieke concepten vergroten de mogelijkheden voor versvervoer en versterken daarmee niet alleen de concurrentiepositie van de Greenports maar ook die van de aan de Greenports gerelateerde bedrijvigheid.
2. De noodzaak tot innovatie en het valoriseren van kennis. Daarbij gaat het met name om de noodzakelijke vernieuwing van producten en productietechnieken en het versterken van de relatie met het onderwijs.
3. De transitie naar een biobased economy. Verduurzaming van productiemethoden moet plaats vinden door middel van besparing van energieverbruik en inzet van hernieuwbare energievormen, in samenhang met de doelstellingen van het HIC. Ook de valorisatie van reststoffen en inhoudstoffen uit planten is een belangrijke ontwikkeling.
4. Behoud en versterking van de productielocaties (de kerngebieden Westland/Oostland, Duin- en Bollenstreek, Boskoop en Aalsmeer). Het gaat hier om modernisering ter verhoging van de verdien capaciteit en de verduurzaming van de productielocaties.

3.1.3 Ontwikkeling kennisas

Zuid-Holland kent een relatief groot aantal locaties waar kennisintensieve bedrijvigheid en kenniswerkers zijn geconcentreerd rondom een universiteit, kennisinstituut of groot bedrijf. Deze locaties vormen samen de *kennisas*, die loopt van Noordwijk tot Dordrecht. De twee belangrijkste locaties ('parels') op de kennisas zijn het Leiden Bio Science Park en het Technologisch Innovatief Complex te Delft.¹⁸ Naast deze twee campussen kent de kennisas 'stand alone' bedrijvigheid zoals Shell, DSM, Unilever en Esa/Estec in Noordwijk en proeftuinen, zoals het Improvement Center voor de greenport in Bleiswijk. De ontwikkeling van de kennisas en meer specifiek van campussen is vooral voorwaardenscheppend. Campussen hebben een gunstige invloed op de uitwisseling van kennis, mensen en middelen en vergroten het innoverende vermogen van actoren (bedrijven) op de campus. Campussen zijn een broedplaats voor de ontwikkeling van kennisintensieve bedrijvigheid. De andere locaties op de kennis-as kunnen hiervan profiteren. De twee campussen in Zuid-Holland hebben een focus op rode biotechnologie (Leiden) en op *clean technology* (Delft). Kennis en innovatieve toepassingen die hier worden ontwikkeld kunnen worden toegepast in sterke clusters als het HIC en de Greenports.

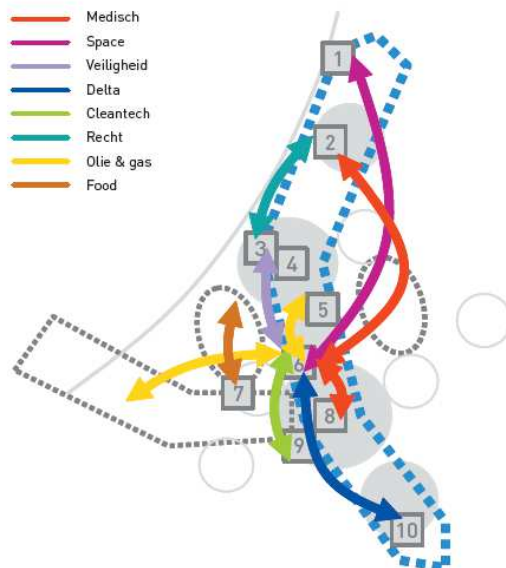
¹⁸De campussen in Leiden en Delft zijn toonaangevend op het terrein van de industriële en medische biotechnologie, waarbij vooral het Leiden Bio Science Park internationaal goed scoort. Het economische belang van beide parken is groot. Van de zeven Nederlandse beursgenoteerde biotech bedrijven zitten er vier in Leiden en er werken 12.000 mensen op het park. Voor de komende decennia is een verdubbeling van de groei (in aantallen bedrijven en arbeidsplaatsen) van beide parken voorzien.

Parels op de kennis-as

1 ESA Estec	6 TIC Delft
2 Bio Sciencepark	7 Unilever Lab
3 Internationale Zone	8 Rotterdam Central District
4 Den Haag Centrum	9 Stadshavens/CTD
5 Shell Lab Rijswijk	10 Waterbouwers

Schakels op de kennis-as

1 ESA Estec	6 TIC Delft
2 Bio Sciencepark	7 Unilever Lab
3 Internationale Zone	8 Rotterdam Central District
4 Den Haag Centrum	9 Stadshavens/CTD
5 Shell Lab Rijswijk	10 Waterbouwers

In relatie tot haar doelstelling streeft de provincie naar een innovatieve en kennisgedreven economie, die mee kan spelen op Europese schaal. Bezien vanuit haar rol en taken zijn voor de provincie de volgende punten van belang bij deze opgave:

1. De ruimtelijke opgave rondom de kennisas komt voort uit de hoge eisen die kennisintensieve bedrijven en instellingen stellen aan het vestigingsklimaat en het versterken van hun internationale toppositie. Zij hebben locatiespecifieke kwaliteitseisen (zoals aanwezigheid glasvezelnet, laboratoriumruimte en/of ruimte voor experimenten) en regiospecifieke kwaliteitseisen (zoals woon- en leefmilieu, aanwezigheid toptalent). Een hoogwaardig woon- en werkklimaat voor werknemers in of in de directe nabijheid van de concentratiegebieden is een vereiste.
2. De locaties in de kennisas (de parels in bovenstaand figuur) zijn verbonden met economische activiteiten elders in de provincie, kennis die in Delft wordt ontwikkeld wordt bijvoorbeeld toegepast binnen de Greenports, in de haven en in de Drechtsteden. Er bestaan volop functionele verbanden (de schakels). Deze vergen goede ruimtelijke en infrastructurele verbindingen, die optimaal voorzien in de behoefte aan contacten en netwerken: een cruciale concurrentiefactor voor de kennisas.
3. Met de voorgenomen samenwerking tussen de universiteiten van Rotterdam, Delft en Leiden heeft de regio een kennisbasis die hoort tot de mondiale top. Één van de vruchten is het samenwerkingsverband Medical Delta waarin ook de Medische Centra deelnemen. Dit heeft vele voordelen: meer afstemming op het gebied van onderzoek, faciliteiten voor starters, labfaciliteiten, valorisatie-instrumenten en het opzetten van proeftuinen en dergelijke. De provincie wil deze ontwikkeling aangrijpen om samen met de Zuidvleugelpartners op meerdere fronten de samenwerking op de kennisas te ondersteunen en uit te breiden.
4. De verwachte groei van de campussen kan slechts worden gerealiseerd door een gezamenlijke betrokkenheid en inzet van diverse publieke en private partijen en een integrale aanpak met zowel inzet op harde factoren (ruimte, ontsluiting) als zachte factoren (versterken organiserend vermogen, aanjagen van innovatie, financiering van op technologische innovatie gerichte bedrijven in het mkb die willen doorgroeien).

3.1.4 Werklocaties: ruimte voor economische dynamiek

In relatie tot haar doelstelling streeft de provincie naar de beschikbaarheid van voldoende (niet te veel maar ook niet te weinig) werklocaties van de juiste kwaliteit. De huidige economische situatie leidt tot een afname van de vraag naar kwantitatieve ruimte voor werklocaties (bedrijventerreinen, kantoorlocaties en fysieke detailhandelsvestigingen). Bezien vanuit haar rol en taken zijn voor de provincie de volgende punten van belang bij deze opgave:

1. Waar nodig moet tot een reductie of aanpassing van de plancapaciteit gekomen worden, wat betekent dat in sommige gevallen het volume- en locatiebeleid aanpassing verdient. Deze beleidsaanpassing wordt zonnodig vertaald in de Provinciale Structuurvisie.
2. Tegelijkertijd is het de opgave om het volume in enkele gevallen uit te breiden met kwalitatief hoogwaardige werklocaties om groei toch mogelijk te maken en de dynamiek van de markt te stimuleren. Hierbij zal het vooral gaan om ruimte ten behoeve van de ontwikkeling van de clusters.
3. Het is van belang dat schaarse ruimte optimaal wordt benut conform de SER-ladder, waarbij in eerste instantie ingezet wordt op herstructurering van bestaande locaties. Vanuit haar bovenregionale en kaderstellende rol werkt de provincie daarnaast aan een voldoende groot areaal HMC en natte bedrijventerreinen om ook in de toekomst de noodzakelijke vestigingsmogelijkheden voor deze specifieke bedrijven te kunnen bieden. Deze bedrijven hebben hun toegevoegde waarde veelal (maar niet uitsluitend) in relatie tot het HIC.

3.1.5 Duurzame energie: noodzaak en kans

De wereldeconomie wordt geconfronteerd met stijgende energieprijzen en groeiende grondstoffenschaarste. In paragraaf 2.2 is aangegeven dat deze externe ontwikkelingen een bedreiging vormen voor de concurrentiepositie van Nederland en Zuid-Holland, maar ook dat deze kansen scheppen voor nieuwe markten. In relatie tot haar doelstelling streeft de provincie naar een substantiële verhoging van het aandeel duurzame energie¹⁹ door inzet van windenergie, warmte en biomassa. Daarnaast heeft de provincie een inspanningsverplichting binnen haar mogelijkheden in het realiseren van de Europese en nationale energiedoelen in de breedte, dat wil zeggen reductie op CO₂-uitstoot en energiegebruik²⁰. Immers hoe meer er gereduceerd wordt op energiegebruik en CO₂-uitstoot hoe eerder de duurzame energiedoelstelling behaald kan worden. Bezien vanuit haar rol en taken zijn voor de provincie de volgende punten van belang bij deze opgave:

1. Provinciale doelstellingen met betrekking tot duurzame energie, CO₂-reductie en energiebesparing zo veel mogelijk koppelen aan andere opgaven in het economisch domein: transitie HIC, transitie Greenports, ontwikkeling kennisas en werklocaties.
2. Aansluiten op bereidheid en dynamiek van marktpartijen (koplopers).

3.2 Drie samenhangende beleidslijnen

In paragraaf 3.1 zijn de hoofdopgaven geschetst voor het regionaal economische beleid van de provincie. De provincie presenteert de strategie voor het aanpakken van deze opgaven vanuit drie samenhangende beleidslijnen: 1) Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel, 2) Werklocaties en 3) Energie. Deze drie beleidslijnen vormen ieder een afzonderlijke insteek en hangen onderling samen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de economische clusters ruimte nodig hebben voor bedrijvigheid, dit wordt vormgegeven vanuit de beleidslijn werklocaties. En met de transformatie naar een biobased economy, die opgepakt wordt vanuit de beleidslijn Uitvoering van de Economische Agenda Zuidvleugel, komen de energiedoelstellingen dichterbij.

¹⁹ Verhoging aandeel duurzame energie van 4% nu naar 9% in 2015 en 14% in 2020.

²⁰ Het gaat om een CO₂-reductie van 20% in 2020 t.o.v. 1990 en om een energiebesparing van 20% in 2020 t.o.v. 2007.

In onderstaande paragrafen worden per beleidslijn de belangrijkste instrumentele keuzes en accenten toegelicht en wordt melding gemaakt van relevante governance structuren.

3.2.1 Beleidslijn Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel

- De provincie kiest voor een programmatische aanpak. Dit betekent dat zij aan de voorkant en samen met Zuidvleugelpartners keuzes maakt over uit te voeren programma's en projecten en ieders inzet daarbij. Deze aanpak heeft met name consequenties voor de inzet van het financiële instrumentarium: de provincie is niet meer als 'subsidieloket' het sluitstuk van een proces, maar is als actieve partner betrokken bij programma's en projecten, vanaf de ontwikkelingsfase tot en met de implementatie. De provincie kiest voor een eigen verantwoordelijkheid en eigen focus binnen de Economische Agenda op basis van haar rol en toegevoegde waarde. In hoofdstuk 4 wordt nader uitgewerkt op welke onderdelen van de Agenda de provincie inzet.²¹
- Voor uitvoering van de Economische Agenda heeft de provincie een passend instrumentarium tot haar beschikking, zoals de Provinciale Structuurvisie, het werklocatiebeleid (voor het HIC is bijvoorbeeld het beleid met betrekking tot Hogere Milieu Categorie (HMC) locaties en watergebonden bedrijventerreinen van belang), het energiebeleid, een positie als belangrijke investeerder in infrastructuur, de mogelijkheid tot gerichte cofinanciering van Europese instrumenten zoals het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en een positie als bestuurslaag die partijen bijeen kan brengen en binden. Waar nodig voert de provincie regie op het proces, dit doet zij door bestuurlijke en ambtelijke inzet en door inzet van de Kennisalliantie.
- De provincie wil versnippering in de uitvoeringsstructuur van de Zuidvleugel tegengaan. Er zijn meerdere organisaties die zich met dezelfde functies bezighouden, zoals marketing en acquisitie, ontwikkeling en innovatie. Alhoewel deze organisaties steeds meer samenwerken, ontbreekt er een goed coördinatiemechanisme; bestaande organisaties hebben hiervoor een (te) specifieke focus of beschikken over onvoldoende draagvlak en slagkracht. Daarbij is de participatiefunctie niet georganiseerd in de Zuidvleugel.²² Hierdoor ontbreekt een level playing field op het gebied van financiering. Een Regionale Ontwikkelingsmaatschappij (ROM) zou het coördinatiemechanisme kunnen zijn waarmee versnippering wordt tegengegaan. De provincie verkent dit momenteel met partners in de regio, waarbij haar inzet is om een dergelijke organisatie op Zuidvleugelschaal te realiseren die zich focust op participatie (financiering van snel doorgroeiende MKB-bedrijven), investeringsbevordering (acquisitie en regiomarketing) en ontwikkeling en innovatie (netwerkfunctie, aanjagen van samenwerkingsverbanden, vormen van consortia).
- De provincie gaat een instrumentenmix ontwikkelen waarin naast het subsidieinstrument ook een participatiefonds (zo mogelijk als onderdeel van een regionale ontwikkelingsmaatschappij) een rol speelt. Zo'n fonds zou zich moeten richten op de financiering van doorgroeiende innovatieve bedrijven. De omvang van een dergelijk fonds zou op termijn 40 tot 80 mln euro moeten zijn. Opbrengsten uit het fonds worden opnieuw ingezet, zodat het fonds revolverend wordt. Het fonds moet zodanig gestructureerd worden dat participatie door Rijk (bijvoorbeeld vanuit het recent gestarte MKB+ fonds), Europa (via de nieuwe Structuurfondsen, die deels revolverend ingezet zullen moeten worden) of private partijen mogelijk is.
- De provincie zet sterk in op Europa. Europa is niet alleen van belang om (toekomstige) middelen binnen te halen voor de uitvoering van projecten maar ook om voeling te houden met de regelgeving en beleidsvorming en om de Zuid-Hollandse clusters te verbinden met andere sterke regio's in Europa.

²¹ In bijlage 3 zijn de 22 projecten uit het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel opgenomen en is de inzet van de provincie hierbij aangegeven.

²² In andere regio's wordt deze door Regionale Ontwikkelings-maatschappijen (ROM's) ingevuld, waarvan het Rijk aandeelhouder is (NOM, Oost NV, BOM en LIOF).

- De provincie speelt een bescheiden, maar effectieve rol in het onderhouden van government-to-government relaties met China. Het doel is om de Zuid-Hollandse sterke clusters goed toegang te verlenen tot deze groeiemarkt. Op verzoek van het bedrijfsleven en alleen indien dat noodzakelijk is om kansen te benutten, kan de provincie een soortgelijke rol spelen in Brazilië, Rusland en India.

Governance

Voor de uitvoering van deze beleidslijn zijn keuzes gemaakt in de Economische Agenda Zuidvleugel. De structuur waarbinnen de provincie afspraken maakt is de Stuurgroep Economische Agenda Zuidvleugel. De provincie treedt op als voorzitter van de stuurgroep en is bestuurlijk trekker van het Biobased programma. De afstemming tussen de Economische Agenda Zuidvleugel en het topsectorenbeleid van het Rijk vindt plaats in het halfjaarlijkse bestuurlijke overleg tussen de minister van EL&I en het landsdeel Zuid-West (Zuid-Holland, Rotterdam, Den Haag, Zeeland, Noord-Brabant). De provincie is inhoudelijk regisseur van dit overleg.

3.2.2 Beleidslijn Werklocaties

- De provinciale rol ligt in het faciliteren van clusters en de dynamiek in de markt. Dit betekent het ruimtelijk mogelijk maken van voldoende kwalitatief goede vestigingsmogelijkheden voor bedrijven (ook voor Hoge Milieu Categorie en watergebonden), kantoren en detailhandel. Uitgangspunt hierbij is zuinig ruimtegebruik en intensivering van het bestaande areaal door middel van (her)ontwikkeling en reduceren of aanpassen van plancapaciteit.
- Als gevolg van de economische situatie neemt momenteel de vraag naar nieuwe bedrijventerreinen, kantoorlocaties en detailhandelsvestigingen af. Dit heeft consequenties voor de hoogte van de plancapaciteit die de provincie nodig acht om de vraag op te kunnen vangen. Er dreigt een overcapaciteit aan harde en zachte plancapaciteit voor deze werklocaties te ontstaan op provinciaal niveau. Regionaal kan het beeld anders zijn. Een goede regionale match tussen vraag en aanbod is nodig. Dit vraagt om vernieuwing van regionale strategieën om tot een kwantitatieve en kwalitatieve afstemming tussen vraag en aanbod te kunnen komen. De strategieën moeten ertoe leiden dat de minder grote ruimtevraag opgevangen kan worden maar dat ook de dynamiek in de markt gefaciliteerd kan worden die zich vooral in de clusters voordoet.
- De provincie heeft vanuit haar kaderstellende rol behoefteramingen opgesteld danwel geactualiseerd voor bedrijventerreinen en kantoren. De ramingen voor bedrijventerreinen worden door de provincie alvast ingebracht in de actualisatie van de PSV in 2012. De regionale behoefteramingen dienen voor de REO's als kader voor het opstellen of actualiseren van regionale strategieën. De provincie stuurt op regionale strategieontwikkeling door de REO's in een gezamenlijk traject.
- Voor de Greenports geldt dat uitbreiding van het teeltareaal ruimtelijk nauwelijks tot de mogelijkheden behoort. De provincie gaat daarom vooral voor het kwantitatief en kwalitatief op orde houden van het bestaande areaal in de concentratiegebieden.
- De Uitvoeringssubsidie Herstructurering Bedrijventerreinen (UHB-subsidie) loopt af. Er komt geen nieuwe grootschalige subsidieregeling voor investeringen op bedrijventerreinen. De provincie komt haar afspraken met het Rijk na om in de periode 2009-2013 820 ha bedrijventerrein in herstructurering te hebben genomen en hier een financiële bijdrage aan te hebben geleverd. De provincie zal samen met regio's, gemeenten en bedrijfsleven nieuwe (financiële) instrumenten ontwikkelen om de herstructurering van bedrijventerreinen te blijven stimuleren die aansluiten bij de gewenste sturing op kwaliteit. Planvormingssubsidie blijft deze collegeperiode nog wel beschikbaar.
- De provincie introduceert het concept 'Groene Parels' voor die te (her)ontwikkelen werklocaties waarbij kansen, kaders en kwaliteit op het gebied van duurzaamheid samenkomen. Het zijn projecten die veelal passen binnen de kaders van de IRP's, die binnen deze coalitieperiode tot realisatie kunnen leiden en waarbij de provincie het verschil kan maken. De provincie zet daartoe onder meer bestuurlijke aandacht en haar procesaanpak in (methode Stroomversneller). De provincie past het

Groene Parel concept toe op de volgende locaties: Nieuw Reijerwaard, Zuidplaspolder, Goeree-Overflakkee, Nieuw-Valkenburg, Overbuurtse Polder en het project Heineken Zoeterwoude. In bijlage 2 zijn deze Groene parels nader toegelicht.

Governance

Zuid-Holland kent op het gebied van de ruimtelijke economie een lange traditie van bestuurlijke samenwerking met gemeenten. De Regionaal Economische Overleggen (REO) nemen hierbinnen een belangrijke plaats in. Een REO is een overlegstructuur zonder juridische vastgelegde status waaraan de portefeuillehouders economische zaken van de betreffende regiogemeenten en de provincie Zuid-Holland deelnemen. Binnen een REO vindt afstemming plaats over het regionaal-economisch beleid. Daarnaast worden uit de REO's bouwstenen aangedragen voor de verdere ontwikkeling van het regionaal- en ruimtelijk-economisch beleid van de provincie.

In een aantal regio's heeft het portefeuillehoudersoverleg economische zaken de rol van het REO overgenomen. Dit geldt voor Haaglanden, Rijnmond en Holland Rijnland.

3.2.3 Beleidslijn Energie

- De provincie wil het aandeel duurzame energie verhogen en speelt in op kansen die zich in individuele projecten voordoen. Zij doet dit door inzet van windenergie, warmte en biomassa, die gezamenlijk goed zijn voor 95% van de duurzame energieopwekking in Zuid-Holland. Voor windenergie heeft de provincie een gunstige ligging, hebben we wettelijke taken en bevoegdheden en ligt er een met het Rijk afgesproken opgave. Warmte is een belangrijke energiebron in onze dichtbevolkte en geïndustrialiseerde provincie omdat een hoog aanbod aan industriële restwarmte (HIC) en een geschikte bodem voor warmtekoude opslag en aardwarmtewinning zijn gekoppeld aan een hoge potentiële vraag in steden en glastuinbouwgebieden. Hierdoor kan de inzet van fossiele brandstoffen voor warmteproductie vermeden worden. Vanuit een procesaanpak wil de provincie het ontstaan van lokale warmtenetten en de verbinding naar bovenlokale netten bevorderen. De inzet van biomassa voor energieopwekking of transportbrandstof heeft een duidelijke relatie met de transitie naar een duurzame en biogebaseerde chemie en industrie en de vergroening van transportbrandstoffen (zie 3.1.1). Daarnaast kan het een oplossing bieden voor de mest- en groenafvalproblematiek in het landelijk gebied.
- Voor het energiebeleid zijn geen eigenstandige middelen beschikbaar; de provincie wil haar doelstellingen bereiken met inzet van het ruimtelijk instrumentarium en een procesgerichte aanpak (methode Stroomversneller), waarbij verbindingen gezocht worden met de Uitvoering van de Economische Agenda Zuidvleugel en het werklocatiebeleid.
- Via zogenaamde Green Deals proberen Rijk, provincies, gemeenten, bedrijven en andere stakeholders duurzame initiatieven te realiseren die moeilijk van de grond komen. De provincie heeft met het Rijk in de "Green Deal Warmte" afspraken gemaakt over de verduurzaming van de warmtevoorziening. Ook is in de Green Deal een aantal ontwikkelingen rond duurzame energie aangegeven waarvan Rijk en provincie gezamenlijk de wenselijkheid en haalbaarheid zullen verkennen.

Governance

Met stadsregio's en uitvoeringsdiensten vindt regelmatig afstemming plaats over de beleidsdoelen en waar deze elkaar kunnen versterken en waar gezamenlijk aan de uitvoering kan worden gewerkt. Zo maakt de provincie met stadsregio Rotterdam en Intergemeentelijk Samenwerkingsverband Goeree-Overflakkee (ISGO) afspraken over windinzet en met Drechtsteden over warmtebenutting. Ook op het vlak van energiemonitoring wordt samengewerkt.

Binnen het HIC valt veel winst te behalen met CO₂-reductie en verhoging van het aandeel duurzame energie. Het Rotterdam Climate Initiative (RCI) kent een eigen beleidslijn met eigen doelstellingen: 50% minder CO₂ in de Rotterdamse haven in 2025 t.o.v. 1990, voorbereiding op klimaatverandering en versterking van de Rotterdamse economie. Met het RCI is afgestemd wie wat doet om de wederzijdse doelstellingen te halen. Zo draagt het RCI via de DCMR zorg voor de CO₂-reductie via de CCS-doelstelling (Carbon Capture and Storage) en heeft de provincie zich voor de winddoelstelling ingezet via het afsluiten van het Windenergieconvenant Haven Rotterdam en neemt zij deel in het warmtebedrijf Rotterdam.

In IPO-verband maken de provincies afspraken met het Rijk over de inzet op windenergie. Dit is een vervolg op het zogenaamde BLOW-convenant.²³ Hierbij trekt Zuid-Holland samen op met de provincies Noord-Brabant en Zeeland. Ook in IPO-verband, maar dan met Zeeland, Noord-Holland en Friesland, maken we afspraken met het Rijk over de inzet op energiedijken (bijvoorbeeld Tidal Test Centre, Brouwersdam).

²³ Bestuursvereenkomst Landelijke Ontwikkeling van Windenergie (BLOW).

DEEL 2: UITVOERINGSSTRATEGIE

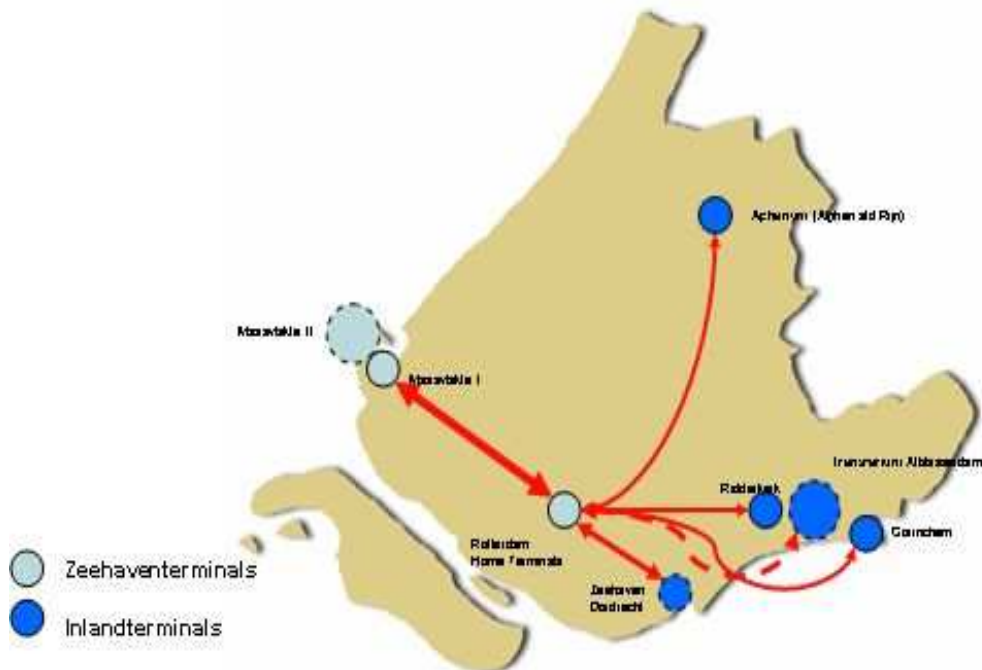
4. Uitvoeringsstrategie

In dit hoofdstuk wordt aangegeven hoe de provincie op basis van drie samenhangende beleidslijnen (Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel, werklocaties en energie) invulling geeft aan de regionaal-economische opgaven zoals die in hoofdstuk 3 zijn geschetst. Deze uitvoeringsstrategie zal in 2014 geactualiseerd worden vanwege de dan geplande actualisering van het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel en start van een nieuwe programmaperiode van het Europese cohesiebeleid (2014-2020).

4.1 Transitie Havenindustriële complex

Ruimte & bereikbaarheid

- Om de ruimtelijke expansie van de haven mogelijk te maken moet het (bovenregionale) onderliggende mobiliteitsnetwerk (weg, water, rail) toegerust worden op de toekomstige behoefte en benodigde kwaliteit. Zo kunnen ook de met de uitbreiding van de haven samenhangende kansen voor toegevoegde waarde activiteiten in de omliggende regio's worden benut. Voor het vervoer over water zal de provincie prioriteit geven aan de ontwikkeling van (een keten) van inlandterminals, de bereikbaarheid van de terminals en bijbehorende bedrijventerreinen. Op dit moment is er een Alpherium in Alphen aan de Rijn en zijn er inlandterminals bij Ridderkerk en Gorinchem. Het Transferium Alblasserdam is nog in ontwikkeling. Mogelijk dat daar in de toekomst nog terminals in de regio's Delft, Dordrecht en Gouda bijkomen. Het aanleggen van nieuwe terminals is een verantwoordelijkheid van marktpartijen. De provincie faciliteert en stelt kaders via de Provinciale Structuurvisie en het mobiliteitsbeleid.

- De bedrijventerreinontwikkeling, voor zover het niet de Zeehavens betreft, zal verankerd worden binnen de actualisatie van de regionale bedrijventerreinstrategieën. Voor het HIC is nadrukkelijk ruimte voor bedrijven in de hogere milieu categorieën (HMC) van belang, evenals de beschikbaarheid van natte bedrijventerreinen. De provincie zet zich in om, in overleg met de betrokken gemeenten (en daar waar nodig in afstemming met de provincies Zeeland en Brabant), de nodige (natte, droge, HMC) bedrijventerreinen en infrastructuur te realiseren. De provincie geeft bovendien specifiek aandacht aan bereikbaarheid, behoud en bescherming van bestaande natte en HMC-bedrijventerreinen (zie ook paragraaf 4.4).
- Het huidige wegennet voldoet niet om met name de zuidwaarts gerichte groei van het HIC (Zeeland, Brabant en België) te accommoderen. Met betrekking tot de uitbreiding van het rijkswegennet rondom de haven is de capaciteitsuitbreiding van de A15 Maasvlakte-Vaanplein, zoals die nu wordt uitgevoerd een belangrijke stap vooruit. Dit is echter niet voldoende. Realisering van een Nieuwe Westelijke Oeververbinding (NWO: volgens het Blankenburgtracé) is nodig met het oog op een betere ontsluiting van de mainport in noordelijke richting en de noodzakelijke versterking van de relatie met de Greenport Westland. Ook dient de verkeersafwikkeling op de A15-Oost (Papendrecht-Gorinchem) naar een hoger niveau te worden getild om deze goed als achterlandverbinding te laten functioneren. Ten behoeve van de zuidwaarts gerichte groei van de economie en ter versterking en bevordering van een optimaal logistiek proces wordt de aanleg van de A4 Hoogvliet-Klaaswaal en realisering van een dedicated goederenspoorverbinding Rotterdam-Antwerpen (Robel) wenselijk geacht.
- Naast versterking van de infrastructuur worden oplossingen gezocht in de uitgekende inzet van alle beschikbare transportmiddelen (synchromodaliteit) aan het verminderen van vermijdbaar vervoer en lege retourritten door inzet van innovatieve concepten (ketenregie, ICT). Bij dit alles is verduurzaming een vereiste om de positie van 'global hub' te behouden in een wereld die steeds meer belang hecht aan de 'carbon footprint' van goederen. Het initiatief ervoor ligt bij koplopers in de sector. De provincie jaagt aan en faciliteert deze processen.
- Bedrijven die aan het HIC gelieerd zijn, zijn gebaat bij een snel, flexibel en kwalitatief goed proces van vergunningverlening. De provincie Zuid-Holland zoekt binnen de wettelijke normen naar verdere optimalisaties en innovaties onder de noemer "slimme vergunningen". Provincie en DCMR werken samen met het Havenbedrijf de mogelijkheden uit voor een meer integrale en gebiedsgerichte benadering. Dit wordt verder opgepakt in het milieubeleidsplan.

Kennisvalorisatie & innovatie

Het HIC bestaat uit de clusters chemie, energie, transport en logistiek, maritiem en deltatechnologie, daarnaast is het thema biobased economy dominant. De provincie richt zich met name op maritiem en deltatechnologie, biobased economy en transport en logistiek, omdat dit sterke en kansrijke sectoren op bovenregionaal niveau zijn. Bestuurlijke samenwerking en aansturing zijn in deze sectoren veelal versnipperd en samenwerking tussen bedrijven, kennisinstellingen en overheden (triple helix) moet nog verder worden ontwikkeld.

Kennisvalorisatie & innovatie Maritiem en Deltatechnologie

- De provincie gaat samen met Rotterdam, Delft, Drechtsteden en het Hoogheemraadschap Delfland aan de slag om de valorisatieketen van idee tot exportproduct binnen het Deltatechnologie cluster te optimaliseren en beter gebruik te maken van experimenteerruimte binnen de thuismarkt. Deze activiteiten worden opgepakt via het Valorisatieprogramma Deltatechnologie. Thema's die spelen zijn o.a. flexibele en multifunctionele waterkeringen, slim meten en monitoren, bouwen met de natuur, energiedijken (Grevelingen Tidal Test Centre) en duurzame deltasteden.
- Door strengere eisen op het gebied van milieu en veiligheid vanuit Europa en het Rijk wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar en geïnvesteerd in schone en slimme schepen (bijvoorbeeld schepen met LNG verbrandings-motoren). Door grondstoffenschaarste wordt ook de winning van delfstoffen en

energie op zee interessant voor het Maritieme cluster. Een onderzoeks- en testfaciliteit kan een belangrijke bijdrage leveren aan kennis over hoe op duurzame wijze grondstoffen gewonnen kunnen worden op zee.

Aan bovenstaande twee punten wordt invulling gegeven door bedrijven en kennisinstellingen uit dit cluster bij de toegang naar Europese programma's zoals het EIP Water²⁴ en het EFRO te faciliteren, waarbij de provincie ook cofinanciering kan inzetten. Verder zet de provincie in op het vergroten van het organiserend vermogen in dit cluster, het leggen van verbanden naar andere sectoren met het oog op cross-overs, en het faciliteren van de juiste randvoorwaarden voor innovaties (o.a. testfaciliteiten en voldoende fysieke ruimte).

Kennisvalorisatie & innovatie Biobased Economy

- De provincie neemt het voortouw voor de organisatie van een Biobased Economy programma voor Zuid-Holland. Dit is een cross-over programma²⁵ dat zich richt op de gemeenschappelijke belangen. Het programma bevat vijf programmalijnen:
 1. Mainport & biobased: de transitie van fossiele naar hernieuwbare energiedragers en grondstoffen. In dit geval in de Energie en Chemie. Het betreft ook de aanwending van CO₂ uit fabricageprocessen uit het Havengebied in de greenports.
 2. Greenports & biobased: het stap-voor-stap benutten van plantenstoffen voor hoogwaardige producten als geur- en smaakstoffen, kleurstoffen en afbreekbare verpakkingsmaterialen (vezels).
 3. Sluiten van kringlopen: het benutten van reststromen op het gebied van biomassa (hoogwaardige productie op basis van reststoffen uit import van plantaardige of dierlijke stoffen aangevuld met reststoffen uit de binnenlandse land en tuinbouwsector), restwarmte en andere nuttige stoffen (CO₂, mineralen). Ook de strategie van ketens sluiten (bijvoorbeeld voor voedsel en afval) valt hieronder. Net als het optimaal benutten van de energieinhoud van de reststoffen.
 4. Ontwikkeling van de Biobased Open Campus Delft (zie paragraaf 4.3).
 5. Farma & Biobased: het benutten van plantstoffen voor toepassingen in de farmacie.De provincie neemt de verantwoordelijkheid voor de opstart van dit programma en betreft daar de relevante partijen bij. Vanuit het Rotterdamse havenbedrijfsleven wordt aan het Biobased Economy programma gewerkt onder de noemer Bioport.

Kennisvalorisatie & innovatie Transport en Logistiek

- Binnen het HIC is het cluster Transport en Logistiek ook een eigenstandige stuwende economische activiteit. Daar waar doorontwikkeling van dit cluster specifiek betrekking heeft op het HIC, de Greenports of de kennisas, zal dat deel uitmaken van deze beleidsvisie en uitvoeringsstrategie. De provincie kan ontwikkelingen steunen door middel van het bijeenbrengen van partijen, onderzoek en projecten. Met name agrologistiek en de daarmee samenhangende ontwikkeling van ketenregie komen daarbij in beeld.

Samenwerking Zuidwest Nederland/Vlaanderen

- De havens van Rotterdam, Dordrecht, Moerdijk, Vlissingen, Terneuzen en Antwerpen raken meer en meer met elkaar verknoopt. De ontwikkeling van een samenhangend en geïntegreerd complex is wenselijk en noodzakelijk om de internationale concurrentiestrijd aan te kunnen. Dat vraagt om

²⁴ Het Europees Innovatie Partnerschap (EIP) Water biedt een platform voor overheidsorganisaties, kennisinstellingen en bedrijfsleven om innovatieve oplossingen te bedenken voor diverse maatschappelijke uitdagingen op het gebied van water. Het moet een antwoord geven op de ambities rond water, expertise daartoe mobiliseren, barrières tegen toepassing van innovatie identificeren en marktkansen voor bedrijven zowel binnen Europa als daarbuiten creëren. Het Eip Water is geen nieuw instrument en ook geen financieringsprogramma, maar fungeert als een soort paraplu waaronder reeds bestaande initiatieven worden ondergebracht. Voorjaar 2013 wordt het EIP Water operationeel.

²⁵ Een cross-over programma is een programma dat een brug slaat tussen twee of meer clusters en deze zo met elkaar verbindt. Cross-over programma's zijn belangrijke aanjagers van innovatie en duurzaamheid.

bestuurlijke afstemming en samenwerking met de provincies Zeeland, Noord-Brabant in Nederland en mogelijk ook om samenwerking met de Vlaams-Nederlandse Delta (waartoe ook West en Oost Vlaanderen en Antwerpen behoren); op terreinen als een buisleidingstracé tussen Rotterdam en Antwerpen, de hoofdstructuur over weg, water en spoor, de ontwikkeling van een Biobased Economy programma (samenwerking is onder meer gericht op gezamenlijk lobby richting Europa). De provincie Zuid-Holland zal hierin een actieve rol vervullen en indien nodig het voortouw nemen bij de bestuurlijke afstemming en samenwerking, dit in nauw overleg met het Havenbedrijf Rotterdam en relevante gemeenten.

4.2 Transitie Greenports

Ruimte

De provincie wil de nationale kernclusters (West- en Oostland, Boskoop en de Bollenstreek) duurzaam ruimtelijk verankeren. Uitgangspunten daarbij zijn:

- De provincie maakt zich sterk voor behoud van het teeltareaal voor de glastuinbouw, de bollenteelt en de boomteelt door inzet van het provinciaal ruimtelijk instrumentarium:
 - Planologische verankering in de PSV van de nieuwe glastuinbouwcompensatielocaties in Nieuwkoop, Zuidplas, Binnenmaas en Oostflakkee²⁶ heeft plaatsgevonden bij gelegenheid van de vaststelling van de actualisatie PSV op 29 februari 2012. Concrete realisatie vindt plaats met inachtneming van de SER-ladder.
 - Inzet van de Provinciale Verordening Ruimte, gecombineerd met een strikte bewaking van de areaalomvang.
 - Inzet van het Planologisch instrumentarium om herstructurering te beïnvloeden. Ontwikkelingsplanologie biedt mogelijkheden om per deelgebied tussen bedrijfsleven en gemeentelijke en provinciale overheid gezamenlijke ambities te formuleren.
- De provincie draagt bij – onder meer via planvormingssubsidie - aan het tot stand komen van integrale gebiedsgerichte plannen voor herstructurering. Het gaat daarbij om kwalitatief optimaal op orde houden van productielocaties en de daarbij horende ontsluiting. Bij herstructurering is een substantiële private betrokkenheid van belang. De primaire verantwoordelijkheid aan overheidszijde ligt bij de (samenwerkende) gemeenten. Voor zover mogelijk wordt een parallel gezocht bij de aanpak van de herstructurering van bedrijventerreinen:
 - De provincie onderzoekt samen met gemeenten en bedrijfsleven de verbetermogelijkheden voor robuuste planvorming (duurzaam, integraal en gebiedsgericht). De provincie legt daarbij zelf geen in hectares uitgedrukte ambitie vast, het initiatief ligt in de betreffende gemeenten. Alle mogelijkheden om met andere overheden en bedrijfsleven tot procesversnelling te komen zijn daarbij wat de provincie betreft bespreekbaar, te denken valt aan private en publieke investeringen in het openbare gebied, onteigening, fiscalisering, andere financieringsconstructies. Bij intensivering en modernisering van het teeltareaal speelt behalve financieringsconstructies ook de wens tot (keten)verbindingen in de (glas)tuinbouwsector, waarbij de wensen en behoeften vanuit de sector ten aanzien van ruimtelijke inpassing in bestaand areaal worden meegenomen. De provincie stuurt de komende periode aan op een participatief proces om tot goede ruimtelijk-economische keuzes te komen, waarbij de precieze toegevoegde waarde van de provincie bepaald wordt.
 - De provincie stelt vanaf 2013 planvormingssubsidie beschikbaar voor planvoorbereiding aan gemeenten en samenwerkende ondernemers, zoals dat momenteel ten aanzien van bedrijventerreinen plaatsvindt.

²⁶ N.a.v. PS-besluit van november 2010.

- De provincie juicht plannen toe vanuit het bedrijfsleven om te komen tot een kenniscentrum rond processen van herstructurering en daarbij passende financieringsmodellen toe. De provincie is bereid om, in geval van honorering door het rijk, een bijdrage te leveren in de vorm van kennis.
- In het kader van de herstructurering en verduurzaming van het glasareaal worden tevens kansen op ruimtewinst gecreëerd door middel van collectivering van nutsvoorzieningen (energie, hergebruik van water, CO₂), door zorgvuldige inrichting (meervoudig grondgebruik, optimalisering van de ontsluiting, beeldkwaliteit), functiemenging (water, groen en recreatie) en door functiescheiding (wonen). Het ruimtelijk- en financieel instrumentarium kan hierdoor gericht worden ingezet.
- De provincie stimuleert en ondersteunt de komst van de Floriade 2022 naar een locatie ten noorden van de A12 in de gemeente Lansingerland en zal deze binnen haar mogelijkheden accommoderen in samenwerking met de sector. De provincie draagt financieel en *in-kind* bij aan het totstandkomen van het proces en het *Bidbook*.

Bereikbaarheid en agrologistiek

- De provincie wil de volgende bereikbaarheids- en agrologistieke opgaven met voorrang oppakken:
 - Reserveren van ruimte voor de ontwikkeling van overslagpunten naar rail en binnenvaart (de zogenaamde inlandhubs).
 - De uitvoering van het “3-in-1” project Westland, de oostelijke randweg Boskoop en maatregelen uit het programma “Beter Benutten” (zoals de Centrale As Westland en de ontsluiting van het Floraterrein Rijnsburg).
 - De spoedige aanleg van: de Parallelstructuur A12/A20/Moordrechtboog, de Rijnlandroute en de Noordelijke Ontsluiting Greenport.
 - Met het Rijk zijn onlangs afspraken gemaakt over de aanleg van een Nieuwe Westelijke Oeververbinding (NWO) bij Rotterdam (via het Blankenburgtracé) en over de versterking van de capaciteit van de A4-Passage Den Haag. De NWO biedt kansen om de agrologistieke relaties met de Haven te verbeteren. De A4-Passage moet de afwikkeling met de luchthaven Schiphol en het achterland verbeteren en meer betrouwbaar maken.
 - Naast de (achterland) verbindingen over de weg worden door de steeds verdergaande containerisatie en de groei van de import en re-export de Rotterdamse haven en de modaliteiten spoor en binnenvaart voor de ontsluiting van de greenports steeds belangrijker. De Rotterdamse haven biedt zowel per spoor als binnenvaart veel goede en frequente verbindingen met een grote hoeveelheid bestemmingen. Voor zowel de greenports als de mainport is de versterking van de relatie greenport-mainport essentieel. De Provincie heeft daarom samen met Frugi Venta (handel in groente en fruit) het Fresh Corridor project gestart. De belangrijkste groente en fruit handelsbedrijven zoeken in dit project -met name gevestigd rond Barendrecht en met een uitbreiding naar Nieuw-Reijerwaard- naar mogelijkheden om lading in eerste instantie via de binnenvaart te laten vervoeren. Onderdeel van de Fresh Corridor is de Coolport. De Coolport zal gerealiseerd worden in de Waal/Eemhaven en wordt het verscentrum van Europa. De investeringen zijn aanzienlijk. De provincie investeert € 113,6 miljoen in de aanpassing van de verkeersinfrastructuur en daarnaast € 10 miljoen gedecentraliseerde Rijksmiddelen ten behoeve van een aantal aan Coolport gerelateerde economische projecten.²⁷ De verbindingen met de verschillende handelsgebieden in de Greenports met deze Coolport zijn essentieel om de toegevoegde waarde van €2 miljard (groente en fruit) binnen Zuid-Holland te houden.

²⁷ De Coolport is niet aangemerkt als een project in het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel, maar wordt er wel in beschreven als een zeer belangrijke ontwikkeling in verband met de transitie Greenports.

Het groente- en fruitcluster heeft de stap naar de Rotterdamse haven en de binnenvaart en het spoor inmiddels gezet. De Provincie streeft na dat ook de bloemen-, bomen-, planten- en bollen clusters deze stap gaan zetten.

De mogelijkheden voor het vervoer van vers via het spoor zullen door de Provincie nog nader worden onderzocht. De afweging van deze ook ruimtelijke opgaven vindt plaats binnen de actualisatie van de PSV.

- De Provincie zal binnen afzienbare termijn haar mobiliteitsbeleid, zoals vastgelegd in het Provinciaal Verkeer en Vervoer Plan (PVVP) actualiseren. De bereikbaarheidsposities (weg, water en rail) van de drie Zuid-Hollandse Greenports en de relatie met de mainports Rotterdam en Schiphol zullen daarin verder worden gezien en beoordeeld.

Kennisvalorisatie & innovatie

- In het kader van de programmalijn Greenports van het Biobased Economy programma stimuleert en faciliteert de provincie de aanwending van specifieke inhoudsstoffen uit planten ten behoeve van hoogwaardige toepassingen. Dit gebeurt onder meer bij het Kenniscentrum Plantenstoffen en het Valorisatiepark Westland in oprichting. De rol van de provincie kan uiteenlopen van het aanjagen van processen tot het bijeenbrengen van partijen en het financieel ondersteunen van initiatieven.
- De provincie is voorstander van een verdere uitrol van het concept Greenport Campus als platform van kennisontwikkeling, voorlichting en een op de Greenport toegespitste, doelgerichte combinatie van 'groen' en 'grijs' onderwijsaanbod. De provincie verricht hier met name bestuurlijke inspanningen om partijen nader tot elkaar te brengen en versnippering in soortgelijke initiatieven te voorkomen.
- Via de interprovinciale vertegenwoordiging in Brussel wordt door de provincie de vertaalslag gemaakt van de transitie-ambities in de Greenports naar de Europese agenda voor regionale economie en Europese fondsen voor innovatie.

Duurzaamheid: energie en water

- De provincie streeft in haar doelstellingen naar een vergroting van het aandeel duurzame energie. De Greenports zijn een grote bron van restwarmte en van biomassa, die (in plaats van gasstook) een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de beperking van het energieverbruik, CO₂-emissies en aan verduurzaming van de energievoorziening. Waar tuinders kiezen voor de aanlevering van CO₂ vanuit de industrie, in plaats van deze als groeimiddel zelf te produceren, vergroot dit de kansen op het gebruik van restwarmte of geothermische warmte. De provincie stimuleert deze ontwikkeling met een procesgerichte aanpak (zie paragraaf 4.5), waarbij de provincie vanuit haar rol relevante partijen bij elkaar brengt en het proces op gang helpt, waarna andere partijen het traject overnemen.
- De provincie Zuid-Holland vindt een duurzame gietwatervoorziening voor de Greenports (zonder brijnlozingen in de bodem) van belang en volgt hierbij de strategische agenda Zuid-Holland voor het Nationaal Deltaprogramma (deelprogramma Zoetwater). De provincie zet haar faciliterende rol met betrekking tot lopende projecten in elk geval voort tot eind 2012.²⁸ De projecten zijn met EFRO-middelen of incidentele subsidies gesteund (bijvoorbeeld Aqua-reuse projecten Overbuurtsepolder, Waalblok; Delft blue water en watervoorziening Zuidplaspolder).

4.3 Ontwikkeling kennis

Ruimte en bereikbaarheid

- De provincie streeft naar samenhang in de kennis en zal aanvragen voor ruimte in de nabijheid van campussen gezien in het kader van de ontwikkeling van de gehele kennis. Vanuit dit principe zal de

²⁸ In voorbereiding is een wijziging van het Besluit algemene regels voor inrichtingen milieubeheer (agrarische activiteiten). Op grond daarvan gaat de bevoegdheid om ontheffingen te verlenen voor het lozen van brijn uit omgekeerde osmose- installaties in bodem over van de provincie naar de gemeenten (per medio 2012). De provincie zal eind 2012 besluiten welke rol zij in dit dossier nog zal spelen.

provincie in de actualisatie van de PSV 2012 een afweging maken over de toekenning van een strategische ruimtelijke reserve voor life science bedrijven in de nabijheid van het Leiden Bio Science Park.

- Via de Groenagenda, de kwaliteitskaarten en gebiedsprofielen uit de PSV en via de Verstedelijkingsstrategie Zuidvleugel werkt de provincie aan een passende woonomgeving voor werknemers behorende tot de kennisas (studentenwoningen, expats, hogere segment e.d.).
- Met het Rijk zijn onlangs afspraken gemaakt over de aanleg van Rijksweg A13/A16/A20 Rotterdam en over versterking van de A4 Passage Den Haag. Ook op het vlak van openbaar vervoer zijn verschillende projecten in uitvoering en/of in ontwikkeling (zoals de Spoortunnel Delft en StedenbaanPlus²⁹). Het onderling verband tussen de Kenniscentra wordt met deze projecten verder versterkt en de bereikbaarheid aanzienlijk verbeterd.
- De bereikbaarheid van Leiden Bio Science Park (onderdeel van de ontwikkelingen in de As Leiden - Katwijk) zal zowel over de weg (Rijnlandroute) als met hoogwaardig openbaar vervoer in samenwerking met de regio drastisch worden verbeterd. In 2012 nog wil de provincie belangrijke besluiten nemen om beide projecten snel richting uitvoering te leiden.

Kennisvalorisatie & innovatie

- De provincie steunt de onderstaande initiatieven door actief mee te denken in de ontwikkelingsfase en door EFRO-middelen en eventueel provinciale cofinanciering in te zetten. De provincie wil (internationale) samenwerking met andere kennisregio's bevorderen en faciliteert publiek-private consortia daarbij (zo faciliteert de provincie de Medical Delta in haar samenwerking met andere Europese topregio's in het zgn Health Ties initiatief). Het gaat om de volgende initiatieven:
 - Versterking en samenwerking van de incubator programma's in Leiden, Delft en Rotterdam. De drie universiteiten hebben hiertoe het initiatief genomen. De incubator-programma's zullen veel intensiever gaan samenwerken en best practices delen. In Delft wordt onder meer geïnvesteerd in gebouwen om de doorgroeiers vanuit Yes! Delft te kunnen huisvesten.
 - Realisatie van Open innovatie omgevingen rond hoogwaardig onderzoek. Deze faciliteiten hebben aantrekkingskracht op internationaal talent en op bedrijven. Rond enkele programma's zoals Holland Particle Therapy Centre, NeCEN (Netherlands Centre for Electro Nanoscopy) en Population Imaging Infrastructure worden specifieke labfaciliteiten ontwikkeld voor spin offs, maar ook voor internationale bedrijven. Deze hoogwaardige onderzoeksomgevingen worden goed op elkaar afgestemd. De kennisas kan wat dat betreft gezien worden als één campus.
 - Proeftuinen Medical Delta. Het doel is om hoogwaardig onderzoek en apparatuur ook toe te passen in de zorgketen. Met de proeftuinen wordt kennisvalorisatie versneld door cocreatie aan het begin van de productontwikkeling te faciliteren en door het effect van de implementatie van de product/dienst te evalueren volgens een standaard methode.
 - Ontwikkeling van een Biobased Campus Delft. Om de biobased economy in de regio te stimuleren wordt gewerkt aan een Biobased Campus waar niet alleen een krachtige basis wordt gelegd voor de kennisontwikkeling en -toepassing in biomaterialen en bioenergie, maar ook voor de kennisgedreven biobased bedrijvigheid. De campus bestaat uit vier elkaar versterkende elementen: 1) de Bioprocess Pilot Facility (open innovatie faciliteit op het gebied van industriële biotechnologische processen), 2) het Biobased Science Park Delft Noord en het DSM Biotechnologisch Centrum (nieuw biotechnologisch laboratorium op het DSM terrein, met een bedrijfsverzamelgebouw met shared facilities), 3) Biobased Campus Technopolis (nieuwbouw faculteit Technische Natuurwetenschappen en Biotechcentrum met shared facilities en

²⁹ StedenbaanPlus is een integraal programma voor ruimtelijke ontwikkelingen en hoogwaardig openbaar vervoer in Zuid-Holland. Het programma wordt in samenspraak met de Zuidvleugelpartners ontwikkeld.

laboratorium faciliteiten, bedoeld voor de vestiging van kleinere biotechnologie bedrijven), 4) Yes Delft Doorstroomgebouw.

- De provincie bereidt een plan voor voor het opzetten van een regionaal participatiefonds, met focus op innoverende en doorgroeiende bedrijven. De provincie trekt daarin samen op met Zuidvleugelpartners en het Rijk en loopt hiermee vooruit op de nieuwe Europese Structuurfondsen (na 2014), waarvan verwacht wordt dat deze voor een substantieel deel revolverend ingezet moeten worden. Om een revolverend participatiefonds een instrument in regionaal-economische ontwikkeling te maken moet het volgens de provincie worden gekoppeld aan functies als innovatieontwikkeling en investeringsbevordering (acquisitie en promotie). De provincie verkent met partners in de regio of een regionale ontwikkelingsmaatschappij op dit vlak meerwaarde kan bieden. Bestaande organisaties die zich met genoemde functies bezighouden (zoals WFIA, Kennisalliantie, RIA)³⁰, zouden in de ontwikkelingsmaatschappij kunnen opgaan (zie par. 3.2.1).

4.4 Werklocaties

Algemeen

Als gevolg van de economische situatie neemt momenteel de vraag naar nieuwe bedrijventerreinen, kantoorlocaties en detailhandelsvestigingen af. In de plancapaciteit voor werklocaties ontstaat daardoor ruimte. Dit vraagt om vernieuwing van regionale strategieën om tot een kwantitatieve en kwalitatieve afstemming tussen vraag en aanbod te kunnen komen. De strategieën moeten ertoe leiden dat de minder grote ruimtevraag opgevangen kan worden maar dat ook de dynamiek in de markt gefaciliteerd kan worden die zich vooral in de clusters voordoet. Een goede match tussen kwantiteit en kwaliteit op regionaal niveau is nog niet altijd gerealiseerd. De provincie heeft daarom vanuit haar kaderstellende rol regionale behoefteramingen opgesteld voor bedrijventerreinen (droog, nat en HMC) en kantoren en laat nu ook ramingen voor de behoefte aan ruimte voor detailhandel maken.³¹

Bij de accommodatie van de vraag naar bedrijventerreinen, kantoren en detailhandellocaties laat de provincie herstructurering en intensivering van de bestaande ruimte prevaleren boven nieuwe uitleg van locaties of nieuwbouw van kantoren; de provincie heeft hiertoe –met uitzondering van de detailhandel- de SER-ladder voor deze werklocaties opgenomen in de Verordening Ruimte. De detailhandel zal nog onder de werking van de SER-ladder worden gebracht.

Bedrijventerreinen

De geactualiseerde regionale behoefteramingen voor bedrijventerreinen laten een minder grote behoefte aan ruimte zien dan in het verleden. De geactualiseerde ramingen liggen op provinciaal niveau circa 33% lager dan de ramingen uit 2009. Op regionaal niveau zijn andere en zelfs grotere verschillen waarneembaar.³² Voor de ruimtelijke reservering in de PSV en voor de regionale bedrijventerreinstrategieën houdt de provincie rekening met het hoogste economische groeiscenario voor de logistiek verbonden aan HIC en de Greenports.³³ Voor alle andere gebieden en sectoren hanteert de provincie het hieronder liggende WLO-scenario van het CPB. Zie bijlage 5 voor een nadere toelichting op deze scenario's.

De provincie rekent op een beperktere uitbreidingsvraag voor de komende paar jaar. Aan de hand van monitoring, marktanalyses en korte termijn prognoses moet ingespeeld worden op de ruimtebehoefte aan

³⁰ West Foreign Investment Agency (WFIA) en Rotterdam Investment Agency (RIA).

³¹ In bijlage 5 zijn fact and figures bedrijventerreinen (incl HMC en nat), kantoren en detailhandel opgenomen.

³² Deze nieuwe cijfers zijn verwerkt in het onderzoeksrapport 'Regionale ramingen bedrijventerreinen Zuid-Holland, Ecorys maart 2012.

³³ Vanwege het faciliteren van clusters, zie par. 3.2.2.

bedrijventerreinen. Als de economie vanaf 2015 aantrekt, dan houdt de provincie vast aan de nu gekozen scenario's. Blijft de groei achter, kan overgestapt worden op een lager scenario en kunnen ruimtelijke reserveringen worden benut voor de volgende planperiode (2021-2030). In deze periode wordt op provinciaal niveau een uitbreidingsvraag van maximaal 615-695 hectare verwacht. In onderstaande tabel is de nieuw geactualiseerde ruimtebehoefte voor de periode 2010-2020 inclusief transformatie en strategische reservering (bedoeld om aan het einde van de planperiode te kunnen beschikken over voldoende aanbod) weergegeven en afgezet tegen het harde en zachte planaanbod uit de PSV.

Regio	Autonome vraag 2010-2020	Transformatie	Totaal ruimtebehoefte 2010-2020	Strategische reservering	Saldo vraag	Hard aanbod	Zacht aanbod	Totaal aanbod	saldo vraag-aanbod
Zuid-Holland Zuid	110	33	143	40	183	220	181	401	-218
Holland-Rijnland	50	62	112	18	130	124	94	218	-88
Midden-Holland	26	19	45	9	54	57	167	224	-170
Haaglanden	100	17	117	36	153	212	30	242	-89
Rijnmond	395	55	450	144	594	271	354	625	-31

- Bovenstaande eerste globale confrontatie laat voor alle vijf de REO-gebieden voor de periode tot 2020 een kwantitatief overschot aan bedrijventerreinen zien ten opzichte van het huidige harde en zachte planaanbod dat in de PSV staat opgenomen. Hoewel het actuele planaanbod nog moet worden geïnventariseerd, valt bijvoorbeeld al op dat Rijnmond weinig ruimte heeft en de ruimtelijke opgaven vanuit de ontwikkeling van het Haven Industrieel Complex daarom wat de provincie betreft deels op de Westelijke Dordtse Oevers geacommodeerd moeten worden.
- De regionale ruimtebehoeften dienen als kader voor de in REO's samenwerkende gemeenten bij het opstellen of actualiseren van hun regionale bedrijventerreinstrategieën³⁴, waarvoor de gemeenten in REO-verband zelf regionale aanbodsinventarisaties opstellen. In de strategieën wordt het harde en zachte aanbod geactualiseerd en afgestemd op de nieuw geactualiseerde vraag zodat een kwantitatieve en kwalitatieve afstemming tussen vraag en aanbod ontstaat. De regionale bedrijventerreinstrategieën worden door de provincie gebruikt als kader bij de beoordeling van gemeentelijke bestemmingsplannen voor nieuwe bedrijventerreinen en dienen daarom SER-ladder proof te zijn. Wanneer de regionale bedrijventerreinstrategieën aanleiding vormen om tot een neerwaartse bijstelling of aanpassing van het planaanbod te komen, zal de provincie dat meewegen in de eerstvolgende actualisatie of herziening van de PSV na 2012.
- De provincie streeft binnen het bedrijventerreinenbeleid naar 'het juiste bedrijf op de juiste plaats' en heeft daarom bijzondere aandacht voor bedrijvigheid met specifieke vestigingseisen, zoals HMC- en watergebonden bedrijvigheid. Zoals ook in paragraaf 3.2.1 is aangegeven is dit type bedrijvigheid van groot belang voor het HIC. De beschikbare ruimte voor beide typen bedrijvigheid staat onder druk.
 - De provincie zet in op behoud en bescherming van ruimte voor HMC-bedrijven op bestaande bedrijventerreinen en van natte bedrijventerreinen en waar nodig op voldoende ruimte voor HMC-bedrijven op nieuw uit te geven terreinen. De provincie heeft hiertoe de ruimtebehoefte voor HMC en natte bedrijvigheid meegenomen in de regionale behoefteramingen en zal zich op dit vlak proactief opstellen richting REO's en gemeenten, waar nodig via een zienswijze op een bestemmingsplan.
 - De provincie gaat na of en waar concentratie en bescherming van ruimte voor HMC-bedrijvigheid te realiseren is door op bepaalde terreinen, of delen daarvan, alleen bedrijven toe te staan vanaf een milieucategorie 4 (minimale milieucategorie). Het

³⁴ De ramingen worden alvast ingebracht in de actualisatie van PSV in 2012. De strategieontwikkeling is een gezamenlijk traject waarbij de eindverantwoordelijkheid op regionaal niveau ligt.

resultaat van deze verkenning wordt zo mogelijk meegewogen in het kader van de actualisatie van de PSV in 2012 of de eerste daaropvolgende actualisatie of herziening van de PSV.

- Bestaande HMC-knelpunten – met name complexe knelpunten bij bedrijven van (boven)regionaal belang waarvoor de provincie bevoegd gezag is - lost de provincie op door inzet van haar wettelijke instrumenten (vergunningverlening, handhaving).
- In de actualisatie van de PSV 2012 wordt, in overleg met de in regionaal verband samenwerkende gemeenten (REO's), een integraal afgestemde lijst met natte bedrijventerreinen ingebracht, om deze te behouden en beschermen voor transformatie naar andere functies.

Herstructurering bedrijventerreinen

- De provincie komt de afspraken na die zijn gemaakt in het kader van het Convenant Bedrijventerreinen 2010-2020 Rijk-IPO-VNG om in de periode 2009-2013 820 hectare bedrijventerrein op een duurzame manier te herstructureren. Daarom heeft de provincie in de 2^e tender 2012 nog € 5 miljoen ingezet voor de herstructurering van bedrijventerreinen via de Uitvoeringssubsidie Herstructurering Bedrijventerreinen (UHB-subsidie). De UHB-regeling zal vanaf heden niet meer worden opengesteld voor nieuwe subsidieaanvragen, omdat de doelstelling om financieel bij te dragen aan de herstructurering van 820 hectare bedrijventerrein is behaald.
- De provincie vindt het van groot belang dat herstructureringsprojecten waaraan in het verleden provinciale middelen zijn toegekend ook daadwerkelijk worden afgerond en opgeleverd. De gehele UHB-projectenportefeuille (ca. € 100 mln euro) zal worden bewaakt op vertraging of uitval waardoor sprake kan zijn van vrijval van middelen. Hiertoe heeft de provincie de 'Monitor bedrijventerreinen Zuid-Holland' ontwikkeld. Het doel is om deze collegeperiode 600 hectare geherstructureerd bedrijventerrein op te laten leveren door gemeenten waaraan de afgelopen jaren UHB-subsidie is toegekend.
- Om de herstructurering in de toekomst ook te blijven stimuleren, werkt de provincie met gemeenten en bedrijfsleven aan een nieuwe instrumentenmix die hier een bijdrage aan moet leveren. Deze mix zal gericht zijn op een robuuste planvoorbereiding met een actieve betrokkenheid van bedrijfsleven en lokale partijen. De nieuwe instrumentenmix moet bijdragen aan het verlagen van de onrendabele top van herstructureringsprojecten door de focus te verleggen van overheidsfinanciering naar een grotere private inbreng die zich richt op vastgoed- en waardeontwikkeling met sluitende businesscases. VNO-NCW West heeft hierin een initiërende rol genomen door het uitvoeren van een tweetal pilotprojecten op bedrijventerrein Dobbewijk in Voorschoten en de Vergulde hand in Vlaardingen in het kader van het Convenant duurzame bedrijventerreinen Zuid-Holland. Een van de nieuwe instrumenten ten behoeve van financiering van ontwikkeling en herstructurering van bedrijventerreinen in Drechtsteden, betreft een revolving fund. Gedeputeerde Staten heeft besloten³⁵ om met € 10 miljoen te gaan deelnemen in het publieke financieringsfonds van ROM-D³⁶, genaamd Capital BV. Dit is van belang, met name omdat de ROM-D een belangrijke bijdrage levert aan de accommodatie van de ruimtevraag uit het economische cluster transport & logistiek.
- Gedurende de gehele collegeperiode stimuleert de provincie de voorbereiding van herstructurering door middel van Planvormingssubsidie (budget: € 1 miljoen per jaar). Deze regeling wordt behalve voor bedrijventerreinen, ook voor de herstructurering van glastuinbouw opengesteld. De mogelijkheden worden onderzocht om de subsidieregeling ook voor de werklocaties detailhandel en kantoren open te stellen.
- Herstructurering (en nieuwbouw) van werklocaties biedt naast ruimtelijke kansen ook mogelijkheden voor energiebesparing, hergebruik van reststromen, zoals warmte en CO₂ en voor opwekking van

³⁵ Dit wordt bij voorjaarsnota 2012 voorgelegd aan Provinciale Staten.

³⁶ De provincie is een van de aandeelhouders in ROM-D.

duurzame energie. De procesmanagers en de provinciale masterclasses kunnen op het gebied van kennisoverdracht hierbij een rol spelen. Gebieden die een combinatie van grootschalige infrastructuur en bedrijvigheid bevatten zijn zeer geschikt voor windenergieopstellingen, mits wordt voldaan aan de principes van de plaatsingsvisie. Op grote bedrijventerreinen en glastuinbouwgebieden van ten minste 50 hectare is de oprichting van solitaire windturbines toegestaan, en veel grootschalig daken lenen zich perfect voor zonne-energieopwekking (zie verder par. 4.5).

Kantoren

- De geactualiseerde behoefte-ramingen voor kantoren hebben inmiddels een plek gekregen in de PSV.
- Met betrekking tot de nieuwbouw van kantoren voert de provincie een kaderstellend volumebeleid.³⁷ Nieuwbouw blijft nodig om de kwaliteit van de kantorenlocaties op peil te houden en te voorzien in de marktvrage. De provincie gaat voorlopig uit van uitbreiding door een nieuwbouwbehoefte voor Zuid-Holland van circa 1,15 mln. m² bvo voor de periode 2010-2020.³⁸ Om aan deze behoefte te kunnen voldoen, is in de PSV aangegeven dat hiervoor een planvoorraad van circa 2 mln. m² bvo nodig is. De reden dat de planvoorraad meer bedraagt dan de nieuwbouwbehoefte heeft te maken met planuitval, keuzemogelijkheden en bijvoorbeeld fasering. Ten opzichte van de ultimo 2010 geïnventariseerde planvoorraad (circa 4 mln. m² bvo) is dus beleidsmatig een halvering van de planvoorraad gewenst. Een verhoging van de regionale nieuwbouwbehoefte kan aan de orde zijn op het moment dat er, bijvoorbeeld door een omvangrijk incourant aanbod, sprake is van een bovengemiddelde sloop of transformatie van kantoren. Het principe 'kantoren voor kantoren' kan daarin mogelijk een rol spelen. De provincie bespreekt dit punt met de REO's in het kader van de regionale kantorenstrategieën. Eventuele aanpassingen in de berekening van de regionale nieuwbouwbehoefte aan kantoren zullen worden meegewogen in de actualisering van de PSV in 2012.
- Ter uitvoering van het landelijke Actieprogramma aanpak leegstand kantoren is rond medio 2010 de Stuurgroep Leegstand kantoren (waarin oa vertegenwoordigers namens het IPO, VNG en diverse marktpartijen) in het leven geroepen. Deze stuurgroep werkt aan een strategie voor transformatie en sloop van kantoren om te komen tot een gezond leegstandspercentage van circa 5% in 2020. De provincie zal de uitkomsten van deze uitwerkingen als input kunnen nemen voor de vervolgens op (boven)lokale schaal te maken locatie- en volume afspraken.

Detailhandel

Ten aanzien van de detailhandelsstructuur streeft de provincie naar het versterken van de bestaande en geplande detailhandelsstructuur en het bevorderen van de dynamiek in de sector. Het beperken van het aantal nieuwe winkellocaties en het continueren van het restrictieve beleid bij de vestiging van detailhandel buiten

³⁷ Het kantorenbeleid geldt overigens niet voor: 1) kleinschalige zelfstandige kantoren tot een bruto vloeroppervlak van maximaal 1.000 m² per vestiging; 2) kantoren met een lokaal verzorgingsgebied zoals gemeentehuizen en bankfilialen; 3) bedrijfsgebonden kantoren met een bruto vloeroppervlak dat minder bedraagt dan 50% van het totaal bruto vloeroppervlak en minder dan 3000m²; 4) functiegebonden kantoren bij een luchthaven, een haven, een veiling of een kenniscentrum; 5) uitbreiding van bestaande kantoren, eenmalig met hooguit 10% van het bestaande bruto vloeroppervlak.

³⁸ Aanvullende nieuwe kantoortontwikkeling moet gedoseerd en gefaseerd worden en dient plaats te vinden in de volgende centra, die mede beschouwd worden als kantoortontwikkelingslocaties: Den Haag centrum (nabij de OV knooppunten Den Haag CS, HS en NOI), Rotterdam centrum (nabij de OV knooppunten Rotterdam CS, Blaak en Kop van Zuid), Den Haag Internationale zone, Ypenburg, Leiden CS, Rijswijk, Delft CS, Schiedam CS, Zoetermeer CS, Gouda CS, Rotterdam Alexander, Rotterdam Brainpark /Rivium en Dordrecht CS. Deze locaties zijn opgenomen in de actualisering van de PSV in 2011. Voor locaties waarbij de (bestemmings)planontwikkeling ver gevorderd is of waarover met de provincie bestuurlijke overeenstemming bestaat, is een afwijking mogelijk en kunnen kantoortontwikkelingen conform de afspraak plaats vinden. Dit laat onverlet dat aan de gemeenten wordt gevraagd om deze afspraken en (vastgestelde) bestemmingsplannen nog eens kritisch op het daarin opgenomen volume te bekijken.

de centra zijn hierbij van belang. De provincie stuurt samen met gemeenten en REO's met behulp van het ruimtelijk instrumentarium op een drietal factoren: locaties, branches en kwantitatief kader.

- *Locaties*: De hoofdlijn van het provinciale beleid is dat winkels zoveel mogelijk in centra of op een beperkt aantal knooppunten gevestigd zijn.³⁹ Vanuit het beleid om het areaal bedrijventerreinen voor reguliere bedrijven te behouden en de detailhandelsstructuur te versterken, voert de provincie een restrictief beleid ten aanzien van perifere detailhandel. Gezien de snelle ontwikkelingen in de detailhandel ligt het voor de hand dat de overheden op termijn minder locaties voor perifere detailhandel zullen aanwijzen. De provincie wil in de herziening van de Verordening Ruimte, mede op basis van de regionale visies detailhandel, de structuur van perifere locaties aanscherpen.
- *Branches*: De ontwikkeling van perifere detailhandel wordt niet alleen gestuurd door het aantal perifere locaties te beperken, maar ook door de daar toelaatbare branches heel precies te formuleren en alle andere branches expliciet te verbieden. De Verordening Ruimte bevat daarom een limitatieve reeks branches die buiten de centra gevestigd kunnen worden. De provincie zal dit beleidsbepalende kader handhaven.
- *Kwantitatief kader en nieuwe winkelplannen*: Gemeenten, REO's en de provincie zullen scherpe keuzes moeten maken over nieuwe winkelplannen. De provincie zal daartoe in overleg met de REO's een kwantitatief kader voor optimale vraag-aanbodverhoudingen opstellen en afwegen of het wenselijk is ten behoeve van dit kader op volumes te sturen. Goed overleg met gemeenten vooraf maakt een marginale toets van bestemmingsplannen mogelijk.
- Bij de actualisatie van de PSV en de Verordening Ruimte in 2012 zal op verzoek van Provinciale Staten gesproken worden over de beleidsvisie detailhandel met daarin aandacht voor locaties, branchering en een kwantitatief kader.
- De provinciale strategie ten aanzien van het Factory Outlet Center is gericht op een zorgvuldige besluitvorming met een belangrijke adviesrol van alle REO's. De provincie laat onafhankelijk onderzoek uitvoeren naar de mogelijke gevolgen van de vestiging van een Outlet op de detailhandelsstructuur, waarbij rekening wordt gehouden met de uitkomsten van het Koopstromenonderzoek Randstad 2011. De REO's zullen in hun advisering hierover aandacht moeten schenken aan de gevolgen van de vestiging van een Outlet voor de retail- en verkeersstructuur en het juridisch-planologisch veiligstellen van de specifieke bestemming, gericht op het voorkomen van reguliere detailhandel in het Outlet.

Greenports

- Voor de Greenports geldt dat uitbreiding van het teeltareaal ruimtelijk nauwelijks tot de mogelijkheden behoort. De provincie gaat daarom vooral voor het kwantitatief en kwalitatief op orde houden van het bestaande areaal in de concentratiegebieden (zie paragraaf 4.2).

Groene parels

- De provincie agendeert en maakt gebruik van al bestaande initiatieven die kunnen worden doorontwikkeld tot een voorbeeldproject. In bijlage 3 zijn de bedoelde Groeneparelsprojecten beschreven. De provincie zal actief proberen deze initiatieven te agenderen en waar nodig een procesaanpak (methode Stroomversneller) en het ruimtelijk instrumentarium en financiële middelen inzetten.

³⁹ Structuurvisie detailhandel Zuid-Holland (2007).

4.5 Energie

- In de PSV is de provinciale plaatsingsvisie opgenomen en staat benoemd dat de provincie een regierol heeft in het aanwijzen van locaties voor de realisatie van windenergie. In de nota Wervelender is de plaatsingsvisie van de provincie uitgewerkt. Het gaat hierbij om tenminste 720 MW op land⁴⁰, waarvan ongeveer tweederde in het HIC en op Goeree-Overflakkee gerealiseerd wordt. Met Goeree-Overflakkee wordt op dit moment op bestuurlijk niveau overlegd over de invulling van de bovenregionale windenergieopgave voor het eiland. De resultaten zullen te zijner tijd aan Provinciale Staten worden voorgelegd.
De stadsregio Rotterdam werkt aan een convenant windenergie, met daarin windenergielocaties met bestuurlijk of politiek draagvlak. Dit convenant wordt medio 2012 verwacht. Eventuele gevolgen voor het provinciale windenergiebeleid zullen te zijner tijd aan Provinciale Staten worden voorgelegd. Gemeenten zijn in eerste instantie verantwoordelijk voor de politieke en planologische besluitvorming. De provincie werkt daarom met regio's en individuele gemeenten aan de totstandkoming van locatiespecifieke werkafspraken en gezamenlijke visies. Indien nodig zet de provincie haar interventie-instrumenten vanuit de Wro en de Elektriciteitswet in, een en ander zoals uiteengezet in de Nota Wervelender. Onder bepaalde voorwaarden bestaat er vanuit de Elektriciteitswet voor Provinciale Staten zelfs een verplichting tot vaststelling van een inpassingsplan. De plaatsingsvisie wordt met de actualisatie van de PSV 2012 aangepast naar aanleiding van de besluitvorming over de uitkomsten van de studie naar de randen van de Nationale Landschappen medio 2012.
- Zuid-Holland kent een hoog potentieel aanbod aan industriële restwarmte en aardwarmte en een hoge nabijgelegen potentiële vraag in steden en glastuinbouwgebieden.⁴¹ Tot nu wordt echter minder dan 5% van het potentiële warmteaanbod benut. De provincie neemt het initiatief om de huidige Green Deal Warmte (zie paragraaf 3.2.3)⁴² nader uit te werken tot een Green Deal II. Dit gebeurt langs vier hoofdsporen:
 1. Uitwerking van een breed gedragen warmtevisie 2020 waarmee de ambitie '14% duurzame warmte (incl. restwarmte) in 2020' kan worden gerealiseerd.
 2. Een aanpak voor verduurzaming van bestaande warmtelevering, door warmteaanbieders en -vragers bij elkaar te brengen, en door de kansen voor benutting van restwarmte en duurzame warmte te verkennen. In eerste instantie gericht op Rotterdam en Leiden waar bestaande gasgestookte warmtekracht centrales aan vervanging toe zijn. Voor Leiden ligt er een relatie met het "energieneutraal" ontwikkelen van Nieuw-Valkenburg.
 3. Verdere stimulering van bodemenergie via onder meer:
 - voorbereiden van de eerste '2^e generatie' aardwarmteprojecten (ca. 4 km diep) door het uitvoeren van een haalbaarheidsverkenning. De provincie bekostigt de procesbemiddeling;
 - faciliteren van gemeenten bij het maken van masterplannen voor de benutting van bodemenergieplannen om het warmtepotentieel van de ondergrond optimaal te benutten en daarnaast het bevorderen van onderzoek naar ondergrondse hogere temperatuur warmtebuffering door pilotprojecten toe te staan en de (milieu)effecten te monitoren.

⁴⁰ Tussen Rijk en IPO is afgesproken dat de gezamenlijke provincies nog naar ruimte voor 1031 MW extra windenergie op land gaan zoeken, om te komen tot de rijksdoelstelling van 6000 MW op land. Dit kan leiden tot een beperkte extra opgave voor Zuid-Holland.

⁴¹ De provincie is bevoegd gezag voor de ondiepe ondergrond voor koeling en verwarming van gebouwen. Voor de diepere ondergrond (aardwarmte tot meerdere kilometers diep) adviseert de provincie het Rijk.

⁴² Uit het de adhesiebetuigingen met de Green Deal blijkt dat belangrijke publieke en private stakeholders willen meewerken aan de verdere uitwerking. De volgende partijen hebben adhesie betuigd: Eneco, E.On Benelux, Flora Holland, Gemeente Delft, Gemeente Pijnacker-Nootdorp, Gemeente Zoetermeer, HVC, Hydreco, LTO Noord Glaskracht, Nuon, OCAP, Platform Geothermie, Rotterdam Climate Initiative, Stadsgewest Haaglanden, Warmtebedrijf Eneco Delft, Warmtebedrijf Rotterdam.

4. Verkennen van mogelijkheden tot private (mede)financiering van warmteprojecten, aangevuld met ondersteuning via SDE+⁴³, Kaderprogramma's en EU- fondsen, bijvoorbeeld via een revolverend fonds.
- De provincie zet in op biomassa en groen gas, omdat deze een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de duurzame energievoorziening en vermindering van de CO₂-uitstoot.⁴⁴ De transitie naar een biogebaseerde economie is nog pril, het is daarom te vroeg om concrete doelen te formuleren. In deze fase is het vooral van belang om knelpunten voor bedrijven op te lossen. De aanpak van de provincie richt zich dan ook op het helpen van koplopers bij het oplossen van knelpunten en het stellen van kaders (ruimtelijk, vergunningtechnisch) om verder de innovatiecurve op te komen (methode Stroomversneller). Knelpunten liggen vooral op het vlak van kennisontsluiting, de aansluiting tussen vraag en aanbod en niet aansluitende regelgeving.
 - De provincie stimuleert rijden op aardgas/groen gas door de aanleg van vulpunten, mede mogelijk gemaakt door Europese subsidie. Deze in 2009 ingestelde regeling loopt tot 2013. Pomphouders krijgen tot en met 2013 de tijd om de pomp daadwerkelijk te realiseren. Dit heeft te maken met verantwoordingsverplichtingen voor de Europese subsidie in 2015. De provincie stimuleert ook het varen op LNG (Liquified Natural Gas) door de realisatie te faciliteren van een LNG bunkerstation voor de binnenvaart en een landelijk netwerk voor LNG bunkeren. De provincie spreekt met het Rijk over benodigde veranderingen in de regelgeving.
 - De provincie heeft een inspanningsverplichting in het realiseren van de nationale energiedoelen in de breedte, zoals vastgelegd in het bestuurakkoord IPO-Rijk. Dit doet de provincie door gerichte taakuitvoering en instrumentinzet. Het betreft bijdragen aan reductie van broeikasgassen en afvang-, opvang- en gebruik CO₂ en andere vormen van duurzame energie zoals getijde energie en aan energiebesparing. Deze bijdragen worden vooral geleverd binnen de prioritare economische clusters, de andere provinciale hoofdpogaven en de eigen provinciale bedrijfsvoering. Acties betreffen:
 - Verduurzaming van de eigen bedrijfsvoering door duurzaam inkopen, vervoersbeleid, verduurzaming eigen gebouwen, wegen, verlichting etc.;
 - Samenwerking met de regio's door afstemming energiebeleid en –monitoring;
 - Benutting van het vergunninginstrumentarium voor energiebesparing en reductie van niet-CO₂ broeikasgassen als Methaan en Lachgas in samenwerking met regio's en de RUD's;
 - Bevorderen van de afvang van CO₂ en warmte bij de industrie voor hergebruik en van nuttig gebruik van CO₂ (verbonden aan de levering van warmte) in bijvoorbeeld de glastuinbouw. Dit gebeurt vanuit de Green Deal Warmte;
 - Opnemen van energie- en duurzaamheidswensen en -criteria bij onder andere de Woonvisie en de aanbestedingsregels Openbaar vervoer;
 - Aansluiting bij gebiedsprojecten zoals Nieuw-Valkenburg en Zuidplaspolder om daarmee het energieneutraal bouwen en ontwikkelen te stimuleren en de kansen voor duurzame energie op basis van de omgevingskenmerken vroegtijdig in kaart te brengen. Een ander voorbeeld van een gebiedsproject is de ontwikkeling rond de Grevelingen, waarbij het waterkwaliteitsvraagstuk leidt tot kansen voor de ontwikkeling van een getijdencentrale (Tidal Test Centre).
 - De provincie zet voor zonne-energie niet meer in op stimulering van grootschalige voorbeeldprojecten, maar zet waar nodig haar ruimtelijk instrumentarium in. Te voorzien valt dat binnen afzienbare tijd de plaatsing van zonnepanelen in veldopstellingen en op grote dakoppervlakken tot ruimtelijke inpassingsdiscussies zal leiden.

⁴³ Steunregeling voor Duurzame Energie 2012. Deze rijksregeling verleent subsidie voor de productie van groene warmte, duurzame elektriciteit en groen gas.

⁴⁴ Ter nadere informatie zijn facts and figures biomassa en groen gas opgenomen in bijlage 6.

5. Financiën

Voor de uitvoering van de Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015 zet de provincie de volgende financiële middelen in: € 77,7 mln op basis van de begroting 2012 en de meerjarenbegroting tot en met 2015 (zie de tabel hieronder). Daarnaast is er tot en met 2016 € 53,05 mln aan gedecentraliseerde Rijksbijdragen toegezegd (zie de tabel op de volgende pagina). In totaal bedraagt het budget € 130,75 mln.

Provinciale bijdragen 2012-2015					
Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel					
X miljoen	2012	2013	2014	2015	Totaal
ROM Zuidvleugel financieringsinstrument (rentelasten participatiefonds)	0	€ 1	€ 1	€ 1	€ 3
ROM Zuidvleugel Marketing, Acquisitie en organiserend vermogen	€ 1	€ 1	€ 1	€ 1	€ 4
Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel irt EFRO zie bijlage 3	€ 17*		€ 8,5	€ 8,5	€ 34**
Procesgeld	€ 0,5	€ 0,5	€ 0,5	€ 0,5	€ 2
Werklocaties					
Herstructurering bedrijventerreinen***	€ 10	€ 5,5	€ 5,5	€ 5,5	€ 26,5
Planvorming werklocaties	€ 1	€ 1	€ 1	€ 1	€ 4
Procesgeld	€ 0,5	€ 0,5	€ 0,5	€ 0,5	€ 2
Energie					
Procesgeld	€ 0,3	€ 0,3	€ 0,3	€ 0,3	€ 1,2****
Zonne- energie	€ 1****				€ 1
Totaal	€ 22,8	€ 18,3	€ 18,3	€ 18,3	€ 77,7

*Er wordt € 6 mln aan provinciale middelen verplicht als onderpand voor de overcommittering. Vrijvallende middelen binnen het Operationeel Programma Kansen voor West (EFRO 2007-2013) worden ingezet ten behoeve van nieuwe projecten die aansluiten bij provinciale beleidsdoelstellingen, in plaats van terugvloeien naar Brussel. De mate waarin na de uiteindelijke afrekening van alle projecten een beroep gedaan moet worden op dit budget hangt af van het verschil tussen het extra toegekende budget en de daadwerkelijke vrijval. Dit zal eind 2015 bekend zijn.

**Inclusief € 20 mln intensivering Economie en exclusief de voorstellen bij Voorjaarsnota van € 1,1 mln her-allocaatie middelen en de claim van € 1,96 mln "zachte landing" Pieken in de Delta

*** Na 2012 geen nieuwe investeringen meer. De structurele middelen (€ 5,5 mln per jaar) zijn tot 2032 nodig om de verplichtingen van de al verleende subsidies na te kunnen komen. Het moeilijk te plannen kasritme van deze projecten maakt het niet duidelijk of de structurele dekking jaarlijks voldoende is.

**** € 0,8 mln zijn middelen Economie programma 3

*****Middelen voor dit 'oude' beleid zijn gereserveerd in programmareserve 2. Bij NJN wordt voorgesteld deze in te zetten voor de financiering van het EFRO project Knibbelweg Oost als onderdeel van de Groene Parel Zuidplaspolder (zie bijlage 2).

Projecten die met gedecentraliseerde Rijksbijdragen worden gedekt*							
x miljoen	Reserveringen	2012	2013	2014	2015	2016	Totaal
Uitvoering Economische Agenda Zuidvleugel							
Coolport	€ 1,4	€ 1,8	€ 1,8	€ 1,7	€ 2,3	€ 1	€ 10
Port Valley Rotterdam	€ 0,97	€ 1,15	€ 1,61	€ 2,83	€ 3,84		€10,4
Maritiem Service cluster Drechtsteden	€ 0,55	€ 0,65	€ 0,91	€ 1,60	€ 2,18		€ 5,9
Nieuw Reijerwaard (inclusief Groene Parel zie bijlage 2)	€ 14**	€ 12,75					€ 26,75
Totaal	€ 16,92	€ 16,35	€ 4,32	€ 6,14	€ 8,32	€ 1	€35,13

* De in 2011 ontvangen rijksbijdragen ad € 16,92 mln zijn gereserveerd in deelreserves in respectievelijk programma 3, programma 6 en overlopend passief. Deze middelen zullen in 2012 ter begroting worden gebracht en als zodanig opgenomen in het budget van programma 3. De in de kolommen 2012 t/m 2015 opgenomen bedragen zijn, m.u.v. € 12,75 mln Nieuw Reijerwaard (moet nog bevestigd worden in de meicirculaire 2012), verwerkt in programma 3 van de begroting 2012, in totaal €35,13 mln

** Inclusief € 9 mln provinciale middelen

6. Monitoring en evaluatie

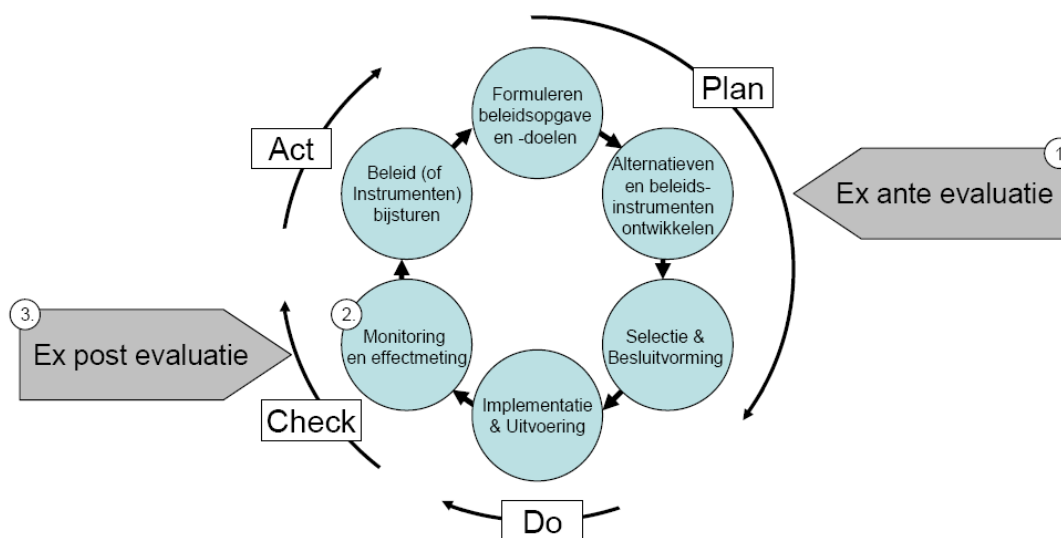
Economie

Tijdens de vorige collegeperiode is het *autonome* economische beleid van de provincie onderwerp van onderzoek geweest door de Randstedelijke Rekenkamer. Het onderzoek was gericht op de formulering van het beleid vooraf alsmede de (wetenschappelijke) onderbouwing hiervan. Daarnaast is gekeken naar de monitoring (tijdens) en de evaluatie (achteraf) van het beleid.

De uitkomsten van het onderzoek maken duidelijk dat de Provincie met name bij de beleidsonderbouwing (dragen de gemaakte keuzes bij aan het gestelde doel) nog een positieve slag kan slaan. Door gebruik te maken van objectieve bronnen (wetenschappelijke rapporten en ex ante en ex post evaluaties) kan de provincie veel meer dan in het verleden vooraf aannemelijk maken dat het gekozen en ingezette beleid zal bijdragen aan het gestelde doel. Daarnaast kunnen de evaluaties waarin de doeltreffendheid achteraf aannemelijk wordt gemaakt, nog in aantal en in inhoud winnen.

Het onderzoek van de Randstedelijke Rekenkamer richtte zich niet op de meer ruimtelijke taken van het economische beleid van de provincie. Aangezien het hier echter voor een belangrijk deel de uitvoering van (convenants)afspraken betreft, speelt de onderbouwing vooraf een veel kleinere rol. Bovendien is met de eindrapportage Ruimte voor Economie het beleid afdoende geëvalueerd. Desalniettemin is er in algemene zin alle reden om bij de start van een nieuwe beleidscyclus scherp te letten op de door de Randstedelijke Rekenkamer aangehaalde punten.

Bij de opzet voor een nieuw monitorings- en evaluatiebeleid is gebruik gemaakt van beschikbare Handreikingen van de VBTB (Van Beleidsbegroting Tot Beleidsverantwoording) en de inspanningen van de provincie Utrecht op dit punt. Daar worden twee evaluatiemomenten in de Plan-Do-Check-Act-cyclus ingebouwd.

Voor de Plan-fase is in Zuidvleugelverband een Economische Agenda opgesteld. Hierin is de effectiviteit van de gekozen beleidsstrategie en de haalbaarheid van de gekozen doelen onderbouwd door een empirische studie naar de best-practice van vijf Europese topregio's. Door toepassing van best-practice strategieën kan de Zuidvleugel in de periode 2010 – 2020 15 tot 24 miljard euro *extra* groei binnen de

onderbouwd gekozen clusters realiseren. De totale omvang van het Bruto Regionaal Product komt daarmee binnen die clusters uit op maximaal 51 miljard euro in 2020.

Daarnaast zijn de Zuidvleugelpartners bevraagd op de door hen als belangrijkste ervaren knelpunt. Samen vormen deze aspecten de ingrediënten voor de Ex ante evaluatie voor het beleid gericht op een sterke regionale economie.

De Economische Agenda is verder uitgewerkt in een Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel 2012-2015 (de Do-fase). De voortgang van dit programma zal langs meerdere wegen worden gemonitord. In de eerste plaats binnen de stuurgroep die gedurende de uitvoering integraal sturing geeft aan het traject. Het betreft hier monitoring op de *gezamenlijk* gerealiseerde effecten.

Van belang is echter ook dat de individuele deelnemers afzonderlijk het effect van hun eigen specifieke inbreng meten. Hoewel een dergelijke splitsing in inzet niet altijd te maken zal blijken te zijn, is het voor de democratische controle van belang dit zo goed mogelijk te betrachten.

De provincie is daarom voornemens om naast de reguliere verantwoording in de Planning- en Controlcyclus om het jaar een effectmonitor op te leveren. Hierin wordt in samenhang gekeken naar de ontwikkeling van de gehanteerde effect- en prestatie-indicatoren.

Het betreft (vooralsnog) de volgende indicatoren:

Effectindicatoren

- Procentuele jaarlijkse groei van het inkomen van de prioritaire clusters;
- Leegstandspercentages kantoren Zuid-Holland t.o.v. Nederland.

Prestatie-indicatoren

- Aantal hectare jaarlijks te herstructureren bedrijventerreinen waarvoor beschikkingen zijn afgegeven en het percentage HMC- en natte bedrijventerreinen daarbinnen;
- Aantal hectare in gemeenten opgeleverde geherstructureerde bedrijventerreinen;
- De jaarlijkse afname van de plancapaciteit voor kantoorlocaties;
- Het aantal opgestelde schaa sprongprogramma's en overeengekomen financiering met partijen;
- De jaarlijkse ontwikkeling Greenports binnen de concentratiegebieden.

De provincie hanteert hierbij de volgende bronnen:

- CBS regionale jaarrekeningen: voor een schatting van de bruto toegevoegde waarde per cluster;
- Publicaties van vastgoedpartijen: voor de leegstandpercentages van kantoren;
- Meta-data rond UHB-subsidies (inclusief voortgangsrapportages);
- Interne EZ-data.

Naast een sterk op de provinciale inspanningen gerichte effectmonitor is het van belang een meer algemene monitor op te stellen. Hiermee:

- worden de meer op de individuele basis opgeleverde rapportages in een breder perspectief geplaatst. Het zorgt als het ware voor een noodzakelijk referentiekader;
- kunnen aanvullende effect- en prestatie-indicatoren voor het eigen beleid worden geformuleerd;
- kunnen tijdig nieuwe kansen en bedreigingen worden gesignaleerd.

Deze Economische Monitor Zuid-Holland is een voortzetting van een gewaardeerd initiatief dat de provincie al enige jaren onderneemt. De Randstedelijke Rekenkamer heeft zich in haar evaluatierapport waarderend over dit instrument uitgesproken, met als aanbeveling om dit instrument beter op de behoefte van de

evaluatie en de beleidscyclus af te stemmen. De provincie zal ook in deze collegeperiode dergelijke monitoring ter hand nemen.

Naast een onderbouwing van de keuze voor het beleid (ex ante evaluatie) en de monitoring van de voortgang is het van belang aannemelijk te maken dat het beleid een positieve bijdrage heeft geleverd aan de realisatie van de outcome (ex post evaluatie).

Hiervoor zal de provincie aan het eind van deze collegeperiode een extern bureau opdracht geven. Zonder nu al al te nadrukkelijk op de opzet in te gaan, is het aannemelijk dat hiervoor een doelenboom zal worden opgesteld en sleutelfiguren zullen worden geïnterviewd. De doelenboom biedt de mogelijkheid om de vaak getrapte relatie tussen provinciale inzet en outcome-variabelen aannemelijk te maken. De interviews bieden de mogelijkheid om de effecten van het beleid op (individuele) bedrijven en organisaties inzichtelijk te maken.

Energie

In september 2009 is als onderdeel van het provinciale energieprogramma de Nulmeting energie opgesteld. Deze nulmeting geeft voor de uitstoot van CO₂, energiebesparing en duurzame energie de stand van zaken weer voor 2007. Als referentiejaar voor CO₂ is vanwege internationale afspraken 1990 gekozen. Als doeljaar voor de autonome ontwikkeling is 2020 gekozen. In 2011 is deze monitor herhaald voor het jaar 2009. Voor energiebesparing is gekozen dit vierjaarlijks te doen op basis van aanbevelingen van ECN bij de validatie van de nulmeting.

De monitor wordt gezamenlijk met de regionale samenwerkingsverbanden en de milieudiensten/RUD's opgesteld. Ze biedt inzicht in de omvang van de reductiedoelstellingen en de ontwikkeling van de uitstoot en de besparingen op langere termijn voor de totale provincie en de regio's. Hetzelfde geldt voor de inzet van duurzame energiebronnen en hun bijdrage aan de doelstelling van 14% duurzame energie in 2020, conform de indicatoren uit de begroting. Bij de beleidsverantwoording van het vorige collegeprogramma, die door de Randstedelijke Rekenkamer is uitgevoerd, was de monitor een belangrijk hulpmiddel.

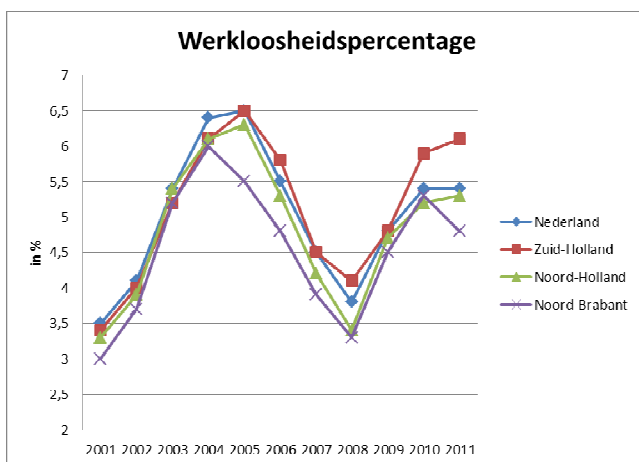
In 2013 en 2015 wordt de monitoring herhaald en mogelijk uitgebreid met de niet- CO₂ broeikasgassen, die een aanzienlijke bijdrage leveren (8%) aan de totale broeikasgas emissie.

Bijlagen Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015

Overzicht bijlagen:

1. Economie van Zuid-Holland en haar regio's in vergelijking met andere provincies
2. Groene parels
3. Indicatieve materiële inzet provincie in urgente opgaven (2012-2013) Economische Agenda Zuidvleugel
4. Facts & Figures Greenports
5. Facts & Figures Werklocaties
6. Facts & Figures Energie

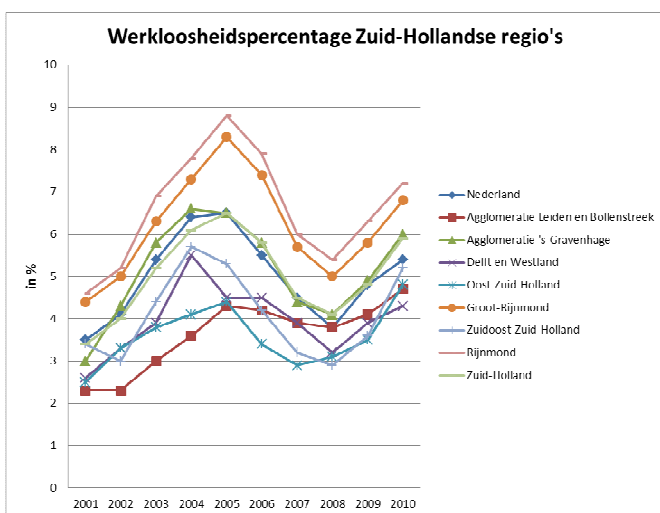
Bijlage 1 Economie van Zuid-Holland en haar regio's in vergelijking met andere provincies

Werkloosheidspercentage

Het officiële werkloosheidscijfer van Zuid-Holland loopt deze eeuw in de pas met die in Nederland totaal. In 2008 komt de werkloosheid al iets hoger uit dan landelijk. Dit spoort met de relatief lage groei van de economie in dat jaar. De kwetsbaarheid van de Zuid-Hollandse economie voor de kredietcrisis is relatief klein. De werkloosheid in Noord-Holland en Noord-Brabant schiet in 2009 naar het niveau van Zuid-Holland om daarna te stabiliseren en zelfs te dalen. De veerkracht van de Zuid-Hollandse economie is na de crisis echter gering. Zuid-Holland

weet veel minder dan andere provincies in Nederland te profiteren van het herstel in 2010 en 2011. Het gevolg is dat het werkloosheidspercentage in 2011 voor het eerst sinds jaren met meer dan 0,5% het Nederlands werkloosheidscijfer overtreft.

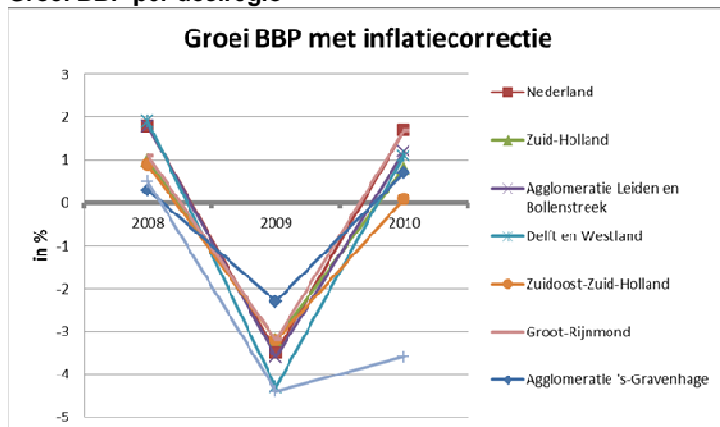
Werkloosheidspercentage Zuid-Hollandse regio's

Binnen Zuid-Holland zijn er vrij grote verschillen in de werkloosheid per regio. Rijnmond heeft sinds 2000 een werkloosheidspercentage dat 1 tot 2 procentpunten boven het landelijk gemiddelde ligt. De agglomeratie 's-Gravenhage heeft sinds 2000 een modaal werkloosheidspercentage, maar juist in deze regio stijgt de werkloosheid sinds 2011 het hardst van de Nederlandse regio's. Opvallend is dat de werkloosheid in Zuidoost Zuid-Holland en Oost Zuid-

Holland sinds 2008 zo hard is gestegen dat zij hun gunstige positie t.o.v. van Nederland in het geheel zijn kwijt geraakt.

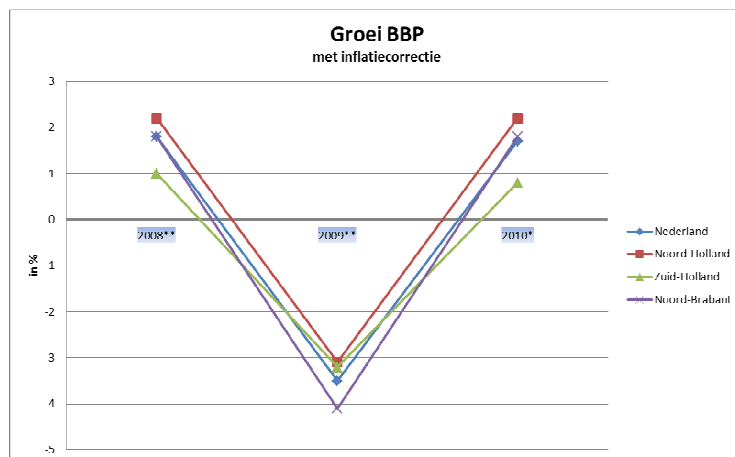
Dit heeft in 2010 het Zuid-Hollands gemiddelde boven het Nederlandse werkloosheidscijfer gebracht. In 2011 is de Zuid-Hollandse werkloosheid pas goed uit de pas gaan lopen, vooral door een sterke toename van de werkzoekenden in de agglomeratie 's-Gravenhage, op de tweede plaats gevolgd door Rijnmond.

Groei BBP per deelregio

De grootste regionale verschillen zien we tussen de Zuid-Hollandse regio's in het hersteljaar 2010. Heel Zuid-Holland deed het al niet best in vergelijking met Nederland. Oost-Zuid-Holland spant de kroon met een krimp van 3,5%. Ook Zuidoost Zuid-Holland presteerde met een 0-groei zwak. Groot Rijnmond is de regio met de grootste opleving van de economie en scoort als enige gelijk aan het Nederlandse gemiddelde met een groei van bijna 2% in 2010.

De agglomeratie 's-Gravenhage heeft in 2009 een relatief geringe terugval ondervonden. De opleving was echter in 2010 net als in Zuid-Holland vrij matig.

Groei BBP

Wat opvalt is dat de Zuid-Hollandse economie in 2009 een ongeveer gelijke krimp heeft vertoond als Nederland en Noord-Holland. Noord-Brabant had de grootste krimp van deze drie provincies. Echter het herstel in 2010 valt tegen. Zuid-Holland blijft met een groei van 1,1% achter op het Nederlands gemiddelde met een groei van 1,7% en op Noord-Holland met een groei van 2,3% en ook Noord-Brabant met 1,9%.

Hoewel de Zuid-Hollandse groei goed in de pas heeft gelopen sinds 2000 valt het herstel in 2010 tegen in vergelijking met Nederland maar vooral in vergelijking met Noord-Holland. De gevolgen hiervan zijn extra groot omdat de groei in 2008 ook tegenviel.

Gemiddelde jaarlijkse groei van het BRP (met inflatiecorrectie) voor de periode 2000-2010	
Nederland	1,36%
Noord-Holland	1,92%
Zuid-Holland	1,3%
Noord-Brabant	1,13%
Leiden en Bollenstreek	1,34%
Aggl. Den Haag	1,34%
Gr. Rijnmond	1,96%
Oost-Zuid-Holland	- 0,22%
Zuidoost-Zuid-Holland	0,55%
Delft - Westland	0,21%

Actueel beeld van de Zuid-Hollandse regio's

Elke regio in Zuid-Holland heeft een onderscheidend economisch profiel met sterke en zwakke punten.

De economie in Groot-Rijnmond wordt gedomineerd door de sectoren transport & logistiek, proces- en petrochemie, (havengerelateerde) dienstverlening en de zorg. Er wordt in de regio veel toegevoegde waarde gegenereerd, die echter slechts gedeeltelijk wordt omgezet in arbeidsplaatsen. De regio kampt met relatief hoge werkloosheidscijfers, lage participatie op de arbeidsmarkt en een vergeleken met andere stedelijke gebieden laag opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Desondanks presteert Rijnmond in economische opzicht goed en is de regionale economie minder kwetsbaar geweest voor de kredietcrisis.

De Haagse regio heeft een sterk onderscheidend profiel als stad van vrede, recht & veiligheid. Talrijke internationale organisaties, tribunalen, Non-gouvernementele Organisaties en ambassades geven kleur aan de stad. Daarnaast herbergt de regio sectoren als het openbaar bestuur, de telecom/ICT en zakelijke dienstverlening (pensioenen & verzekeringen). In absolute zin is Haaglanden de tweede kantorenregio in Nederland (na Amsterdam), maar in relatieve zin (per hoofd van de bevolking) de grootste. De agglomeratie 's-Gravenhage heeft sinds 2000 een modaal werkloosheidspercentage hetgeen voor een grote agglomeratie relatief goed is. Toch zijn als gevolg van de kredietcrisis in Haaglanden veel arbeidsplaatsen verloren gegaan in de groothandel, in de sector informatie en communicatie en in de zakelijke dienstverlening.

Leiden en Bollenstreek (Holland Rijnland) ligt gunstig tussen de Noordvleugel (Schiphol) en de Zuidvleugel en herbergt een belangrijk cluster van kennisintensieve bedrijvigheid, met name in biotechnologie, de greenports en lucht- en ruimtevaart.

Delft en Westland kent zowel een belangrijke cluster van technologisch hoogwaardige bedrijven en instellingen (Delft) als een omvangrijk glastuinbouwcomplex (west- en Oostland). Van de Zuid-Hollandse steden kent Delft de sterkste relatieve vertegenwoordiging van de creatieve sector en kent de stad een, ten opzichte van de bevolkingsomvang, opmerkelijk hoog aantal octrooiaanvragen. Toch blijft de regio achter bij de economische prestaties t.o.v. andere regio's.

De economische structuur van Zuidoost Zuid-Holland vertoont grote gelijkenissen met die van Rijnmond. Sterk in distributie, transport en maritieme activiteiten (scheepsbouw, water- deltatechnologie en binnenvaart). De regio heeft zich goed hersteld van de crisis in de scheepsbouw in het tweede deel van de jaren tachtig. De ligging langs een achterlandverbinding zorgde voor nieuwe economische impulsen, onder andere in transport en distributie. De regio is harder door de kredietcrisis geraakt dan andere regio's.

Oost Zuid-Holland tenslotte, onderdeel van het Groene Hart, heeft jarenlang een hoge economische groei gekend, met name langs de A12. De laatste jaren is daar geen sprake meer van. De regio kent de op één na laagste werkloosheid van alle regio's in Nederland, mede doordat een groot deel van de beroepsbevolking werkt in één van de omliggende grootstedelijke regio's. Desalniettemin heeft juist deze regio sterk te kampen van het slechte economische tij: sterke stijging werkloosheid en krimp.

Bijlage 2 Groene parels

De provincie hanteert het concept 'Groene Parels' voor die te (her)ontwikkelen werklocaties waarbij kansen, kaders en kwaliteit op het gebied van duurzaamheid samenkomen. Het zijn projecten die veelal passen binnen de kaders van de IRP's, die binnen deze coalitieperiode tot realisatie kunnen leiden en waarbij de provincie het verschil kan maken. De provincie zet daartoe bestuurlijke aandacht en waar nodig financiële middelen, een procesaanpak (methode Stroomversneller) en het ruimtelijk instrumentarium in.

Nieuw Reijerwaard (IRP Deltapoort)

De agrologistieke regio Rotterdam-Ridderkerk-Barendrecht is een van de belangrijke handelscentra voor agrofood in West-Europa. Door toenemende schaalvergroting en internationalisering in de agrofoodsector doen zich nieuwe kansen voor in de logistieke ketens van de mainport/greenports. Een belangrijke schakel in de agrologistieke keten in de regio Rotterdam-Barendrecht-Ridderkerk (zie par. 4.2) is de Groene Parel Nieuw Reijerwaard. Het vormt "de" cruciale schakel in de agrologistieke keten tussen de mainport, greenport en West-Europa en levert daarmee een belangrijke bijdrage aan de verduurzaming van de supply chain van en naar heel West-Europa. Het vormt het zwaartepunt van de economische ontwikkeling van het Integraal Ruimtelijk Project (IRP) Deltapoort. De ontwikkeling van Nieuw Reijerwaard en verdere exposure van de agrologistieke hotspot Barendrecht-Ridderkerk zal worden gerealiseerd in nauwe samenwerking tussen bedrijfsleven, overheden en kennisinstellingen. Nieuw Reijerwaard speelt ook een cruciale rol in de werkgelegenheidssituatie aan de Zuidkant van Rotterdam. Er is hier sprake van hoge werkloosheid. Met de realisatie van Nieuw Reijerwaard worden enkele duizenden banen gecreëerd, waarmee de werkgelegenheidssituatie in Rotterdam Zuid voor een belangrijk deel kan worden verbeterd.

Nieuw Reijerwaard wordt een schoolvoorbeeld van een duurzame ontwikkeling waarmee Zuid-Holland voorop loopt in de duurzame agrologistiek. De hoge ambitie blijkt niet alleen uit de langetermijnvisie, maar wordt ook geconcretiseerd in innovaties in de agrologistiek en onder meer plannen voor een biovergistingsinstallatie, windmolens op het park, zonne-energie en duurzaam bouwen. Duurzame energie, energiebesparing en reductie van CO₂-uitstoot zijn belangrijke uitgangspunten voor de ontwikkeling van Nieuw Reijerwaard. Het bedrijventerrein wordt landschappelijk ingepast in de omgeving zodat het recht doet aan economie, ecologie en de sociale omgeving van het gebied. Er zal een landschappelijke overgang worden gerealiseerd van woonbebouwing die via een groene zone geleidelijk zal overgaan in het bedrijvenlandschap. Nieuw Reijerwaard wordt het centrum voor de innovatieve productontwikkeling en keteninnovatie binnen de greenports. Hier vindt de ketenregie van productie tot afzetmarkt plaats. Tevens wordt beoogd hier "het" kennis- en ervaringscentrum van de greenport-beleving te realiseren, met als thema's productinnovaties in de agrobusiness en het "beleven van de greenport". Het project levert kortom een unieke mix rond duurzaamheid en innovatie op.

Het betreft hier een ontwikkeling die niet alleen qua visie een sterk concept vormt, maar tegelijkertijd ook snel in uitvoering komt. Concrete maatregelen zijn op korte termijn dan ook aan de orde. De provincie maakt het inpassingsplan en creëert de randvoorwaarden voor de verdere ontwikkeling van Nieuw Reijerwaard met de bestuurlijke partners in Deltapoort.

Zuidplaspolder

De integrale gebiedsontwikkeling is in 2006 door gemeenten vastgelegd in het Intergemeentelijk Structuurplan en door de provincie in de Streekplanherziening Zuid-Holland Oost. De provincie voert vanuit het Interregionaal Project Zuidplaspolder de regie op de ontwikkeling. Hiervoor is de Regionale Ontwikkelingsorganisatie Zuidplas (ROZ) opgericht. De provincie participeert hierin, zowel bestuurlijk als ambtelijk.

Als onderdeel van die duurzame en hoogwaardige integrale ontwikkeling van de Zuidplaspolder is in 2007 door de betrokken partijen het Convenant Duurzame Energiepotentieel Zuidplaspolder Noord ondertekend. Met dat convenant hebben partijen afspraken gemaakt over de toepassing van duurzame energieopties bij de ontwikkelingen in het gebied. Deze afspraken zijn concreet uitgewerkt in businessplannen voor de gebieden Glasparel+ in de gemeente Waddinxveen en Knibbelweg Oost in Zevenhuizen, gemeente Zuidplas. Daarin is uitgewerkt hoe duurzaam geproduceerde warmte vanuit geothermiebronnen, hoge temperatuuropslag en warmtekrachtinstallaties via energiewebs in kassen, woonwijken en bedrijventerreinen toegepast kan worden. Hiermee wordt het aandeel duurzame energie in het gebied fors verhoogd en een flinke CO₂-besparing bereikt.

Nu is het moment gekomen om het energieweb daadwerkelijk te gaan realiseren. Provinciale Staten hebben in december 2011 uit het actieprogramma duurzame innovatie toegezegd te zullen co-financieren op de nog in te dienen EFRO aanvraag. Daarmee is de weg vrij gemaakt om nog deze coalitieperiode tot realisatie van het energieweb te komen.

Goeree-Overflakkee

De afgelopen jaren is in en rond de Grevelingen veel onderzoek verricht naar grote opgaven met betrekking tot waterkwaliteit, waterveiligheid, regionale economie, natuurontwikkeling en duurzame energie. Deze opgaven komen samen in de ontwikkeling van de Brouwersdam tot getijcentrale. De afgelopen jaren is in samenwerking met kennisinstellingen (o.a. TU-D, Deltares, TNO), ingenieursbureaus (Haskoning, Witteveen+Bos), energiebedrijven en overheden (rijk en regio) gekeken naar o.a. de techniek, milieu-effecten en economische haalbaarheid.

Belangrijkste uitkomst van het onderzoek is dat uitvoering van een getijcentrale een unieke, kansrijke combinatie oplevert van functies die effectief waterbeheer (kwalitatief en kwantitatief) koppelt aan het opwekken van duurzame energie en een toeristisch-recreatieve impuls. Tegelijkertijd zijn nog enkele stappen te zetten alvorens kan worden begonnen met de realisatie. Voordat een getijcentrale zal worden gebouwd, zal de best beschikbare techniek moeten worden geselecteerd, geoptimaliseerd en gedemonstreerd (Grevelingen Tidal Test Centre). Ook zijn er nog opgaven rond organisatie, juridische voorbereiding (concessie) en financiering.

Op 14 december 2011 hebben PS ingestemd met een subsidie van € 200.000 voor het Grevelingen Tidal Test Centre. Ook is het Grevelingen Tidal Test Centre een project binnen het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel (zie bijlage 3).

Heineken Zoeterwoude

Door de "biomassakansenkaart" en de bijeenkomst "boer zoekt groen gas" heeft de provincie een oplossing geboden voor het probleem dat vraag en aanbod niet bij elkaar komen. Hieruit zijn projecten ontstaan waarbij de provincie door de initiatiefnemers is betrokken vanwege haar overzicht van de herkomst en afzetkansen voor biomassa en reststromen, de ruimtelijke inpassing, transport, luchtkwaliteit, geluid, veiligheid. Eén van die projecten is te beschouwen als een "Groene Parel". Het gaat hier om de levering van groen gas of biogas aan Heineken-Zoeterwoude. Dit gas ontstaat door vergisting van mest en andere restproducten bij veehouders in de buurt van de brouwerij. Het voornemen is dit gas door een gemeenschappelijke leiding (hub) voor verdere opwerking naar de brouwerij te vervoeren. Naast de verduurzaming van de productie bij Heineken leidt dit ook tot een betere benutting van restproducten in de regio, bestaanszekerheid voor de boerenbedrijven en openhouden van de groene ruimte.

Nieuw-Valkenburg

Bij de nieuwbouwlocatie op het voormalige vliegveld Valkenburg wordt ingezet op maximale duurzaamheid en energieneutraliteit. De locatie wordt ontwikkeld tot een gevarieerd duurzaam woon- werkmilieu. Langs de N206, in de zone waar woningbouw vanwege milieunormen niet gewenst is, wordt een hoogwaardig bedrijventerrein ontwikkeld. Het gaat in dit kader om bedrijven aansluitend aan het Leiden Bio Sciencepark.

De provincie heeft samen met Katwijk, Wassenaar en het Rijk een intentieovereenkomst getekend voor de duurzame ontwikkeling van Nieuw-Valkenburg. De ambitie is om te komen tot een energieneutrale ontwikkeling van het gebied. Deze is verankerd in het Integraal Programma van Eisen. De opties Zonne-energie, Geothermie (mogelijk in combinatie met stadsverwarming Leiden), Windenergie, Collectieve WKO en uitwisseling met de bestaande bebouwing worden onderzocht.

Overbuurtse Polder

In de Overbuurtsepolder te Bleiswijk (huidige gemeente Lansingerland) is vanaf 2005 uitbreidingsruimte van 100 ha glastuinbouw (tevens 'schuifruimte' voor de herstructurering) in de greenport Westland-Oostland gerealiseerd. De provincie heeft hieraan bijgedragen door deelname in de Ontwikkelingsmaatschappij. In het gebied bevindt zich de zogenaamde Kennisstraat met het proefstation van WUR-glastuinbouw en het Improvement Center. De Overbuurtse Polder bevindt zich ten zuiden van de snelweg A12 ter hoogte van Bleiswijk en wordt doorkruist door de hoge snelheidslijn.

Een gebied van ca. 85 hectare netto glas is ingericht met relatief grote moderne glastuinbouwbedrijven. Deze bedrijven willen deelnemen aan een unieke pilot voor een collectief gietwatersysteem gekoppeld aan decentraal afvalwaterzuiveringssysteem. In dit concept wordt het afvalwater centraal in het gebied verzameld en gezuiverd tot gietwaterkwaliteit. De uitgangspunten bij dit concept zijn:

1. Gegarandeerd goede gietwaterkwaliteit;
2. Hoge leveringszekerheid;
3. Concurrerende prijs.

Het geproduceerde gietwater betreft de aanvulling op de hemelwatervoorziening die de bedrijven individueel hebben gerealiseerd. Door deze centrale voorziening ontstaat een alternatief voor de toepassing van omgekeerde osmose op grondwater, waarbij de ingedikte brijn in een diepere bodemlaag wordt teruggebracht. Facilitering van een dergelijk project past in het Provinciaal beleid om de greenports te verduurzamen en zelfvoorzienend in gietwater te maken. Dit systeem kan input leveren voor andere gebieden en worden uitgerold in andere gebieden bijvoorbeeld in de Zuidplaspolder.

In dit project wordt samengewerkt met Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard, dat wellicht de realisatie kan gaan leiden, de Gemeente, de tuindersvereniging, de Kennisalliantie, private partijen en de Provincie. Het project heeft een FES-subsidie toegekend gekregen.

Bijlage 3 Indicatieve financiële inzet provincie in urgente opgaven (2012-2013) Economische Agenda Zuidvleugel

In de tabel hieronder is aangegeven wat de indicatieve financiële inzet van de provincie is voor de jaren 2012-2013 met betrekking tot de 22 urgente opgaven uit het Uitvoeringsprogramma Economische Agenda Zuidvleugel 2012-2015. In de paragrafen 4.1 tot en met 4.3 is een nadere toelichting gegeven op de bijdrage van de provincie aan betreffende urgente opgaven.

In de tabel hieronder is de indicatieve financiële inzet weergegeven op het niveau van de economische pijlers (Transitie HIC, Transitie Greenports en Ontwikkeling kennisas), deze sluit aan bij hoofdstuk 5 Financiën.

Indicatieve financiële inzet Provincie	
Transformatie HIC	
1. Plant One	
2. Programma Biobased Economy ⁴⁵	3 mln
3. Project Topteam Water - Digitale Delta - Grevelingen Tidal Test Centre	3 mln
4. Projecten topteam Maritiem - Schone schepen - Hyperbarisch lab	
5. Continuëren Ecoshape	
6. Maritieme Campus	
7. University College	
8. Investerings in bereikbaarheid (Corridors, Logistieke systemen, Agrologistiek)	Inzet via mobiliteitsbeleid
Transformatie Greenports	
9. Kenniscentrum Plantenstoffen	3mln
10. Fieldlab Glastuinbouw	
11. Greenport Onderwijs/ Greenport Campus)	
12. Greenrail Terminal	Procesgeld t.b.v. onderzoek
13. Centrale As Westland	Via mobiliteitsbeleid en Coolportproject

⁴⁵ De programmalijn 'Ontwikkeling Biotech Park' is als apart project ondergebracht onder het spoor Campusontwikkeling. Het project Kenniscentrum Plantenstoffen (onderdeel van de programmalijn 'Greenports en BBE' is als apart project opgevoerd onder het spoor Transitie Greenports.

Indicatieve financiële inzet provincie	
Ontwikkeling Kennisas	
14. Versterking campussen (zie project 19)	
15. Versterken en samenwerking incubator (zie project 19)	
16. Open innovatie omgevingen (population imaging)	3 mln
17. Proeftuinen Medical Delta	
18. Versterking organisatie Medical delta	
19. Biotech Park Delft	5 mln
Kennisintensieve zakelijke diensten	
20. Cross-sectorale IT applicaties	Geen bijdrage door de provincie
21. Veiligheidshuizen/The Hague Security Delta	
22. Business Service networks	
TOTAAL IN EURO	17 mln ⁴⁶

⁴⁶ Indicatieve inzet van de provincie van 17 mln bestaat uit 6 mln EFRO-overcommitteringsmiddelen. Rest is provinciale cofinanciering. Daar waar de provincie inzet van EFRO prefereert, zullen de projecten aan de kaders van het programma Kansen voor West moeten voldoen.

Bijlage 4 Facts and figures Teeltareaal Greenports

In 2010 telde het **Zuid-Hollands glasgebied** 5.297 ha netto in gebruik zijnd glas-areaal. Tien jaar eerder was dat nog 580 ha meer. In 2011 kwam er in Zuid-Holland volgens het CBS 27 ha bij; daarbij gaat het om daadwerkelijk in gebruik zijnd gebied voor teelt. Het grootste deel van het glasareaal (3.598 ha) ligt in Westland/Oostland.

Op basis van de leeftijd van glastuinbouwgebieden zou ruim 55% van het areaal (nl. 2.490 van de 5.297 ha.) in aanmerking komen voor herstructurering. Daarmee wordt bedoeld dat 55% van de kassen ouder is dan 15 jaar (en daarmee technisch afgeschreven) danwel een niet optimale kavelform heeft onder invloed van de ruimtelijke indeling van het terrein.

In de **boomteeltgebied rond Boskoop** is in Zuid-Holland 1.595 ha in gebruik. Een deel van de activiteiten vindt onder glas plaats. De streek rond Boskoop is sterk gespecialiseerd in sierheesters en klimplanten, evenals in pot en containerteelt onder glas. Hiervan komt ruim 300 ha voor herstructurering in aanmerking. De volle grondsteelt vindt nog in veel gevallen plaats op lange smalle, door water omgeven percelen, die in aanmerking komen voor schaalvergroting als ze worden beschouwd op het vlak van bedrijfscontinuïteit, bedrijfsvoering, schaal en bereikbaarheid. Deze cijfers zijn afkomstig van analyses uit de Greenport Boskoop zelf. Een deel van deze bedrijven wil de activiteiten voortzetten onder glas.

Met betrekking tot het **teeltareaal voor de bollen** speelt een andere problematiek. Het grootste deel van de bollengrond ligt buiten de eigenlijke Greenport zelf, met name in de Kop van Noord-Holland en Flevoland. In de Bollenstreek zelf ligt echter een gebied met een zeldzame teelteigenschap die met name voor de hyacintenteelt doorslaggevend is, en die als beeldbepalend voor de hele bollensector geldt. Daarbij gaat het om circa 2.700 ha, die na elke twee jaar een seizoen braak moet blijven liggen. Juist deze locaties staan onder druk van verstedelijking en aanleg van infrastructuur. Een zeer zorgvuldig beheer in combinatie met een (moeilijk te realiseren) compensatieverplichting voor de gemeenten is hier de hoofdaanpak.

Bijlage 5 Facts and figures Werklocaties

1. Facts and figures Bedrijventerreinen (nat, droog, HMC)

Op dit moment telt Zuid-Holland circa 500 bedrijventerreinen met een oppervlakte van ongeveer 8000 netto hectare. Deze bedrijventerreinen omvatten ook de watergebonden bedrijventerreinen met uitzondering van de zeehavens. De zeehavens omvatten circa 5000 netto hectare bedrijventerrein.

In de PSV is voor de periode 2008-2020, aanvullend op de eerder genoemde 8000 hectare, een uitbreidingsbehoefte van 1732 hectare opgenomen. Deze behoefte ramingscijfers zijn in 2009 in overleg met het rijk opgesteld in het kader van de decentralisatie van het bedrijventerreinbeleid. Tegenover de uitbreidingsbehoefte staat een totaal aanbod van 1710 hectare. Hiervan is 884 hectare hard aanbod, waarvan 414 hectare terstond uitgeefbaar (direct beschikbaar voor de eindgebruiker). Het zachte aanbod bedraagt circa 826 hectare. Het zachte aanbod betreft veelal planvorming in studie en soms concrete planvorming (maar nog geen bestemmingsplan). Het valt niet te zeggen welk deel van de zachte plannen daadwerkelijk voor 2020 op de markt zal zijn gebracht.

Behoeftesramingen bedrijventerreinen

Het jaarlijkse uitgifteniveau in de jaren 2004-2007 lag rond de 90 hectare. In de periode 2008-2011 is sprake geweest van een jaarlijkse uitgifte van ongeveer 50 hectare als gevolg van de terugval in vraag naar ruimte door de economische crisis. Vanwege het dreigende beeld dat op de bedrijventerreinmarkt het provinciaal aanbod aan ruimte de behoefte gaat overstijgen, heeft de provincie de autonome uitbreidingsbehoefte op bedrijventerreinen opnieuw bepaald voor de periode tot 2020 met een doorkijk tot 2030 per REO-gebied. In onderstaande tabel is de nieuw geraamde uitbreidingsbehoefte aan bedrijventerreinen per REO-gebied weergegeven.

Tabel: Uitbreidingsbehoefte bedrijventerreinen 2010-2020 en 2021-2030

REO	Uitbreidingsbehoefte 2010-2020	Uitbreidingsbehoefte 2021-2030
Zuid-Holland Zuid	110	85
Holland Rijnland	50	35
Midden-Holland	26	15
Haaglanden	100	90
Rijnmond	395	390 - 470
	681	615 - 695

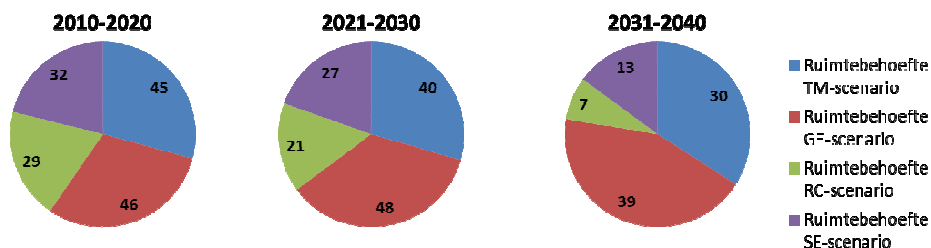
Bron: Regionale ramingen bedrijventerreinen Zuid-Holland 2010-2040. Ecorys, maart 2012.

De maximale uitbreidingsbehoefte in de periode 2010-2020 ligt op provinciaal niveau circa 33% lager dan de ramingen die in 2009 zijn opgesteld. Op regionaal niveau zijn andere verschillen waarneembaar: van circa -60% (Holland Rijnland) tot -9% (Rijnmond).

Binnen ditzelfde kader is de ruimtebehoefte voor zowel HMC (Hogere Milieucategorie) als natte bedrijvigheid in kaart gebracht. Het cluster Hogere Milieucategorieën (HMC) bestaat milieucategorie 4 en 5 bedrijvigheid en kent een grote overlap met andere clusters. Het betreft hier voornamelijk industriële activiteiten zoals de winning van aardolie en gas, vervaardiging van allerlei industriële producten, de productie en distributie van aardgas, elektriciteit en warm water, maar ook groothandel in brandstoffen en laad-, los- en overslag activiteiten. Een deel van milieucategorie 4 en 5 kent overlap met de sectoren chemie, logistiek, greenports, welke in veel gevallen ook op natte terreinen zijn gevestigd.

De toekomstige ruimtevrage vanuit HMC-bedrijvigheid komt voornamelijk uit Rijnmond (circa 55%), Zuid-Holland Zuid (circa 35%), Haaglanden en Holland-Rijnland (beide circa 5%).

Figuur: Uitbreidingsvraag HMC-bedrijvigheid in de provincie Zuid-Holland per scenario in netto hectares

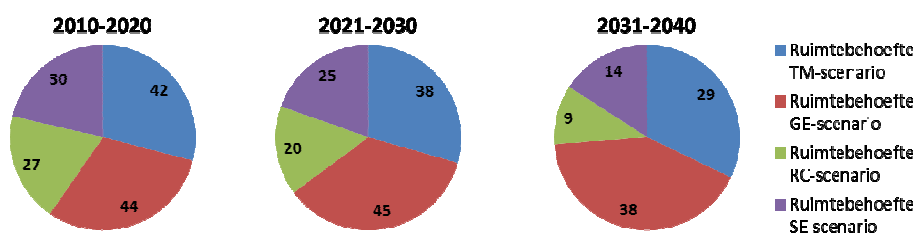

Bron: Regionale ramingen bedrijventerreinen Zuid-Holland 2010-2040. Ecorys, maart 2012.

Op natte terreinen is zowel kadegebonden bedrijvigheid als watergerelateerde bedrijvigheid (dus zonder directe toegang tot het water) gevestigd. Het type bedrijvigheid dat de toekomstige vraag naar ruimte bepaalt is zeer divers, variërend van overslag van containers en bouwnijverheid, tot chemie, agro-industrie, voedingsmiddelen en overige (stuk)goederen. Dit maakt het tevens moeilijk om te bepalen welk deel van de activiteiten werkelijk gebonden is aan een 'nat bedrijventerrein'. De ervaring leert dat circa een kwart van de werkgelegenheid op natte bedrijventerreinen ook echt watergerelateerd is. Door te analyseren welk deel van de werkgelegenheid op natte terreinen is gevestigd en dit af te zetten tegen de ontwikkelingen die we zien vanuit de sectoren industrie en logistiek ontstaat een indicatief beeld van de potentiële uitbreidingsvraag op natte terreinen.

De toekomstige ruimtevrage naar natte terreinen komt voornamelijk uit Rijnmond (circa 35%, Zuid-Holland Zuid, Haaglanden en Holland Rijnland (circa 20%).

Figuur: Uitbreidingsvraag naar natte bedrijventerreinen in de provincie Zuid-Holland per scenario in netto hectares

Bron: Regionale ramingen bedrijventerreinen Zuid-Holland 2010-2040. Ecorys, maart 2012.

Voor een nadere uiteenzetting van de regionale behoeftecijfers wordt verwezen naar het hoofd- en deelrapport 'Regionale ramingen bedrijventerreinen Zuid-Holland 2010-2040'. Ecorys, maart 2012

2. WLO-scenario's

Hieronder volgt een korte toelichting op de vier WLO-scenario's van het CPB. Voor meer informatie raden we aan om de studie: "Welvaart en Leefomgeving, een scenariostudie voor Nederland in 2040" uit 2006 te raadplegen.

In onderstaande toelichting is gekeken naar de kenmerken van elk van deze scenario's tegen de achtergrond van de twee sleutelonzekerheden:

- 1) soevereiniteit versus samenwerking, en
- 2) publieke versus private aanpak van problemen.

De WLO-scenario's van het CPB zijn hieronder voor Nederland in cijfers weergegeven. Duidelijk is dat het GE-scenario de hoogste economische groei oplevert.

Tabel: Belangrijkste uitkomsten van de vier scenario's voor Nederland

		Global Economy	Transatlantic Market	Strong Europe	Regional Communities
	1971-2001	2002-2040	2002-2040	2002-2040	2002-2040
	Mutaties per jaar in %				
Bevolking	0,7	0,5	0,2	0,4	0,0
Arbeidsaanbod	1,1	0,4	0,0	0,1	-0,4
Werkgelegenheid	0,9	0,4	0,0	0,1	-0,5
Arbeidsproductiviteit	1,9	2,1	1,9	1,5	1,2
Volume BBP (marktprijzen)	2,6	2,6	1,9	1,6	0,7
BBP per hoofd	1,9	2,1	1,7	1,2	0,7
	Gemiddeld niveau in % beroepsbevolking				
Werkloze beroepsbevolking	5,5	4,1	4,6	5,7	7,3
	Niveaus eindjaar				
Collectieve uitgavenquote (%BBP)	42	36	38	47	51

Bron: Welvaart en Leefomgeving, een scenariostudie voor Nederland in 2040

Hieronder worden de gevolgen van de verschillende scenario's voor Nederland kwalitatief uitgebreider behandeld

Global Economy

In het scenario Global Economy breidt de EU zich nog verder naar het oosten uit. Naast Turkije worden ook landen als Oekraïne lid. De WTO-onderhandelingen zijn succesvol, en daar vaart de internationale handel wel bij. De deelnemende landen integreren echter niet in politiek opzicht. Internationale samenwerking op andere gebieden dan handelsvraagstukken mislukt. Net als in Transatlantic Market benadrukt de overheid in dit scenario de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Vergeleken met Transatlantic Market groeit de arbeidsproductiviteit in dit scenario nog extra door de sterke wereldwijde economische integratie. De groei van zowel de materiële welvaart als van de bevolking (vooral door immigratie) is in dit scenario dan ook het hoogst. Net als in Transatlantic Market komt er geen overeenkomst om grensoverschrijdende milieuvraagstukken aan te pakken. Dit en de wereldwijde hoge economische groeileiden tot forse milieuvervuiling. Wel leidt de hoge groei tot lokale milieu-initiatieven.

Strong Europe

In het scenario Strong Europe is er veel aandacht voor internationale samenwerking. De Europese instituties worden succesvol hervormd en landen geven een deel van hun soevereiniteit op. Daarmee wordt Europa een invloedrijke speler op het economische politieke wereldtoneel, en internationale milieuvraagstukken kunnen gecoördineerd aangepakt worden. Europa doet enige concessies aan de Verenigde Staten, die daarna het Kyotoverdrag ratificeren. Turkije treedt toe tot de Europese Unie. Het sociaal-economisch beleid is net als in het scenario Regional Communities gericht op solidariteit en op een gelijkmatige inkomensverdeling, al vinden er wel enige hervormingen plaats. Door deze hervormingen, door hogere investeringen in onderwijs en onderzoek, en door de grotere markt groeit de arbeidsproductiviteit meer dan in Regional Communities. Ook de economische groei en de bevolkingsgroei, vooral door immigratie, zijn in dit scenario hoger.

Transatlantic Market

In het scenario Transatlantic Market wordt de uitbreiding van de Europese Unie geen politiek succes. Daarvoor hechten landen te veel aan hun soevereiniteit: ze lossen problemen liever op nationaal niveau op. Wel wordt de handel tussen de Verenigde Staten en Europa vérgaand geliberaliseerd, waardoor op termijn een nieuwe internemarkt ontstaat. Dit scenario kenmerkt zich door een overheid die de eigen verantwoordelijkheid van burgers benadrukt. De verzorgingsstaat wordt ingeperkt en publieke voorzieningen worden versoerd. Hierdoor neemt de inkomensongelijkheid toe. Doordat de macht van vakbonden afneemt, wordt de arbeidsmarkt flexibeler. Door de versoering van de sociale zekerheid groeit de arbeidsparticipatie, de internationale concurrentie verhoogt de prikkel om te innoveren, en de grotere inkomensverschillen maken studeren aantrekkelijk. De groei van de arbeidsproductiviteit en de economische groei zijn hoger dan in het scenario Strong Europe, terwijl de bevolking slechts matig toeneemt. Grensoverschrijdende milieuvraagstukken worden in dit scenario niet opgepakt. Lokale milieu-initiatieven gericht op bijvoorbeeld geluid- en stankoverlast kunnen zich wel voordoen.

Regional Communities

In het scenario Regional Communities hechten landen sterk aan hun eigen soevereiniteit. Daardoor slaagt de Europese Unie er niet in om institutionele hervorming door te voeren. Ook mondiale handelsliberalisatie komt niet van de grond, waardoor de wereld uiteenvalt in een aantal handelsblokken. Internationale milieuvraagstukken worden niet aangepakt. Toch is de milieudruk relatief laag, omdat de bevolkingsgroei en de economische groei bescheiden zijn. De collectieve sector wordt in dit scenario nauwelijks hervormd. Collectieve regelingen blijven in stand, waarbij de nadruk erop ligt de inkomens gelijkmatig te verdelen en solidair te zijn. Door geringere prikkels in de sociale zekerheid en de hoge belasting- en premietarieven is de arbeidsparticipatie relatief laag en de werkloosheid hoog. Minder concurrentie remt de noodzaak voor bedrijven om te innoveren. De verbrokkelde

markten belemmeren dat kennis zich snel verspreidt, en door de kleineinkomensverschillen is de stimulans om te investeren in onderwijs beperkt. De arbeidsproductiviteit stijgt jaarlijks maar weinig en de economische groei is gering.

Bron: Welvaart en Leefomgeving, "Een scenariostudie voor Nederland in 2040" (2004)

2. Facts and figures kantoren

De problematiek op de kantorenmarkt (oplopende structurele leegstand, overmaat aan veelal harde plancapaciteit) heeft veel kantorenlocaties onder druk gezet en leidt bij alle betrokken partijen tot veel aandacht. De plancapaciteit medio 2010 bedroeg ca. 4 miljoen m² bruto vloeroppervla (bvo) terwijl de provincie voor de periode 2010-2020 uitgaat van een nieuwbouwbehoefte voor Zuid-Holland van ca 1,15 mln. m² bvo. (zie tabel 2). Ondanks de gesignaleerde discrepantie tussen vraag en aanbod wordt de komende periode nog veel nieuwe kantooruimte opgeleverd. Daarnaast zal het rijk beginnen met het verminderen van haar in gebruik zijnde kantoren in Zuid-Holland met ruim 400.000 m².

Tabel 2: Totale nieuwbouwbehoefte kantoren 2010-2020 per regio, in m² bvo

Regio	Huidige kantorenvorraad	Nieuwbouwbehoefte
Haaglanden	6.859.000	550.000
Midden-Holland	435.000	20.000
Rijnmond	4.396.000	470.000
Holland Rijnland	656.000	70.000
Zuid-Holland Zuid	718.000	40.000
Totaal	13.064.000	1.150.000

Voor een gezonde kantorenmarkt en een realistische verstedelijkingsstrategie is het noodzakelijk dat een substantiële reductie van de plancapaciteit van kantoren plaatsvindt door gemeenten en ontwikkelaars. Bezien vanuit de diverse regionale kantorenstrategieën en het kantorenprogramma van Stedenbaan (rondom 2007-2008) is er nu ruwweg sprake van een halvering van de nieuwbouwbehoefte. De plancapaciteit medio 2010 bedroeg ca. 4 mln. m² bvo en een reductie tot ca 2 mln. m² is wenselijk.

In de praktijk wordt dit probleem opgelost door plannen door te schuiven in de tijd en over een langere periode te faseren (ook voor de periode na 2020). Dit is echter geen definitieve oplossing voor het tegengaan van overcapaciteit aan kantooruimte; dit vraagt om meer maatwerk. Voor de grootstedelijke toplocaties en binnenstedelijke centrummilieus geldt dat de toekomstpotentie dermate groot is, dat faseren van plancapaciteit wel een oplossing kan zijn. Immers, ook in de toekomst blijven dit voor de markt interessante locaties. Voor de overige locatietypen, zoals ov-knooppuntlocaties, snelweglocaties en kantoren op bedrijventerreinen, ziet de provincie deze toekomstpotentie niet. De vraag naar dit type locaties zal in de toekomst naar verwachting verder afnemen. Daarbij is de leegstand op dit type locaties gemiddeld aanzienlijk hoger. Het is daarom niet reëel om de overcapaciteit op deze locaties tegen te gaan door plannen te faseren. Het schrappen van kantoormeters op deze plekken ligt meer voor de hand. Gemeenten voeren in het kader van hun leegstandsbeleid de regie over de sanering van locaties met structureel leegstaande kantoren. In die rol benoemen gemeenten in overleg met eigenaren en overige betrokken marktpartijen de bestaande, voor sanering in aanmerking komende, kantorenlocaties. Voor die gebieden waar een vorm van een sloopfonds is geoperationaliseerd wijzigen de gemeenten het (betreffende onderdeel van het) bestemmingsplan⁴⁷. Dit gebeurt niet eerder dan dat de gemeenten met betrokken

⁴⁷ Voor zover de gemeente in opdracht van de provincie het bestemmingsplan moet wijzigen kunnen de kosten (incl. de bestuurslasten) op grond van artikel 6.8 van de Wro worden doorberekend aan de provincie.

partijen de verrekening en verdeling van mogelijke schade (plan- en vermogensschade) zijn overeengekomen.

Uit 2011 ontbreekt nog het totaaloverzicht van de regionale kantorenstrategieën. Zodra alle regio's de kantorenstrategie hebben afgerond en met een voorstel komen, zal de provincie in de PSV een nieuwe afweging maken. Deze afweging kan dan leiden tot het schrappen en toevoegen van locaties. In de actualisering van 2012 worden de keuzes verwerkt.

3. Facts and figures Detailhandel

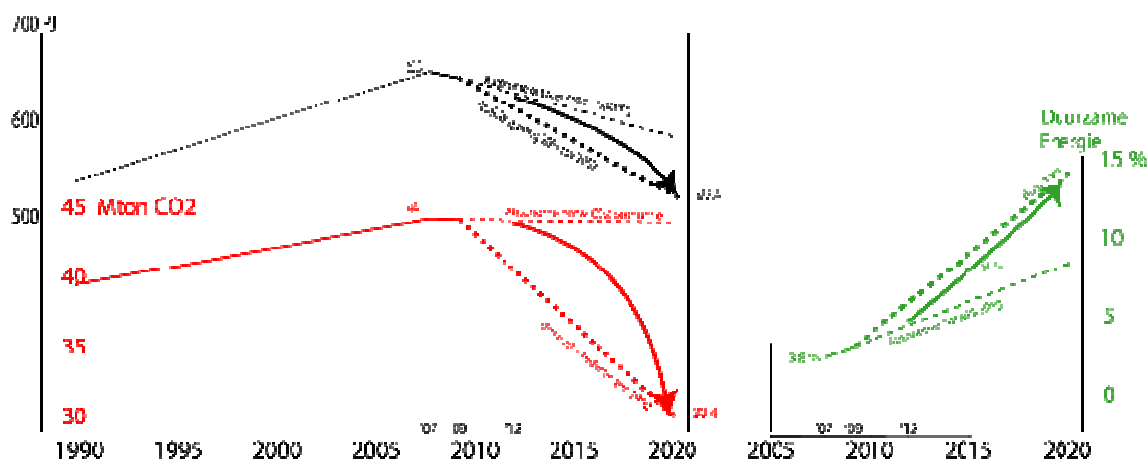
Ontwikkelingen op het vlak van demografie (groei / krimp, vergrijzing), economie (krimp/afnemende groei) en aan consumentenzijde (gering consumentenvertrouwen, snelle opkomst van kopen via internet) leiden tot een sterk afnemende vraag naar winkelmeters. Er ontstaat een toename van de leegstand en een grote druk op het functioneren van de binnensteden en andere aankoopplaatsen. De statistieken onderstrepen dit beeld: het huidige aanbod aan detailhandel in Zuid-Holland bedraagt 5,5 miljoen m² bvo. De planvoorraad is 1,1 miljoen m² bvo groot en bedraagt daarmee maar liefst 20% van het aanbod. Het leegstandspercentage ligt op 9,1%. Het betreft hier cijfers uit het jaar 2011. Actualisatie zal plaatsvinden op basis van een marktruimteonderzoek dat in het voorjaar 2012 is gestart.

De uitkomsten van het Koopstromenonderzoek Randstad 2011 (KSO) laten voor veel winkelcentra een slecht beeld zien. In slechts 10 van de 42 grote winkelgebieden in de Randstad is sinds het vorige KSO (2004) sprake van omzetgroei. In Zuid-Holland zijn met name Alexandrium in Rotterdam en de Haagse binnenstad aan de winnende hand. Het aantal sterke dalers overheerst. Vooral in de stadscentra van Rotterdam, Leiden, Dordrecht, Gouda, Schiedam en Spijkenisse en Leidsenhage in Leidschendam is de omzet zeer fors afgenomen. Een kleinere omzetafname doet zich voor in het Stadshart Zoetermeer, Zuidplein in Rotterdam, In de Bogaard in Rijswijk en de centra van Delft, Alphen aan den Rijn en Vlaardingen. Behalve het merendeel van de grote centra staan ook de woonboulevards, buurtstrips en de kleine kernen over het algemeen onder aanzienlijke druk.

Bijlage 6 Facts and Figures energie

1. Algemeen

De duurzame energieambitie is om van ca. 4% nu te groeien naar 9% in 2015 en 14% in 2020. Dit is een relatieve doelstelling omdat het totale energiegebruik de referentie is. In de onderstaande twee grafieken is deze samenhang geïllustreerd. In de linkertabel is op de linker-as in zwart is het totale energieverbruik in Zuid-Holland te zien (in PJ). In het onderste deel, in rood, worden de CO₂ emissies weergegeven. Zowel door besparing als door de inzet van duurzame energie worden CO₂-emissies vermeden. In de rechertabel wordt het percentage duurzame energie, de groene lijn, gemeten aan het totaalverbruik. De autonome ontwikkelingen zijn gebaseerd op de trend van de afgelopen jaren (2007 tot 2009) en geven aan dat de doelen in 2020 niet zonder meer gehaald worden. De neergaande trend van 2009 is overigens vooral dankzij het verminderde energiegebruik als gevolg van de economische crisis. Bij toekomstige economische groei is de doelstelling van 2020 wellicht nog moeilijker realiseerbaar.

Naarmate er meer energie wordt bespaard, wordt het duurzame energiedoel sneller bereikt. Besparing is ook de meest kosteneffectieve manier om CO₂-reductie te bereiken. Voor de grotere bedrijven liggen de doelstellingen vast in de emissiehandel (ETS) of meerjarenafspraken (mja's). Door gerichte taakuitvoering en instrumentinzet levert de provincie een inspanningsverplichting binnen haar mogelijkheden in het realiseren van de nationale energiedoelen in den breedte: energiereductie 20% in 2020 t.o.v. 2007 en CO₂-reductie 20% in 2020 t.o.v. 1990.

2. Windenergie

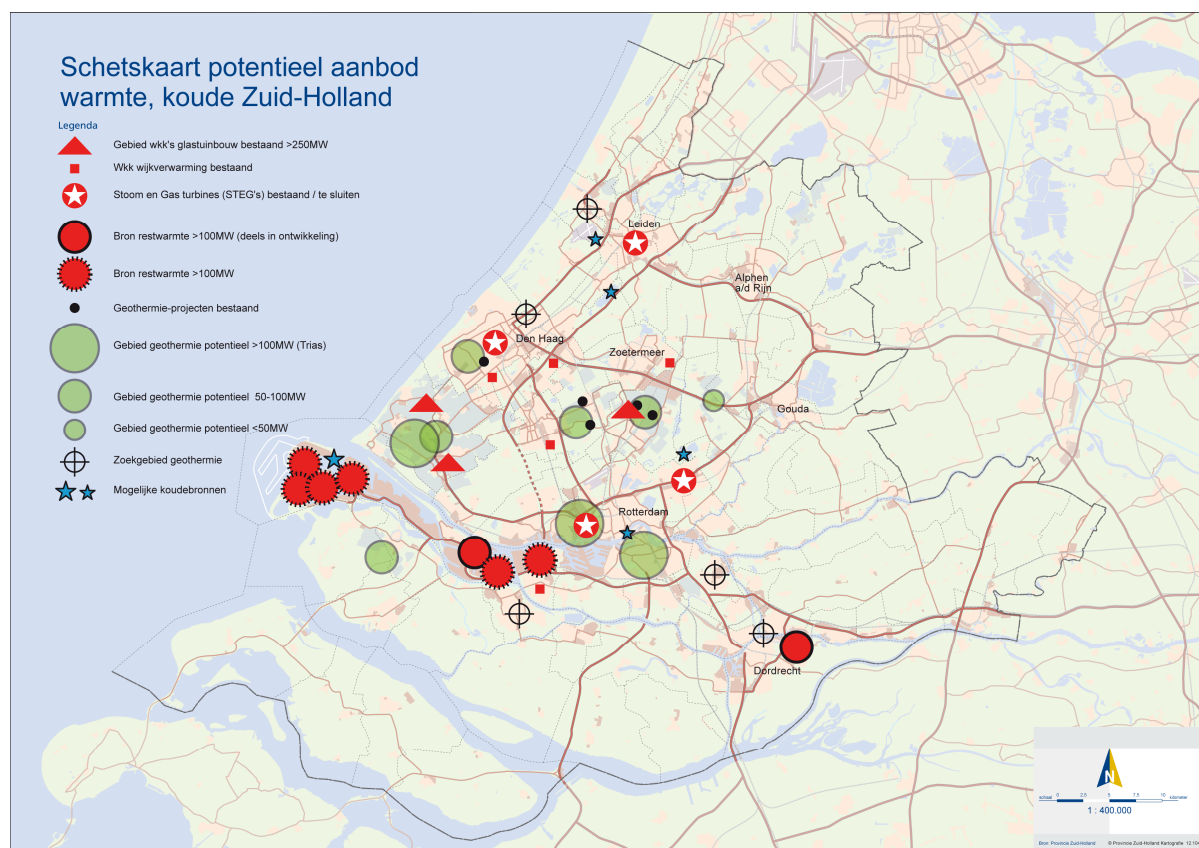
Met het rijk zijn afspraken gemaakt om in 2020 te voorzien in ten minste 720 MW opgesteld vermogen op land in Zuid-Holland. Het tussendoel voor 2015 is 350 MW. Deze ambities zijn vastgelegd in de Provinciale Structuurvisie (PSV) en geconcretiseerd in de Nota Wervelender (2011). In de Nota Wervelender staat in de plaatsingsvisie uiteengezet waar de provincie plaatsing van windturbines geschikt acht (plaatsingsgebieden met daarbinnen concentratiegebieden) en waar niet (vrijwaringsgebieden).

3. Warmte

Ca 30% van het totale energiegebruik is voor verwarmingsdoeleinden. Benutting van duurzame warmte en restwarmte in plaats van gasstook levert daarom een belangrijke bijdrage aan beperking van energieverbruik en CO₂-emissies en aan verduurzaming van de energievoorziening.

De diverse bronnen van warmte zijn restwarmte uit industrie en glastuinbouw, warmte uit elektriciteitsopwekking, die vaak benut wordt als stadsverwarming en warmte uit de diepe ondergrond, aardwarmte of geothermie. Opslag (buffering) van warmte en koude (KWO) in de ondiepe ondergrond vindt vooral plaats in de glastuinbouw en grote kantorenlocaties.

Bijgaand kaartje biedt een globaal beeld van het potentiële aanbod aan warmte (en koude) in Zuid-Holland. Potentiële vraaggebieden, gelegen nabij warmteaanbod, zijn vrijwel alle stedelijke en glastuinbouwgebieden in en rond de Zuidvleugel. Verder is in vrijwel de gehele provincie de ondergrond geschikt voor lokale warmtekoude opslag toepassingen.

- actuele schets incl. kaartje van spreiding over Zuid-Holland

Het gebruik van de diepe ondergrond voor energieopwekking heeft tot nu toe geleid tot een vijftal gerealiseerde projecten en een vijftigtal vergunningaanvragen.

De ambitie van de provincie is dat in 2015 het aandeel duurzame warmte (inclusief restwarmte) 350 MW is en in 2020 ten minste 1000 MW bedraagt tegen 150 MW nu. Dit komt overeen met 14% van het warmtegebruik in Zuid-Holland. De provincie betreft de warmteaanpak bij de Provinciale Structuurvisie, de herstructurering van glastuinbouwgebieden, de beleidsontwikkeling ondergronds ruimtegebruik en het vergunninginstrumentarium voor de bodem (Bodemstrategie 2012-2015) en de omgeving. Verder zijn er kansen voor warmtebenutting vanuit projecten die voortkomen vanuit het Biobased Economy programma (zie par. 4.1).

4. Biomassa en groen gas

Landelijk zijn groen gas en biogas goed voor een potentiële bijdrage van een kwart aan de duurzame energieambities van 14% voor 2020. In de provincie Zuid-Holland ontstaat jaarlijks ca. 5,3 miljoen ton aan biomassa die in aanmerking komt voor energietoepassingen of biobrandstoffen. Dit levert een potentieel aan 146

miljoen m³ biogas van aardgaskwaliteit, genoeg om te voorzien in het gemiddelde jaargebruik van 100.000 huishoudens. Slechts een klein deel van het potentieel wordt tot nu toe benut.

Biomassa is in de vorm van mest en groenafval in Zuid-Holland in ruime mate aanwezig. Naast een afvalprobleem, de afvoer kost geld, is het een grote bron van broeikasgassen in de vorm van Methaan (Methaan heeft een 21x sterker broeikas effect dan CO₂). De nuttige toepassing van het methaan vermijdt de inzet van fossiele brandstoffen. Hierdoor snijdt het mes aan twee kanten. De Greenports, de recreatiegebieden en de veehouderij en voedingsindustrie in Zuid-Holland zijn belangrijke bronnen van herkomst.

Grote hoeveelheden biomassa worden ook via de Rotterdamse haven ingevoerd, doorgevoerd en bewerkt. Een deel wordt gebruikt voor de energieproductie als bijsmaak in kolencentrales (zoals in de EON-Maasvlaktecentrale). Een ander deel wordt verwerkt tot hoogwaardiger producten en grondstoffen. Biomassa die niet hoogwaardig kan worden ingezet, kan benut worden voor energieopwekking, door rechtstreekse verbranding of door er gas van te maken. Het voordeel van gas is dat Nederland een aardgasland is, er is al een infrastructuur aanwezig. Het aardgas raakt op en gas uit biomassa zou dat gat kunnen vullen. Ook sluit het aan bij de rijksinitiatieven om Nederland de gasronde van Europa te laten worden.

Groen gas is door vergisting van biomassa verkregen biogas, dat is opgewerkt tot aardgaskwaliteit. Groen gas is net als groene stroom gecertificeerd en wordt beschouwd als CO₂-neutraal. Aardgas (en daarmee groen gas) wordt gezien als een belangrijke transitiebrandstof naar niet-fossiele brandstoffen vanwege de lage CO₂-uitstoot, de aanwezige goede gasinfrastructuur en de aansluitende overgang op het gebruik van waterstof, een in de toekomst belangrijke energiedrager. Doordat er bij verbranding minder NOx en fijnstof vrij komt dan bij andere (fossiele) brandstoffen zoals diesel, levert het ook een bijdrage aan de verbetering van de luchtkwaliteit, vooral bij gebruik als motorbrandstof. Bij de inzet als motorbrandstof bij zware transportmiddelen wordt aardgas in vloeibare vorm gebruikt (LNG=Liquid Natural Gas). Wordt LNG gemaakt uit hernieuwbare grondstoffen door middel van biomassavergisting dan spreken we van bio-LNG. Uit ruw biogas kan zonder tussenstappen bio-LNG worden gemaakt. In sommige gasturbines kan ook direct ruw biogas worden verbrand, dit is energetisch gezien gunstiger dan eerst op te werken tot groen gas. Tot slot vergroot grootschalig gebruik van groen gas uit lokale laagwaardige biomassa onze energieonafhankelijkheid en biedt de relatief lage prijs per energie-eenheid uitzicht op kostenvoordelen. Biogashub Heineken (zie bijlage 3 over Groene parels) en biogashub Alblasserwaard-Vijfheerenlanden zijn twee projecten waarbij de provincie vanuit de procesaanpak bijdraagt aan de realisatie.

Rijden op aardgas/groen gas wordt door de provincie(s) gestimuleerd door de aanleg van vulpunten. De Provincie Zuid-Holland stimuleert ook het varen op LNG. Het doel is om emissies van CO₂ en andere vervuilende stoffen terug te dringen door schepen op vloeibaar aardgas en vervolgens bio-LNG te laten varen. Door het grote aantal binnenvaartschepen in Nederland (ca. 5900 motorschepen onder Nederlandse vlag) en in Europa (ca. 21.000) is er een groot potentieel voor significant terugdringen van CO₂ emissies. Een ondernemer is geholpen bij het opstellen van een subsidieaanvraag voor een DualFuel binnenvaartschip, dit is inmiddels geslaagd en het schip gaat binnenkort in de vaart. Het schip moet ook kunnen tanken en daarom wordt ondersteuning geboden bij de realisatie van een LNG bunkerstation voor de binnenvaart en een landelijk netwerk voor LNG bunkeren. Over de benodigde veranderingen in de regelgeving wordt met het Rijk gesproken. Het DualFuel binnenvaartschip heeft door de verscherping van emissie-eisen een groot exportpotentieel. Dit sluit aan bij het streven van het Maritieme cluster om leidend te blijven door te investeren in innovaties, waaronder in schone en slimme schepen met LNG verbrandingsmotoren.